

**KUTADGU BİLİĞ'DE MUTLULUK
AHLAKI**

Rukiye SANCAR KOPARAN

**Yüksek Lisans Tezi
Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Osman ELMALI
2024
Her Hakkı Saklıdır**

T.C
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Rukiye SANCAR KOPARAN

KUTADGU BİLİĞ'DE MUTLULUK AHLAKI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Osman ELMALI

ERZURUM-2024

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "KUTADGU BİLİĞ'DE MUTLULUK AHLAKI" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

30.12.2024

Rukiye SANCAR KOPARAN

Aslı Islak İmzalıdır

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi **MADDE 6– (1)** Lisansüstü teze ilgili **patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda**, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Osman ELMALI'nın danışmanlığında, Rukiye Sancar tarafından hazırlanan bu çalışma 30/12 / 2024 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından. Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. H. Ömer ÖZDEN

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Osman ELMALI

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Erdoğan Serdar ÇALIK

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN

Enstitü Müdürü

Aslı Islak İmzalıdır

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	V
ÖN SÖZ.....	VI
GİRİŞ	1
I. AHLAK FELSEFESİ.....	1
II. MUTLULUK AHLAKI (EUDAİMONİZM)	2
A. Fayda Olarak Mutluluk	2
B. Haz Olarak Mutluluk	3
III. MUTLULUK AHLAKI KISA TARİHÇESİ	5

BİRİNCİ BÖLÜM

YUSUF HAS HACİB VE KUTADGU BİLİĞ

1.1. YUSUF HAS HACİB	7
1.2. KUTADGU BİLİĞ.....	10

İKİNCİ BÖLÜM

YUSUF HAS HACİB'DE AHLAKIN TEMELLERİ VE MUTLULUK AHLAKI

2.1. YUSUF HAS HACİB'İN AHLAK ANLAYIŞINDA ANA TEMELLER	15
2.1.1. Töre	15
2.1.2. Kut	17
2.1.3. Akıl.....	19
2.1.4. Âkıbet.....	21
2.2. KUTADGU BİLİĞ'DE MUTLULUĞA GÖTÜREN MEZİYETLER	23
2.2.1. Erdemli Olmak	23
2.2.2. Bilgili Olmak	25
2.2.3. Doğruluk ve Adalet	31
2.2.4. İyilik Yapmak.....	36
2.2.5. Vefalı Olmak	39
2.2.6. Merhametli ve Bağışlayıcı Olmak.....	42
2.2.7. Sabırlı ve Sakin Olmak	45

2.2.8. Alçak Gönüllü Olmak	48
2.2.9. Kanaatkâr Olmak.....	49
2.2.10. Cömert Olmak	51
2.2.11. Cesaretli Olmak.....	54
2.2.12. Utanmak	55
2.2.13. Sevgi ve Saygı.....	58
2.2.14. Arkadaşlık ve Dostluk	61
2.3. KUTADGU BİLİĞ’DE MUTSUZLUĞA GÖTÜREN	
MEZİYETSİZLİKLER.....	63
2.3.1. Dil ile Alakalı Kötü Huylar ve Meziyetsizlikler	63
2.3.1.1. Yalan Söylemek.....	63
2.3.1.2. Sır Saklamamak.....	65
2.3.1.3. İftira Etmek ve Gammazlamak.....	66
2.3.1.4. Dedikodu ve Gıybet.....	68
2.3.1.5. Çok Konuşmak	70
2.3.2. Cehalet.....	71
2.3.3. Düşmanlık	73
2.3.4. Nefis ile Alakalı Kötü Huylar	75
2.3.4.1. Açgözlülük	77
2.3.4.2. Çıkarcılık	78
2.3.4.3. Cimrilik.....	80
2.3.4.4. Acelecilik.....	83
2.3.4.5. Fesatlık	85
2.3.4.6. Çekememe ve Kıskançlık	86
2.3.4.7. Öfkeye Yenik Düşme	87
SONUÇ.....	90
KAYNAKÇA	92
ÖZGEÇMİŞ.....	98

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUTADGU BİLİĞ'DE MUTLULUK AHLAKI

Rukiye SANCAR KOPARAN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Osman ELMALI

2024, 98 Sayfa

Jüri: Prof. Dr. Osman ELMALI

Prof. Dr. Ömer ÖZDEN

Dr. Öğr. Üyesi Erdoğan Serdar ÇALIK

Mutluluk, insanlık tarihiyle birlikte insanın her dönemde ulaşmaya çalıştığı bir hedef olmuştur. İnsanoğlu bu dönemlerin tamamında, mutluluğa ulaşmak için bir yol aramıştır. Türk-İslam tarihinde bunu arayan düşünürlerden biri Yusuf Has Hacib'tir. Bu çalışmada da Yusuf Has Hacib'in Türk İslam tarihinde başyapıt olarak kabul edilen Kutadgu Bilig adlı eseri mutluluk ahlakı bağlamında incelenmiştir.

Kutadgu Bilig, bozkır Türk kültürünün İslam ile bir araya gelerek yeni bir medeniyet oluşturan Türk toplumuna kılavuz olarak ortaya konmuş bir eserdir. Bu sebeple Yusuf Has Hacip, bu kitapta bulunduğu toplumun İslam öncesi ve İslam sonrası devrini analiz edip çeşitli konularda yönetici ve halkını yönlendirmiştir. Bu yönlendirmelerden biri de dünya ve ahiret mutluluğudur. Yusuf Has Hacib, dünya ve ahiret mutluluğunu birtakım üstün meziyetlerin varlığına bağlamıştır. Adalet, doğruluk ve bilgili olmak önemli meziyetlerdendir. Yusuf Has Hacib, aynı zamanda mutsuzluğa götürecek meziyetsizliklere de değinmiştir. Bu meziyetsizlikler ise dil ve nefis ile alakalıdır.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib, Ahlak, Felsefe, Mutluluk

ABSTRACT**MASTER THESIS****ETHICS OF HAPPINESS IN KUTADGU BİLİĞ****Rukiye SANCAR KOPARAN****Advisor: Prof. Dr. Osman ELMALI****2024, 98 pages****Jury: Prof. Dr. Osman ELMALI****Prof. Dr. Ömer ÖZDEN****Assist. Prof. Dr. Erdoğan Serdar ÇALIK**

Happiness has been a goal that people have tried to achieve throughout human history. Throughout all of these periods, human beings have searched for a way to achieve happiness. One of the thinkers who searched for this in Turkish- Islamic history is Yusuf Has Hacib. In this study, Yusuf Has Hacib's work called Kutadgu Bilig, which is considered a masterpiece in Turkish- Islamic history, was examined in the context of the ethics of happiness.

Kutadgu Bilig is a work that was put forward as a guide for the Turkish society, which created a new civilization by combining the steppe Turkish culture with Islam. For this reason, Yusuf Has Hacib analyzed the pre-Islamic and post-Islamic periods of her society in this book and guided the administrators and people on various issues. One of these directions is happiness in this world and the hereafter. Yusuf Has Hacib linked the happiness of this world and the hereafter to the existence of certain superior virtues. Justice, truthfulness and being knowledgeable are important virtues. Yusuf Has Hacib also touched upon the virtues that will lead to unhappiness. These virtues are related to the tongue and soul.

Keywords: Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib, Morality, Philosophy, Happiness

KISALTMALAR DİZİNİ

Ans. : Ansiklopedi

b. : Beyit

c. : Cilt

Çev. : Çeviren

Dr. : Doktor

Ed. : Editör

Haz. : Hazırlayan

Prof. : Profesör

S. : Sayfa

T.D.K : Türk Dil Kurumu

Vb. : Ve benzeri

Vd. : Ve Diğerleri

Yay. : Yayınevi

ÖN SÖZ

Ahlak kavramı, geçmişten günümüze kadar tüm filozoflar ve düşünürler tarafından üzerinde durulan bir konu olmuştur. Hatta ahlak bir kavram olarak felsefi zeminde ele alınmıştır. Daha da detaya girilip her dikkat çeken konunun felsefesi detaylandırılmıştır. Mutluluk ahlakı da bu başlıklardan biridir.

Mutluluk, her bireyin ulaşmak için çabaladığı bir duygu durumudur. Bu kavrama ruhen ulaşmak için insanlar, bazı sebep, sonuç ve nedenler aramışlardır. Mutluluğa ulaştıran yolları bulmak için felsefesini yapmaya çalışmışlardır. Kendilerine uygun yaptıkları bu felsefe ile insanlar inandıkları temeller üzerinde hayatlarını idame ettirmişlerdir. Günümüzde de bu felsefeler üzerine düşünüp konuşulmaktadır. Yusuf Has Hacib de kendi dönemine konu üzerine düşünen bir mütefekkindir. Düşünür, Türklerin İslamiyet'e girdiği dönemin ilk zamanlarında yaşayıp, Kutadgu Bilig adlı bir eser bırakmıştır. Biz de Kutadgu Bilig'i mutluluk ahlakı çerçevesinde incelemeye çalıştık.

İnceleme konusu ahlak felsefesi olup, eserde insanı dünya ve ahirette mutluluğa götürecek maksimler üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın giriş kısmında öncelikle ahlak felsefesi ve mutluluk ahlakıyla ilgili bilgi verilmeye çalışılmıştır. Bu incelemenin devamında mutluluk ahlakının kısa tarihçesinden bahsedilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde 'Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig' başlıkları altında eserin ve yazarın bulunduğu döneme ait bilgiler verilmiştir. Çalışmanın ikinci ilk kısmında ise Yusuf Has Hacib'in ahlak anlayışındaki ana temeller ele alınmıştır. Son olarak da asıl konu olan Kutadgu Bilig'de mutluluğa eriştirecek ya da mutluluğu engelleyecek maksimler konu edinilmiştir. Bu maksimler ile mutluluk ilişkisi arasında çıkarımlar yapılmıştır.

Bu çalışmada yardımlarını esirgemeyip tez konumun belirlenmesinden planlanmasına, konu başlıklarının tespitinden tezimin son şeklini almasına kadar her safhasında yönlendiren ve katkılarını esirgemeyen ve her konuda yardımcı olan değerli

hocam Prof. Dr. Osman ELMALI'ya şükranlarımı sunarım. Öğrenciliğim süresince motivasyonumu sağlayan ve gerekli düzenleme ve yönlendirmeleri ile tezimin son şeklinin oluşturulmasında önemli katkıları olan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Hacı Ömer ÖZDEN'e teşekkür ederim. Yine tezimin son şeklini almasında önemli yönlendirmelerde bulunan değerli hocam Dr. Erdoğan Serdar ÇALIK'a, süreç boyunca tüm çalışmalarında ve teknik konularda elinden gelenden fazlasını yapan ve yanımda olan değerli hocam Arş. Gör. Bilal KOÇAK'a, maddi ve manevi desteklerini sonuna kadar hissettiğim canım aileme ve kıymetli eşim Onur KOPARAN'a gönülden teşekkür ederim.

Erzurum-2024

Rukiye SANCAR KOPARAN

GİRİŞ

I. AHLAK FELSEFESİ

Ahlak, geçmişten günümüze kadar birçok filozof tarafından incelenmiş bir kavramdır. Ahlak felsefesinde farklı konu ve açılardan sınıflandırmalar mevcuttur. Araştırma konusu olarak ahlak felsefesi iki başlıkta incelenmektedir. Bunlardan birincisi “normatif ahlak” ikincisi ise “pozitif ahlak” tır. Normatif ahlak ve pozitif ahlak “meta-ahlak”ın konusunu oluşturmaktadır. Meta-ahlak ise ahlaki ilkeleri, normları ve değer yargılarını felsefi açıdan incelemektedir. Normatif ahlak, bir toplumun daha mutlu ve uyumlu olması için gerekli ahlaki ölçütleri belirleyen etik türüne denir. Bu ahlak türü ne olması gerektiğiyle ilgilenir. Pozitif ahlak ise bir şeyin ne olması gerektiğini değil nasıl olduğunu konu edinir.

Ahlak felsefesinde birden fazla konu tartışılmaya açılmıştır. Bunlardan biri de ahlak kurallarının evrensel olup olmadığıdır. Evrensellik açısından ahlak kuralları ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi objektif ahlak, ikincisi de sübjektif ahlaktır. Objektif ahlak kavramına göre bir toplumda evrensel ahlak kuralları olması mümkündür. O toplum bu kuralları kabul edip ona uyabilir. Sübjektif ahlaka göre ise bu mümkün değildir. Yani ahlak kurallarının evrensel olması pratikte mümkün olmadığı gibi tüm toplumlar aynı kuralları kabul etmez. Ahlak felsefesinde bir diğer sınıflandırma ise “mutluluk ahlakı” (eudaimonizm) ve “ödev ve sorumluluk ahlakı” şeklindedir. Mutluluk ahlakında asıl hedef insanın mutlu olmasıdır. Bunun için de belli çerçevede kurallar ortaya konur. Ödev ve sorumluluk ahlakı ise mutluluk ahlakının tersine; insanların mutluluk peşinde olmalarının doğru olmadığını, olması gerekenin insanların belli görev ve sorumluluklarının mevcut olup onları yerine getirmesi olduğunu vurgular.

Ahlak felsefesinin farklı bir sınıflandırması daha mevcuttur. Bu sınıflandırmada ise ahlak ikiye ayrılır ve birincisi dinsel ahlak (teolojik), ikincisi laik ahlaktır. Dinsel ahlak ahlaki kuralları dinden alır ve dinin koyduğu bu kurallar ile düzenin sağlanacağını savunur. Lâik ahlak ise ahlak kurallarının kaynağını insana bağlar. Ona göre kuralları oluşturan insan ve insanın aklıdır. Bu görüşe göre toplumdaki düzen ancak böyle

sağlanacaktır. Ahlak kurallarının kaynağını insanda ve insan aklında arar.¹ Biz çalışmamızda mutluluk ahlakı üzerinde duracağız.

II. MUTLULUK AHLAKI (EUDAİMONİZM)

A. Fayda Olarak Mutluluk

Felsefede mutluluk genellikle bir fayda biçimi veya daha büyük bir iyiye ulaşmanın yolu olarak görülür. Fayda kavramı, kişinin bir şeyden elde ettiği fayda veya tatmin olarak tanımlanır ve mutluluk, insan refahı için gerekli olan bir fayda biçimi olarak görülür.² Etik ve ahlaki felsefeler genellikle insan yaşamında mutluluğun rolüne ve bunun erdemli davranış ve eylemlerle nasıl elde edilebileceği konusuna önemli bir vurgu yapar.³ Genel olarak felsefe, bir fayda biçimi olarak mutluluğun önemini, etik ve ahlaki ilkeler aracılığıyla nasıl elde edilebileceğini anlamak için kişiye aklî bir temel sağlar.

Bireylere eylemlerinde "fayda"yı hedeflemelerini tavsiye eden faydacılık, mutluluğu ahlaki açıdan doğru bir eylem olarak kabul eder.⁴ Faydacılık, mutlulukçu bir ahlak anlayışıdır. Faydacılıkta en iyi davranışın olabilecek en çok sayıda insana en büyük mutluluğu getirmesi amaçlanmıştır. Mantık açısından da cazip gelen yönü budur. Fakat düşünürler tarafından yapılan çalışmalar, faydacılığın albenisine gölge düşürerek faydacı mutluluk anlayışının birçok sorununu ve eksi yönünü ortaya koymuştur. Faydacılığa bir eleştiri yapılacak olursa; bu görüş, ahlakın çok yönlü oluşunu gözden kaçırmaktadır. Faydacılığın, ahlakı tek düze olarak ele alması onun eleştirilmesine sebebiyet vermiştir. Karşıt görüşlere göre ahlak, terim ve içerik açısından birden fazla boyuta sahiptir ve bu sebeple de mutluluk ve haz yalnızca bir kavramdan ibaret sayılmamaktadır.⁵

Ödev ahlakı ve faydacılık, kendi oluşturdukları sistemler dâhilinde birçok probleme çözüm yolu sunmuş olarak karşımıza çıkar. Etiğin problemleri arasında da en yüksek

¹ Osman Elmalı, *Bertrand Russell'da Ahlak Felsefesi*, Grius Yayıncılık, İstanbul 2021, 40-41.

² Nurullah Altaş, "Felsefenin Temel Soruları Bağlamında Orta Öğretimde Felsefe ve Din Kültürü- Ahlak Bilgisi Öğretimi İlişkisi(Öğretim Programları ve Ders Kitapları Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44(1), 2003, 227-270.

³ Muazzez Tümay, "Anne Marle Pleper ile Çok Kültürlü ve Etnisiteli Toplumlarda Ahlak Üzerine", *Sabah Ülkesi Dergisi*, 34, 2013, 37-44.

⁴ Metin Aydın, "John Stuart Mill'in Faydacı Ahlakı", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (28), 2013, 143-167.

⁵ Sebile Başok Diz, "Bentham ve Mill'in Klasik Faydacılığı Bağlamında Mutluluk Problemi", *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 7(7), 2017, 80-100.

iyinin ne olduğu vardır. Bu probleme ödev ahlakı ve faydacılık kuramları cevap vermektedir. Klasik faydacılık, sonuç odaklı bir ahlak anlayışıdır ve bu ahlaka göre mutluluk en üstün iyiliktir. Mutluluğu sağlayan da haz dolu bir hayattır. Bu görüş hedonizmle benzerlik taşımaktadır. Bu görüşün hedonizmden farkı, herkesin eylem süresince eşit sayılmasıdır.⁶

Faydacılığın temsilcilerinden İngiliz faydacı filozof Bentham, ahlâkî eylemin kaynağı olarak haz ve acıları görür. Bentham'ın yazılarında bahsettiği gibi faydacılık düşüncesine göre, faydacılık hem toplum hem birey için yapılıp ve yapılmalıdır. Birey ve toplum için bir şeyler ortaya koyma ya da faydalı şeyler üretmeyi gerektirir. Aynı zamanda haz, iyilik ve mutluluğun artırılması için çaba gösterilir. İyiliğin ana kuralı toplumda ne kadar kişiyi etkilediği ile ilgilidir. Bir iyilik ne kadar çok kişiyi etkilerse o ölçüde doğrudur. Bunun tersi olarak da bir eylem ne kadar az kişiye dokunuyorsa o kadar yanlıştır.⁷

B. Haz Olarak Mutluluk

Haz tanım olarak bir şeyden duygusal ya da tinsel sevinç duyma demektir. Hazcılıkta hedone ahlak ilkesi olarak kabul edilir. Burada ahlak eyleminin sonucunda ulaşılmak istenen hazdır. Bu haz bir anlık duygusal bir haz ya da sürekli bir haz (tinsel) da olabilir.⁸

Haz olarak mutluluğun felsefe literatüründe uzun bir geçmişi vardır. Klasik faydacılıkta iyiliğin ölçütü mutluluk ve hazdır. Kişi ne kadar mutlu ise ve o durumdan ne kadar haz alıyor ise o durum o kadar iyidir. Yunan filozof Epikür, acıdan kaçmanın ve zevk peşinde koşmanın mutluluk getirdiğini savunur.⁹ Bu görüş, Jeremy Bentham gibi modern filozoflar tarafından daha da geliştirilmiştir. Ancak bu görüş, zevke dar bir şekilde odaklandığı ve insan refahının diğer yönlerini dikkate almadığı için eleştirilmiştir.¹⁰ Tarihsel önemine rağmen haz olarak mutluluk kavramı, çağdaş filozofların eleştirilerine maruz kalmıştır. Bazıları, mutluluğun tek bileşeninin zevk olmadığını, anlam ve amaç gibi diğer faktörlerin de gerekli olduğunu iddia etmiştir.

⁶ Başok Diş, *Bentham ve Mill'in Klasik Faydacılığı Bağlamında Mutluluk Problemi*, 87.

⁷ Ray Billington, *Felsefeyi Yaşamak*, (Çev; Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1997, 198.

⁸ Bedia Akarsu, *Felsefi Terimler Sözlüğü* (3. Baskı), Savaş Yayınları, Ankara 1984, 84.

⁹ Zeki Aktaş, "Epiküros'un Hazcılık Öğretisinde Erdem Kavramının Yeri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(2), 2024, 571-587.

¹⁰ Handan Arıcı, "Mutluluk Tarihi", *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, (9), 2020, 217-243.

Ayrıca bazı filozoflar haz peşinde koşmanın bencilce olabileceğine ve başkalarının iyiliğini göz ardı edebileceğine dikkat çekmişlerdir. Bu eleştirilere rağmen, haz olarak mutluluk kavramı felsefede önemli bir konu olmaya devam etmektedir. Hatta bazı filozoflar hazzın, mutluluğun temel bir bileşeni olduğunu ve haz peşinde koşmanın tatmin edici bir yaşam sağlayabileceğini savunmaktadırlar.¹¹ Diğerleri, zevki mutluluğun birçok bileşeninden biri olarak görür ve insan refahını tam olarak anlamak için daha bütünsel bir yaklaşımın gerekli olduğunu düşünürler. Kişinin bakış açısı ne olursa olsun, haz olarak mutluluk kavramı felsefe alanında tartışmalara yol açmaya devam etmiştir.

Hazcılığın kurucusu Aristippos kabul edilmektedir. Ona göre haz veren şey iyidir, haz vermeyen acı veren şeyler ise kötüdür. Aristippos'a göre iyi ile haz kavramı aynı kabul edilir. İnsanın hedefi sevinç kaynağını arayıp bulmaktır. Kişi ne olursa olsun her yaşama durumunda her şeyden sevinç duymaya çalışmalıdır. Aristippos bu görüşüyle anlık haz duygusunu öne çıkarmıştır. Bu öğretiyi Epiküros'ta da tam anlamıyla daha tinsel bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Epiküros'a göre biricik mutlak iyi hazdır. Mutlak kötü ise acıdır. Tüm canlılar hayatlarının başlangıcından itibaren acıdan kaçarlara ve hazzaya yönelirler. Bu da canlıların doğasında haz anlayışının tabii olarak bulunduğunu gösterir. Her hazzın ulaşmak istediği nokta ise acısızlıktır.¹²

Aristoteles'e göre haz birebir mutluluk demek olmasa da haz ile mutluluk birbirleriyle ilintilidir.¹³ Hatta mutluluk, erdemin faaliyetleri arasındadır. Dolayısıyla mutluluktan bahsederken erdemden de bahsetmiş olunmaktadır. Erdem, acıyla beraber bulunamaz ve ancak haz ile beraber olabilir. Haz dürtüsü ise insanı eylem yapmaya yönlendirir.¹⁴ Hazzın yönlendirmesiyle yapılan bu eylemin, erdemli bir eylem olması için de kendinden doğan bir haz olmalıdır. Erdem ile iyi bir arada bulunmaktadır. Erdemli yaşam iyi yaşamaktır, bu da mutlulukla eşdeğerdir. Aristoteles'e göre erdem ve mutluluğa ulaşmak için haz önemlidir. Ona göre iyi hazlar olduğu gibi kötü hazlar da vardır. Aristoteles'e göre insanlar, doğası gereği iyi ve kötü diye ikiye ayrılır. Doğasında iyilik

¹¹ Arıcı, *Mutluluk Tarihi*, 217-243.

¹² Bedia Akarsu, *Ahlak Öğretileri I, Mutluluk Ahlakı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1965, 13.

¹³ Aristoteles, *Magna Moralia*, (Çeviri,; Y. Gurur Sev), Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2016, 16.

¹⁴ Aristoteles, *Magna Moralia*, 181.

olanlar güzel ve iyi şeylerden haz duyarlar. Doğasında kötülük olanlar ise kötü şeylerden haz duyarlar. Doğaların farklılığı haz duyulan şeylerin de farklılaşmasına sebep olur.¹⁵

Haz, mutlu bir hayat için gerekli bir kavramdır fakat haz ile beraber başka kavramların da bulunması mutluluk için gereklidir. İnsanlar bazı kavramları hayatlarında var ederler. Bunlardan bazıları hazza paralelken bazıları hazzın karşıtıdır.

Moore, davranış, bilgi, erdem, değer ve birçok kavramın haz için bir araç olmadığını savunur. Bu sayılan kavramlar kendi başına birer amaçtır. Moore, bu durumun tersini savunan hedonistleri ağır bir şekilde eleştirmektedir. İnsanın değer yargılarını oluşturan tüm kavramlar, klasik faydacılıkta haz ve acı olarak değerlendirilir.¹⁶

III. MUTLULUK AHLAKI KISA TARİHÇESİ

Eudaimonizm, insan eyleminin son ereği olarak mutluluğu gören anlayıştır. Antik Çağ felsefesi daha çok eudaimonist karakterlidir. Bu görüşün en büyük temsilcisi Demokritos'tur. Sokrates ve sonraki okullarda etik aynı karakterle devam etmektedir. 18. Yüzyıl Aydınlanmasında da aynı şekilde bu görüşün varlığı gözlenmektedir. Eudaimonizm, bütün felsefe tarihi boyunca varlığını sürdürmüş fakat ortaya çıkış yolları açısından farklılık göstermiştir. Mesela mutluluk kavramı bazen hazzcılık ile özdeşleştirilmiştir. Bunun en iyi örneği Aristippos'tur. Ona göre haz, biricik iyi olandır. Hayatın amacı en yüksek hazza ulaşmaktır. Aristippos en yüksek hazzı da en yoğun haz olarak tanımlamaktadır. Epikuros'a gelince onun için en yüksek haz sürekli olan, hayat boyu devam eden hazzdır. Stoa felsefesinde de mutluluk erdemle özdeşleşir. Hedonizm ortadan kalkar. Haz iyi olarak görülmez çünkü o bir duygulanımdır ve insanı aşağı çeker. Asıl mutluluk kendini kontrol etmek kendine egemen olmaktır. Hedonizm Hristiyanlık ve Müslümanlık'ta da yer edinmiştir. Ahiret inancı ile beraber hedonizm de devreye girer. Ahirette mutluluğu yakalamak adına erdemli davranışlar sergilenmelidir.¹⁷

Platon ve Aristoteles gibi ilk filozoflar, mutluluğu insan varoluşunun nihai amacı olarak görmüşlerdir. Aristoteles, mutluluğa ulaşmada erdemin önemini vurgulamıştır.¹⁸

¹⁵ Aristoteles, *Magna Moralia*, 169.

¹⁶ Osman Elmalı, *George Edward Moore'da Etik*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2007, 38.

¹⁷ Akarsu, *Ahlak, Öğretileri I, Mutluluk Ahlakı*, 13.

¹⁸ Osman Öztürk, "Ahlak Olgusunun Kaynağı Nedir?", *Köprü Dergisi (Hakemli Dergi)*, 95, İstanbul 2006, 1-7.

Müslüman filozoflar da ahlak felsefelerinde mutluluk kavramına büyük önem vermişlerdir. Aristoteles ve İslam filozofları arasında Farabi bu konuda en önde gelen düşünürlerdir.¹⁹ Bu görüşü kabul etmeyen filozoflar da mevcuttur. Immanuel Kant ve takipçileri bu görüşü reddetmişlerdir. Böylece tüm filozoflar ahlakın nihai hedefinin mutluluk olduğu konusunda hemfikir değildirlir.²⁰

Tarih boyunca mutluluk etiği birçok yönden etkilenmiştir. Dini inançlar ve uygulamalar da tarih boyunca mutluluk etiğini etkilemiştir. Hristiyanlık, İslam ve Budizm de dâhil olmak üzere birçok dinde mutluluk, erdemli bir hayat yaşamak ve dini öğretileri takip etmekle elde edilebilecek arzu edilen bir varlık hali olarak görülür. Bazı durumlarda, dini otoriteler, dua veya meditasyon gibi mutluluğu teşvik etmek için belirli uygulamalar veya ritüeller bile öngörmüşlerdir. Bu dini etkiler, mutluluğa ve arayışına yönelik kültürel tutumları şekillendirmede önemli bir rol oynamıştır.

Modern zamanda mutluluk kavramına verilen önem günden güne artmıştır. Yapılan araştırmalar insan hayatında mutluluğun önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. Ek olarak, mutluluk arayışı birçok politik ve sosyal hareketin temel ilkesi haline gelmiş olup; bireylerin mutluluğu takip etme hakkına sahip olduğu fikri, Amerika Birleşik Devletleri Bağımsızlık Bildirgesi'nde kutsanmıştır.²¹ Genel olarak, mutluluk etiği zaman içinde gelişmiştir ve bazı değişimler yaşamıştır. Mutluluk etiği halen bir araştırma ve tartışma konusu olmaya devam etmektedir.

¹⁹ Nureşan Bulut Uslu, "Farabî ve Aristoteles'te Mutluluk Ahlakı", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 2018, 469-480.

²⁰ Arıcı, *Mutluluk Tarihi*, 232.

²¹ Tümay, *Anne Marle Pleper ile Çok Kültürlü ve Etnisiteli Toplumlarda Ahlak Üzerine*, 37-44.

BİRİNCİ BÖLÜM

YUSUF HAS HACİB VE KUTADGU BİLİĞ

1.1. YUSUF HAS HACİB

Türk- İslam kültürünün ilk devresini teşkil eden XI. Yüzyıl, Türk tarihinde askeri ve siyasi yönden dikkate değer bir dönem olduğu gibi, bu dönem kültür tarihimiz bakımından da büyük ehemmiyete sahiptir. Orta Asya’da Karahanlılar, Horasan ve Kuzey Hindistan’da Gazneliler, İran, Irak, Suriye ve Anadolu’da Selçuklular gibi Türk devlet ve imparatorlukları ortaya çıkmıştır. Bu da Doğu İslam dünyasında hâkimiyetin Türklere geçtiğinin göstergesidir. Bu İslami Türk çağının başlıca karakteri bozkır Türk kültürünün İslam ile bir araya gelerek yeni bir medeniyet oluşturması olmuştur. Gazneliler’de ve Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nda huzur sağlanarak Fars dili ve edebiyatının en ünlü isimleri gün yüzüne çıkmışlardır. Karahanlılar devletinde de Arapça eserler yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır.²²

Yusuf Has Hacib, Doğu Karahanlı devletinde Hasan b. Arslan (ö.1103) ile babası Buğra Tigin Süleyman Arslan (ö. 1058) dönemlerinde yaşamıştır. Arapça bir mahkeme belgesinde Hasan Han ile ilgili olarak; yüce, ulu, ilahi kudretle desteklenmiş, muzaffer ve galip padişah, dinin şerefi, devletin kurucusu, üstün ve nurlu milletin delili, pak ümmetin sığınağı, Müslümanların kurtarıcısı, şark ile Çin’in hâkimi, müminlerin velisi ve emiri olan, Allah’ın halifesinin güzidesi, Hakan Tavgaç Kara Buğra Hakan Ebu Ali Hasan b. Süleyman Arslan Kara Hakan diye bahsedilmiştir. Bu hükümdar, Kaşgar’da tahta çıktıktan sonra, padişahlığının onuncu yıllarında, Doğu Türkistan’ın Müslüman eyaletleri ile kuzeyde bulunan Balasagun ve Taraz bölgelerini idaresi altına almış meşhur bir hükümdardır. Hükümdar bu eyaletlerde huzur ve sükûneti sağlamıştır. Batıda mevcut bulunan Selçuklu Gazne ve Selçuklu Batı Karahanlıları bir de Karahanlıların kendi aralarında olan mücadeleleri, devrin âlimlerini Kâşgar’a yönlendirmiştir. Bu sebeple

²² İbrahim Kafesoğlu, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1980, 3.

Kâşgar ve civarı, âlimler için bir sığınak yeri halini almıştır. Bu bölgeye gelen âlimler pek çok eser kaleme almışlardır. Yusuf Has Hacib de o âlimlerden biridir.²³

Yusuf Has Hacib hakkında pek fazla bilgi bulunmamakla beraber, ona dair bilgiler kendi eseri, İslami Türk Edebiyatının ilk ürünlerinden olan Kutadgu Bilig'den alınmaktadır.²⁴ Yusuf Balasagun'da 1018 yılı sıralarında bir Türk olarak dünyaya gelmiştir. O, dünyaya gelmeden elli sekiz yıl önce halkı İslamiyet ile tanışmaya başlamıştır. Bu sebeple Yusuf Has Hacib de Müslüman bir Türk'tür. Zeki, çalışkan bir yapıya sahip olan Yusuf Has Hacib, Arapça, Farsça ve memleketinde hala konuşulmakta olan İran dillerinden Soğdakça'yı çok iyi bilmektedir. Yusuf bu diller ile beraber bir takım Hint, Çin hatta Yunan medeniyetlerine ait bilgilere de sahiptir.²⁵ Bunun yanı sıra o, birçok ansiklopedik bilgileri derleyip toplamıştır. Yusuf, içine doğduğu kültür sebebiyle İslam öncesi kültüre de yeterince hâkim olmuştur.

Yusuf, Kutadgu Bilig'i Balasagun'da yazmaya başlamıştır. Eseri yazarken 1068'de memleketinden yola çıkmış ve Kaşgar'a gelmiştir. Kaşgar, o dönemde Doğu Karahanlı devletinin merkezi durumundadır. Yusuf Has Hacib orada bir buçuk yıl çalıştıktan sonra eserini tamamlamıştır. Eserini 462 (1069-1070) yılında²⁶ 18 ayda tamamladığını söyleyen düşünür, esere başladığı zaman 50 yaşlarında olduğunu beyitlerinde ifade etmiştir.²⁷ Eserini o zamanın hükümdarı olan Hakan Tavgaç Buğra Kara Han Ebu Ali Hasan'a sunmuştur. Hakan eseri çok beğendiği için Yusuf'a 'Has Hacib' unvanını vermiştir.²⁸

Yine Kutadgu Bilig'in beyitlerinden yola çıkılarak kısıtlı da olsa Yusuf Has Hacib'in ne tür donanımlarının var olduğuna ve kişilik yapısı ile ilgili bir takım bilgilere ulaşılabilmektedir. Kutadgu Bilig'in edebi muhtevası göz önünde bulundurulduğunda Yusuf Has Hacib'in devrinde en yüksek tahsili ve terbiyeyi gördüğü ortaya çıkmaktadır. Yusuf Has Hacib'in Karahanlı Devleti'nde yüksek düzey devlet görevlisi olarak çalıştığı

²³ Kemal Yavuz, "Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 37(37), 2012, 137-180.

²⁴ Numan Külekçi, *Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig*, Toker Yayınları, İstanbul 1980,11.

²⁵ Agop Dilâçar, *900. Yıldönümü Dolayısıyla Kutadgu Bilig İncelemesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1972, 22.

²⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (XI. Basım), (Çev.; Ayşegül Çakan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021, 488.

²⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 48; b. 365.

²⁸ A. Dilâçar, *Kutadgu Bilig İncelemesi*, 23.

tahmin edilmektedir. Yusuf'un, adındaki "Has Hacib" unvanı Karahanlı Devleti'nde başmabeyinci, baş danışman, hükümdarın sırdaşı manalarına gelmektedir.²⁹

Eserin baş tarafında bulunan bazı eklemelerde, onun tanınmış bir aileye mesup olduğu, ileri derece bir eğitim aldığı, asil ailelere ait bir üslup kullandığı, dindar bir kişiliğe sahip olduğu gibi ifadelere yer verilmiştir. Eser incelendiğinde bu iddiaların doğru olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Yusuf Has Hacib'in gençliğinin nerede ne şekilde geçtiği, hangi medreselerde okuduğu, kimlerden ders aldığı hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır. Bazı araştırmacılar, yakın çevrelerde bulunmalarından dolayı Yusuf'un, İbni Sînâ'nın öğrencisi olduğunu iddia etmektedirler. Eserdeki felsefî tutumun İbni Sînâ'nın sistemine benzerlik göstermesi de bunu kuvvetlendirmektedir. Ayrıca Yusuf'un Fârâbî ve İbni Sînâ'nın eserleri vasıtasıyla Sokrates, Eflatun ve Aristoteles gibi Yunan filozoflarını da tanıdığı tahmin edilmektedir.³⁰

Eserde toplum içerisinde mevkisi ne olursa olsun kişinin kâmil bir insan olması yolunda kazanması gereken vasıflardan bahsedilmektedir. Bununla beraber müellifin, eserde devrin ilmi mevzularını da ele aldığı görülmektedir. Yusuf Has Hacib'in bahsettiği bu ilimlerin bazılarını elde etmiş olması tabidir. Ayrıca Yusuf Has Hacib, astronomi, kimya, coğrafya, matematik gibi konularından da bahsetmiştir.³¹ Yusuf, eserindeki bir beyitte Oklid'den yola çıkarak insanlara tavsiyede bulunmuştur.³² Yine beyitleri incelendiğinde Haricîlerin reisi Dahhâk'ın küstahlığından, Dahhâk'ın yerine geçirilen hükümdar Feridun'un ulaştığı makamdan bahsetmektedir.³³ Nuşirevan'ın bilgi ve aklından bahseden Yusuf Has Hacib, adaleti ile bilinen Sâsâni hükümdarı Firdevsi'yi de tanımaktadır.³⁴ Yusuf, Alp Er Tonga'yı da Efrâsyâb ismiyle anmaktadır.³⁵

Yusuf Has Hacib, inançları kuvvetli bir Müslümandır. O aynı zamanda eserinde Türk-İslam sentezi içerisinde Türk düşüncesinden bahsetmiş şuurlu bir Türk'tür. O, eserinde Türk'ün milli sembolü olan bozkurta değinmiştir. Eserinde iki yerde yırtıcı

²⁹ Zafer Önler, "Kutadgu Bilig'te İktidar Kavramı ve Siyaset Anlayışı", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, 5(28), Ankara 2015, 182.

³⁰ H. Ömer Özden, *Türk Düşünce Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, (2. Basım), İstanbul 2023, 78.

³¹ Külekçi, *Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig*, 14.

³² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 329; b. 4382.

³³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 40; b. 241.

³⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 43; b. 290.

³⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 42; b. 277.

hayvan olarak yalnızca kurttan “böri” olarak bahsetmesi bu çıkarımı doğrular niteliktedir.³⁶

Yusuf'un eserinde belirttiğine göre kitabın yazımı 462 hicrî yılda tamamlanmıştır. Yine eserde kitabı tamamladığında 52-53 yaşları arasında olduğunu belirtmiştir. Bu tarihler 1069-1070 yılına denk düşmektedir. Hayatı fazla bilinmemesine rağmen Yusuf'un ölüm tarihinin 1077 yılı olduğunu, iddia eden araştırmacılar vardır. Bu da onun 60 yaşındayken öldüğü anlamına gelmektedir.³⁷

1.2. KUTADGU BİLİĞ

Kutadgu Bilig, Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinden sonra yazılmış ilk eserlerden biridir. Uygur alfabesi ve Uygur Türkçesiyle mesnevi tarzında yazılan eser, edebî değerinin yanı sıra dönemin yaşayışını, değerlerini ve İslam öncesi Türk kültürünün ayrıntılarını yansıttığı için de önemlidir.

Orhun Yazıtları, Dîvan-ı Lügâti't-Türk ve Kutadgu Bilig Türk edebiyatının üç büyük yazılı anıtı olarak tanımlanmıştır. Bu yönüyle Kutadgu Bilig edebiyat tarihimizin en önemli yapıtları arasındadır. Kitâb-ı Divan-ı Lügati't-Türk'le aynı dönemde yazılmış olan Kutadgu Bilig'in elyazması üç nüshası günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bunlardan ilki Viyana nüshasıdır. Viyana nüshası, Herat'ta bulunmuştur. Bu nüsha çok kötü bir Uygur yazısı ile yazılmıştır. İkinci nüsha olan Kahire nüshası Arap harfleri ile kaleme alınmıştır. En yetkin olan üçüncü nüsha ise Zeki Velidi Togan tarafından Türkistan'ın Fergana ili Nemengah şehrinde bulunmuştur. Nüshanın yazılışı Arap harfleri ile gerçekleştirilmiştir.³⁸

Kutadgu Bilig 1. Mensur Mukaddime, 2. Manzum Mukaddime, 3. Babların Fihristi, 4. Asıl Metin, 5. Ekleme Üç Kısa Bölüm'den oluşmaktadır. İlk bölümün kim tarafından eklendiği bilinmeyen bir düz yazı girişi olup, ikinci bölüm yazarı bilinmeyen manzum bir giriştir. Üçüncü bölüm asıl metinle örtüşmemektedir fakat bölümlerin dizini olarak düzenlenmiştir. Eserin asıl metin kısmı dördüncü bölümde yer almaktadır. Eser, sonradan

³⁶ Külekçi, *Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig*, 16.

³⁷ Özden, *Türk Düşünce Tarihi*, 79.

³⁸ A.Dilâçar, *Kutadgu Bilig İncelemesi*, 39.

eklenmiş üç kısa bölümle sona ermektedir.^{39*} Nazım birimi beyit olan eserde 6645 beyit ve 85 bölüm bulunmaktadır. Bu bölümlere daha sonra üç ekleme daha yapılarak bölüm sayısı 88'e yükseltilmiştir.⁴⁰ Eser, İran edebiyatından alınmış bir nazım şekli olan mesnevi tarzında bir aruz vezniyle yazılmıştır. Aruzun da “ fa’ülün fa’ülün fa’ülün fa’ül” kalıbıyla yazılmıştır.⁴¹

Eserde üç bin yüz doksan kelime kullanılmıştır. Bu kelimelerin dört yüz yirmisi Arapça, seksen altısı Farsçadır. Geriye kalan kelimelerin Türkçe oluşu, yazarının Türkçeye ne kadar güvendiğini göstermektedir. En üst sınıftan en alt sınıfa kadar, herkesin anlamasını sağlamak açısından da Türkçe yazılan eser, İslamiyet öncesi Türkçesinin gücünü ve zengin bir edebiyatın varoluşunu göstermektedir.⁴² Aynı zamanda Yusuf Has Hacib eserine, millî bir hüviyet kazandırmıştır. Bu hüviyeti de eserde Türkler arasında yaygın olan edebî söyleyişler, maniler, atasözleri kullanarak sağlamıştır.⁴³

Kutadgu Bilig geniş coğrafyalarda ses getirmiştir. Çinliler ‘Edebü’l-Mülûk’, Maçinliler tarafından ‘ Enisü’l-Memâlik’, bazı Doğu devletlerinde ‘Zinetü’l-Ümerâ’ ve İranlılar tarafından ‘Şehnâme-i Türkî’ adıyla, Türkler tarafından ise Kutadgu Bilig olarak anılmıştır.⁴⁴

Kutadgu Bilig sözlük anlamı olarak “mutluluk verecek bilgi” biçiminde çevrilebilir. Bu addaki kut “devlet, ikbal, kutsallık, şans, iyi talih, mutluluk” gibi kavramların tümünü kapsayan çok geniş anlamlı bir sözcüktür. Arapçadaki “ikbal, devlet, saâdet, mübarek” sözcüklerinin anlamlarını kapsar. Bu kelimedden türetilen “kutadmak” fiili, “kutsamak, mutlu etmek, şans vermek” gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁵ Eserde Yusuf Has Hacib de “Kitabıma, okuyana mutluluk getirsin, ona doğru yolu getirsin diye Kutadgu Bilig adını koydum. Ben sözlerimi söyledim, düşüncelerimi yazdım, Bu kitap her iki dünya için de doğruyu gösteren bir rehberdir, yardımcı bir eldir. Dosdoğru bir söz söyleyeyim size: Her

³⁹ Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, IX.* Kutadgu Bilig adlı eserin Sunuş kısmından alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için lütfen Bkz.: Kutadgu Bilig.

⁴⁰ Erdoğan Serdar Çalık, *Türk Ahlak Felsefesi (Kutadgu Bilig, Atabetü’l-Hakayık, Dîvanu Lugâti’t Türk) İncelemeleri*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2023, 30.

⁴¹ Külekçi, *Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig*, 21.

⁴² Yavuz, *Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig*, 145.

⁴³ Özden, *Türk Düşünce Tarihi*, 80.

⁴⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 9; b. 28-30.

⁴⁵ Zafer Önler, “Kutadgu Bilig’de Yer Alan Deyimler”, *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, 9, 1999, 119-186.

iki dünyayı da devletle elinde tutabilecek kişiden daha mutlu kimse yoktur” sözleriyle eserin yazılış amacını ortaya koymuştur.⁴⁶

Kutadgu Bilig’in bir diğer özelliği de onun bir öğüt kitabı olmasıdır. Orta Asya’daki Türkler Manicilik, Hristiyanlık, Buddhacılık inançlarına girmişlerdir. Yazar Yusuf Has Hacib, sünni bir Müslüman olduğu için İslamiyet’in tüm Türklerde ve Orta Asya’da yayılmasını istemektedir. Kitabında da İslamiyet altyapısında yazdığı eserle öğütler vermiştir.⁴⁷ Kutadgu Bilig’te olay örgüsü basit kurgulanmıştır. Burada amaç olay örgüsüyle insan zihnini doldurmak yerine, belli başlı kavramları aktarabilmek olmuştur. Eserde mutluluk, doğruluk, adalet, dünyanın geçiciliği gibi birçok konu tartışılmıştır. Araştırmalara göre Kutadgu Bilig’de, yeni bir dini kabul eden toplumun, yeni kimliğini oluştururken, sarsılan değer yargılarını yeni sentezlere kavuşturmak amaçlanmıştır. Bu, toplumun kaderini gelecek kuşaklara aktarımını sağlayacak temeller olması sebebiyle oldukça önemli görülmüştür.⁴⁸

Kutadgu Bilig, manzum bir eser olmasına rağmen Yusuf Has Hacib, güçlü bir şair değildir; ancak o, güçlü bir mütefekkindir. Eser dinî, ahlakî hukukî, sosyal, felsefî, pedagojik ve siyasî problemleri ortaya koyup çözüm önerileri sunan, aynı konularda öğütler veren didaktik yani öğretici bir kitaptır.⁴⁹ Eser yazılırken etkilenilen filozoflar bulunmaktadır. Eserde İbni Sînâ tesiri görülmekle beraber Aristoteles anlayışı da mevcuttur. Yusuf Has Hacib’in, Farabi ve İbni Sina ile yakın dönemde yaşamaları ve aynı kaynaklardan istifade etmeleri sebebiyle görüşleri arasında benzerlikler mevcuttur. Eserin, İslam filozofları ile örtüşen noktaları Tanrı tasavvuru, hükümdarlığın elde edilişi gibi konular olmuştur. Mutluluğa ulaşma noktası “Kutlu Kut”, Farabi’nin “Tahsîlu’s-Sa’âde” kavramlarıyla benzerlik göstermektedir. Bir diğer açıdan Farabi ve İbni Sina’dan etkilenmiş olması dolaylı olarak Aristo ve Platon etkisinin de var olduğu düşünülebilmektedir. Bu etkinin varlığı özellikle akıl ve bilgi konuları üzerinde var olmaktadır.⁵⁰

⁴⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 47; b. 350-352.

⁴⁷ A. Dilâçar, *Kutadgu Bilig İncelemesi*, 132.

⁴⁸ Mahmut Arslan, *Kutadgu Bilig’deki Toplum ve Devlet Anlayışı*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987, 23.

⁴⁹ Özden, *Türk Düşünce Tarihi*, 80.

⁵⁰ Aygün Akyol, *Kutadgu Bilig’de Ahlak ve Siyaset*, Araştırma Yayınları, Ankara 2013, 22.

Kutadgu Bilig, felsefi bağlamlar oluşturacak kadar kavramsal zenginliği ve düşünsel çağrışımları olan bir eserdir. Eserde sorun ortaya konulmuş, yeni kavramlar üretilmiş, derinlikli ve etraflı düşünülmüştür. Bu da onun felsefi yanı olduğunun ispatıdır. Örnek verilecek olursa eserde geçici olan “kut”un kalıcılığını sağlamak için nelere ihtiyaç vardır, nasıl bir düzen, işleyiş olmalıdır gibi birçok soruyla soruna yaklaşılmıştır. Eserin kavramsal yapısını “kut”, “erdem”, “liyakat”, “adalet”, “yönetim” gibi kavramlar oluşturmaktadır. Bu kavramların felsefe tarihi içerisinde yerleri bulunmaktadır. Kutadgu Bilig’de herhangi bir filozof ve onun görüşünden bahsedilmese de eserin içeriğine bakıldığında konu ve kavramlarla Farabi üzerinden Grek felsefesine değinilmiş, Platon ve Aristoteles ile de açık olarak bir bağlam oluşturulmuştur. Aynı bağlantı İbni Sînâ için de geçerlidir.⁵¹ Bu bağlantılar, çalışmamızda akıl, erdem, iyilik, adalet ve bilgili olmak başlıkları altında ele alınmıştır.

Eserin kaleme alınış biçimi genel itibariyle şiir şeklindedir. Eserde karşılıklı konuşmalara yer verilmiştir. Bu tarzda bir yazım, esere tiyatro havası katmıştır. Bu sebeple eserin yarı hikâye yarı tiyatro tarzında kaleme alınmış, temsili şiir biçiminde bir mesnevi olduğu da söylenmektedir.⁵²

Eser Karahanlı Türkçesi ile yazılmış hem alegorik hem de didaktiktir. Eser karşılıklı diyaloglar şeklinde ilerlemektedir. Türk- İslam coğrafyasında, karşılıklı diyaloglar şeklinde yazılan eserlerle sıklıkla karşılaşmamaktadır. Eserde aktarılacak istenen düşünce ve öğütler dört temel karakter ile ifade edilmiştir.⁵³ Bu dört ana karakter üzerinden dört kavram anlatılmaktadır. Kün Toğdı, Gündoğdu, hakan, devletin başında olan kişi, hükümdara verilen isimdir. Hükümdar adaleti simgelemektedir. Ay Toldı, dolunay yani vezirdir. Ay Toldı, eserde mutluluğu, talihi, devleti simgelemektedir. Ögdilmiş, övülmüş anlamına gelmektedir. Vezirin oğludur ve akli simgelemektedir. Ona verilen bu isim aklın övülmüş olmasından gelmektedir. Bir diğer karakter ise Odgurmış’tur. Uyanmış anlamında olup, vezirin akrabasıdır. O da eserde akıbeti yani yaşamın sonunu simgelemektedir.^{54*} Eserde bu dört karakter üstünden bir devletin yönetiminde, birey toplum ve devlet ilişkilerinin nasıl olması gerektiği detaylı bir şekilde

⁵¹ Vefa Taşdelen, “Kutadgu Bilig’in Felsefi Bağlamı”, *Milli Folklor Dergisi*, 31(124), 2019, 5-16.

⁵² Ahmet B. Ercilasun, “İlk Müslüman Türk Devletlerinde Dil ve Edebiyat”, *Türkler*, Ankara 2002, v, 769.

⁵³ Çalık, *Türk Ahlak Felsefesi (Kutadgu Bilig, Atabetü'l-Hakayık, Dîvanu Lugâti't Türk) İncelemeleri*, 30.

⁵⁴ Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, IX.* Kutadgu Bilig adlı eserin Sunuş kısmından alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için lütfen Bkz.: Kutadgu Bilig.

verilmiştir. Eserde bu ilişkilerdeki kuralların amacı mutluluğa erişmek olarak belirtilmiştir. Siyasetname olarak görülen bu eserin çıkış amacı mutlu toplum ve mutlu bireyler oluşturmaktır. Dolayısıyla eserin ortaya çıkış amacının mutluluk kavramı olduğu söylenebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

YUSUF HAS HACİB'DE AHLAKIN TEMELLERİ VE MUTLULUK AHLAKI

2.1. YUSUF HAS HACİB'İN AHLAK ANLAYIŞINDA ANA TEMELLER

2.1.1. Töre

Töre 'bir toplulukta benimsenmiş, yerleşmiş eyleme ve yaşama biçimlerinin, kuralların, görenek ve geleneklerin, ortaklaşa alışkanlıkların, tutulan yolların tümüne denir. Dar anlamda ise 'bir toplumdaki ahlaksal davranışların biçimleri'dir.⁵⁵ Töre yol, usul, adap, düzendir. Kişinin belirli yetkinlikler ve liyakat kazanması töreyle ilişkilidir. Çünkü kişi bulunduğu toplumun kurallarına ve normlarına göre şekil alır. Eğer bu normlar ve kurallar yani töre düzgün ise kişi de hayat yolculuğuna kişiliği düzgün ve dolu biri olarak devam eder.⁵⁶

Kutadgu Bilig'de ilk bahsedilen karakter, hükümdar Kün Togdı'dır. Eski Türk hâkimiyet anlayışına göre devletin başındaki hükümdar; kendisine Tanrı tarafından verilen kut ile halkını yönetir. Bu yönetme yetkisini yalnızca hükümdar elinde bulundurur. Bu anlayış ve bu güç Kutadgu Bilig'e göre 'fayda' amacı ve fayda doğrultusunda kullanılırsa hedefine ulaşmış olacaktır. Yusuf Has Hacıb, eserini kaleme alırken gerek kişisel gerekse toplumsal faydayı merkeze koymuştur. Toplumun en güçlü ve nüfuzlu kişisi de hükümdar olduğu için en büyük faydayı hükümdar sağlayabilir. Bu sebeple hükümdar eserde çok önemli bir karakterdir.⁵⁷

Kutadgu Bilig'de törenin değişmeyen, anayasa niteliği taşıyan dört özelliği bulunmaktadır. Bunlar könilik, uzluk, tüzlük, kişiliktir. Könilik, kanunlardaki adaleti ifade etmektedir. Kanunlar adalet ilkesine göre düzenlenmelidir. Erdem, kut sahibi hükümdarı bu kurala uyan adil bir hükümdardır. Hükümdar devletin bekasını düşünmeli ve adil olmalıdır. Uzluk, iyilik, faydalılık anlamlarına gelmektedir. Kânun iyi olmalıdır. Burada kanun iyiliğinden kast edilen, yasaların halkın yararına olmasıdır. Tüzlük, eşitlik

⁵⁵ Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 176.

⁵⁶ Altan Çetin, *Kutadgu Bilig'in Kavram Dünyası, Türkistanlılığın Değer Zemini*, (1. Baskı), Post Yayınevi, İstanbul 2022, 67.

⁵⁷ Ayşenur Kalaycı, *Kutadgu Bilig'de Hükümdar, Vezir, Ordu Komutanı ve Sûfi Tipleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Gazi Üniversitesi, Ankara 2020, 16.

manasına gelmektedir. O, konulan adil yasaların uygulanışının adil olmasıdır. Yani yasa önünde herkesin eşit olması, kimsenin kimseden üstün olmamasını ifade etmektedir. Son değişmez ilke de kişiliktir. Kişilik, insanlık, evrensellik demektir. Töre tüm insanlığı kapsamaktadır.⁵⁸

Eserde beyliğin önemi vurgulanmıştır. Fakat törenin yani kanunun beylikten daha önemli ve iyi olduğu belirtilmiştir.⁵⁹ Beyliğin devamlılığını sağlamak ve halkın içinde bulunduğu karışıklıkları önlemek için yasa, töre uygulanmalıdır. Kuralsız, yasasız bir beyliğin sağlam köklere sahip olması ve bulunduğu topraklarda kök salması mümkün değildir. Yasa ile beraber beylik güçlenir. Kötülere ve bozgunculara karşı caydırıcı olması sebebiyle sükûneti sağlar. Yasa ile beraber askere dağıtılan gümüş, huzur için uğraşan erlere teşvik edici bir armağan olur. Bu sayede yasanın korunması ve uyulması süreklilik kazanır.⁶⁰ Eserde töre könilik ilkesine dayanmaktadır. Bu ilkeye dayanan töre göğün direğine benzetilmiş, kanunun yani törenin bozulması durumunda göğün başına yıkılacağı vurgulanmıştır.⁶¹ Göğün başa yıkılması da devletin dağılması ve yıkılması anlamını taşımaktadır.

Eserde Kün Togdı törenin könilikle uygulanmasını sağlamaktadır. Yönetici yani Kün Togdı Tanrı tarafından özel vasıflarla donatılmıştır. Bunlardan biri de könilik yani adalet kavramıdır. Adalet kavramı ile Kün Toğdı bütünleştirilmiştir. Beyitlerde bunu ifade eden bir benzetme de bulunur. Benzetme unsuru üçayaklı tahttır. Üçayaklı tahtın ayakları, yönetimde dengenin sağlanması için olması gereken unsurlardır. Üçayağın her birinde bıçak, şeker ve Hint otu bulunmaktadır.⁶² Birinci ayağında bulunan bıçak, hükümdarın işlerini hızlıca halletmesinin gerekliliğini temsil eder. Hükümdar karar mekanizmasını hızlı çalıştırmalı, yapacağı şeyleri ağırdan almamalıdır. Şeker ise, zulme uğrayıp devlete, hükümdara, töreye sığınan kişinin huzura ermesi, ağzının tatlanması anlamında kullanılmıştır. Hint otu ise zehir gibi acıdır. Bu da zorbalara ve yalancılar için hükümdarın net duruşu ve ne kadar sert olduğunu simgelemektedir. Bu denge sağlanmalı, herkes kanunlar önünde eşit sayılmalıdır.⁶³

⁵⁸ Kafesoğlu, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, 18-19-20.

⁵⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 54; b. 453

⁶⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 173; b. 2131-2135.

⁶¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 615; b. 3463.

⁶² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 77; b. 771-772

⁶³ Akyol, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, 36.

Kutadgu Bilig’de adalet oldukça önemli bir kavramdır. Adalet olmaz ise devletin olmayacağı hükümdarın adalet kavramı ile temsil edilmesinden anlaşılmaktadır. Adalet sağlayan hükümdar Güneş’e benzetilerek, asla gücünde değişim olmayacağı vurgulanmıştır. Ayrıca nasıl ki Güneş ısı ve ışığını tüm insanlara ayırt etmeksizin eşit veriyorsa, hükümdar da adaleti tüm insanlara eşit olarak sağlayacaktır. Bir yandan da hükümdarın özellikleri anlatılırken üçayaklı tahtının olduğundan bahsedilmiş, hükümdarın bu tahtta otururken hiçbir yere meyletmeden doğru ve düzgün bir şekilde oturması gerektiği söylenerek dürüst olması gerektiği konusuna vurgu yapılmıştır. Yine eserde, kanun hükümdar ile temsil edilmiş ve kanunların doğru işlenmesi için hükümdarın tüm erdemlere sahip olması gerektiği belirtilmiştir. Bu erdemler ile beraber halkın can ve mal güvenliğinden sorumlu olan hakanın, halkına karşı ılımlı ve yumuşak; düşmanına karşı da sert ve keskin olması gerektiği vurgulanmaktadır.⁶⁴

2.1.2. Kut

Eserde kut kavramı çokça kullanılmıştır. ‘Kut’ sözcüğü, Tanrı tarafından onanmış mutluluk, şans, talih ve devlet anlamlarına gelir. Eserde kutla tanımlanan, ilişkilendirilen karakter Ay Toldı’dır. Kutluk ışığının Ay Toldı’dan yayıldığı vurgulanır.⁶⁵

Yusuf Has Hacib, kut kavramını devleti yönetme gücü, yönetme sanatı, hâkimiyet anlamında kullanmaktadır. Aynı zamanda kut sözcüğü mutluluk, saadet anlamında da kullanılmıştır. Eserde gönlü temsil eden Odgurmış dışındaki tüm karakterler devleti yönetmek için gerekli özelliklerden bahsetmektedirler.⁶⁶

Eserde nihai amaç halkın mutluluğudur. Hükümdar, halkının mutluluğunu temel amaç edinmiştir. Eserde kut yani vezir geyiğe benzetilmiştir. Bu benzetme ile Hunların Avrupa’ya göç ederken geyiklerin yol gösterici, rehber oluşu rivayeti ile bağlantı kurulmaktadır. Bu anlamda vezir, geyik gibi hükümdara yol gösterici rehberdir. Yönetimde vezir kılavuz görevini üstlenmiştir.⁶⁷ Kılavuz, rehber olan Ay Toldı’nın

⁶⁴ Hakkı Büyükaş, Fahri Vargün, “Kutadgu Bilig’de Devlet Yönetimi, Hükümdar-Adalet İlişkisi”, *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 4, 2016, 27-33.

⁶⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 47; b. 353-354.

⁶⁶ Mahmut Arslan, “Kutadgu Bilig’deki Ahlak ve Siyaset Felsefesi”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları*, (S.21), 1986, 23-49.

⁶⁷ Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, (14. Basım), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003, 99.

eserde kısa süre bulunması, kurgudaki varlığının son bulup eserden çıkarılması; kutun zor elde edilip kolay elden kayan bir erdem olduğunu ifade etmektedir.

Tarih boyunca kut ve erdem bir arada zikredilmektedir. Türk tarihi boyunca kut ve devletin bekası erdemli olmaktan geçmektedir. Kutadgu Bilig’de de hükümdarın erdemli olması kutu elinde tutması için gereklidir.⁶⁸ Göktürk Yenisey Yazıtları’nda hükümdar erdeme sahip olduğu için iktidara geldiğini dile getirir. Dede Korkut Hikâyeleri’nde ‘taht vergil erdemlidir’ denilmekte, Osmanlılarda ise ‘sahib-i erdem’, ‘erdem iyesi’ denilerek hükümdar üstün tutulmaktadır.⁶⁹

Kut, Tanrı kaynaklıdır. Dolaylı olarak insanın öznesi olan bu cevher de Tanrı kaynaklı olmaktadır. Arazilardan sıyrılıp, dünyevi bağlardan ve kötü hasletlerden kopması kişinin kendi tabiatını bulması da kut kazanmak anlamına gelmektedir. Kutadgu Bilig’te de kişinin bu araz ve kötü hasletlerden uzaklaşıp doğru, temiz öze dönüşü amaçlanmıştır.⁷⁰ Bu bağlamda eserde kut yani vezirin özelliklerinden sakin, akıllı, ılımlı, yumuşak sözlü, doğru söz söyleyen genç biri olarak bahsedilmektedir. Kuta sahip olunmak isteniyorsa bu vasıfları taşımak gerekmektedir. Eserde bu özellikler sebebiyle mutluluk ve sevinçlerin tümünün buradan geldiği vurgulanmaktadır.⁷¹

Kutadgu Bilig’de kutu temsil eden Ay Toldı’nın tabiatı aya benzetilmektedir. Ay doğmaya başlarken küçük bir şekilde meydana gelir. Daha sonra yavaş yavaş büyür. En parlak ve en ısıtıcı olduğu dönemden sonra tekrardan küçülmeye başlar. Böyle belli periyotlarla var olup büyümesi ve sonra tekrardan küçülüp kaybolması; kutun da varoluşsal döngüsünü temsil etmektedir. Mutluluk da bazen çok bazen az bazen de yok olmaktadır.⁷² Bu benzetmelerde dikkat çeken diğer husus, Kün Toğdı yani hükümdarın Güneş’e benzetilmesidir. Ay, ışığını Güneş’ten alır ve etrafı bu şekilde aydınlatır. Güneş yani töre, asla parlaklığını ve ışığını kaybetmez.⁷³ Işığı ile insanları aydınlatıp, ısıtı ile insanları ısıtır. Ay yani kut ise ışığını Güneş’e borçludur. Bu benzetmelerden yola çıkılarak törenin, kutun oluşmasında temel unsur olduğu sonucuna varılmaktadır. Töre, kutu ortaya çıkarmakta ve aynı zamanda onu korumaktadır. Törenin devamlılığı ilahi

⁶⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* 233; b.3008-3009.

⁶⁹ M. Arslan, *Kutadgu Bilig’deki Ahlak ve Siyaset Felsefesi*, 47.

⁷⁰ Sait Başer, *Kutadgu Bilig’de Kut ve Töre*, Post Yayın Dağıtım, İstanbul 2019, 77.

⁷¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 161,199; b.463-464, 675-682.

⁷² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 74-75; b. 730-735.

⁷³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 81; b. 824-827

olarak hükümdara atfedilmiştir. Kutun devamı ise bireylere ve onların tutum ve davranışlarına bağlanmıştır.⁷⁴

Bu kut ile kişi iki dünyaya sahip olmak ve bu iki dünyaya hükmetmek ister ise doğru bir iş yapmış olur. Kişi aranan mutluluğa bu şekilde ulaşabilir.⁷⁵ Ayrıca kutu bulmak ve ona ulaşmak çok önemlidir. Kişi, onu nerede bulursa bulsun; hemen ona yakın olmaya çalışmalıdır.⁷⁶

Eserde kutun kalıcı olmadığı, şartlara bağlı olarak kalıcılığını sürdürdüğü ifade edilmiştir. Bu şartları bilmeyen ve bilse de kullanmayan insandan kut uzaklaşmaktadır. Olur da insan, kutu tutmaya vakıf olur ise densiz, gereksiz, uygunsuz işlerden uzak durmalıdır. Kutu kendine bağlamanın yolu temiz ve doğru olmaktadır.⁷⁷

2.1.3. Akıl

Akıl, soyutlama yapma, kavrama, bağıntı kurma, düşünme, benzerliklerin ve farklılıkların bilincine varma kapasitesi, çıkarsama yapabilme yetisi olarak tanımlanır.⁷⁸

Yusuf Has Hacib, akla çok değer vermiştir. Bu değeri Kün Toğdı ile Ögdilmiş arasındaki konuşmalara da yansıtmış ve kitabın üçte birini töre ile akıl arasındaki konuşmalara ayırmıştır.⁷⁹

Akıl her zaman müspet düşünce ve bilgiyi elde etmek istemektedir. Kutadgu Bilig’de duygular değil akıl, vehimler yerine de gerçeklik dikkate alınmıştır. Eserin tamamında bilgi kaynaklı çıkarımlar yapılmıştır. Devlet yönetimi, mesleklerin icrası, bireysel tecrübelerin hepsi bilgi ışığında çözümlenmiş, değerlendirmiştir.⁸⁰

Yusuf Has Hacib, akıllı Ögdilmiş karakteri ile özdeşleştirmiştir. Ögdilmiş’in temsil ettiği akıl yaşamın temel gereksinimlerini karşılayan akl-ı maaş değildir. Onun temsil ettiği akıl, varlığın anlamını sorgulayan, nereden gelip nereye gideceğini irdeleyen akl-ı meâd-ı temsil etmektedir. Eski Türkçede akl-ı maaş ‘us’ ile karşılanırken akl-ı meâd ‘ök’

⁷⁴ Akyol, *Kutadgu Bilig’de Ahlak ve Siyaset*, 40.

⁷⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 47; b. 352.

⁷⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 71; b. 681.

⁷⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 74; b. 724-727.

⁷⁸ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Ekin Yayınları, (Birinci Basım), Ankara 1996, 24.

⁷⁹ Özden, *Türk Düşünce Tarihi*, 83.

⁸⁰ Kafesoğlu, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, 16.

veya ‘ög’ kavramıyla karşılanmaktadır. ‘Ög’ bir çeşit olgun akıl anlamına gelmektedir.⁸¹ Ögdilmiş’in özellikleri tanımlanırken aslında akıllı olan kişide bulunan ve bulunması gereken özellikler belirtilmiştir. Ögdilmiş, alçakgönüllü ve tatlı dillidir. Bu özellikleri sayesinde insanlara kendini sevdirmiş, geniş bir arkadaş ve dost çevresi oluşturmuştur. Yazar, beyitlerde geniş dost ve arkadaş grubuna sahip kişinin sırtını sert bir kayaya yaslanması gibi yıkılmaz, devrilmez olduğunu belirtmiştir.⁸² Eserde akıllı insanın özellikleri; sakin, sabırlı, alçakgönüllü, sıcak yüzlü, keskin gözlü, ileri görüşlü, her şeyi tüm detayları ile inceleyen biri olarak belirtilmiştir.⁸³

Filozoflar da akıl ve bilgi ikilisinin önemine vurgu yaparlar. Ulaşılması gereken hayal edilen devlete bu birliktelikle ulaşılabilir. Akıl ve bilgi bir aradayken Platon’a göre ‘ideal devlet’, Farabi’de ‘erdemli devlet’ ortaya çıkar. Platon’un ideal devletinde de toplumun tüm kesiminin mutlu olması amaçlanmaktadır.⁸⁴ Aristoteles’in devlet anlayışında da herkesin iyi olması amaçlanmıştır. Devlet tüm toplumun iyiliğini sağlayan bir organizmadır. Yusuf Has Hacib’e göre de bilgi ve akıl temelli bir yönetim ele alınmıştır. Akıl ve bilgi ile kendi doğalarına uygun işi yapan eğitilmiş bireyler hem mutlu olarak işlerini yaparlar hem de mutlu ve başarılı bir toplum ortamı oluştururlar.

Akıl, yazara göre Tanrı’dan gelen bir lütuftur. Kişinin doğuşundan itibaren akıllı ve seviyesi bellidir. İnsanı derecelendirmek gerekirse akıllı insanı en büyük ve en üst kademeye yerleştirmek gerekmektedir. Çünkü insan akılla iyi ve kötüyü ayırt eder. Seçtiği iyi ile de erdemli bir birey olur. Erdemli birey insanların en üstünüdür. Bu da akıl sayesinde gerçekleşir. İyiyi seçmek akıllı insanın fiilidir.⁸⁵

Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig’de ele aldığı akıl anlayışı, özellikle siyaset ve ahlak kısmındaki düşünceleri Fârâbî ve İbni Sînâ’nın akıl anlayışı ile benzerlik göstermektedir. Farklılık olarak Fârâbî ve İbni Sînâ’daki akıl nazariyesi kozmolojik, epistemolojik ve ahlakla ilgili olarak bütüncül bir yapı arz etmektedir. Kutadgu Bilig’deki akıl ise daha çok ameli/pratik felsefenin kapsamına girecek şekilde değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Yazara göre akıl, siyasi ve ahlaki olarak en yüksek seviyeye çıkmak için

⁸¹ İbrahim Maraş, *Türk-İslâm Düşünce Tarihinde Ahlâk ve Örnek Metinler* (Ed. Müfit Selim Saruhan), *İslâm Ahlâk Esasları ve Felsefesi*, Grafik Yayınları, Ankara 2016, 313-357.

⁸² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 143; b. 1696-1699.

⁸³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 153-154; b. 1852-1857.

⁸⁴ Taşdelen, *Kutadgu Bilig’in Felsefi Bağlamı*, 4.

⁸⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 152; b. 1828-1831.

gerekli vesiledir. Kutadgu Bilig kurgusunda akıl olarak belirlenmiş Ögdilmiş, vezirin yanı Ay Toldı'nın oğludur. Buradaki baba- oğul ilişkisinin akıl-kut ilişkisi ile benzetilmesi dikkat çekmektedir.⁸⁶

Kişinin bilgi sahibi olması onu cahil statüsünden çıkarmaz. Bilginin kıymetli olması için akılla bütünleşmesi gerekmektedir. Akıl ile bilgi bir araya geldiğinde kişi bilge olur. Yoksa cahil ile bilgili insanın bir farkı yoktur. Bilgi ve akıl bir aradayken istenen tüm toplumsal ve bireysel erdemlere ulaşılabilir.⁸⁷

Eserde hakan, Ödgülmüş'e aklın nereden geldiği, nerede olduğunu, nereye gittiğini sorar.⁸⁸ Ödgülmüş, verdiği cevapta; aklın yerinin beyin olduğunu söyler. Bunun sebebi de aklın değerli olduğu için bedenın üst kısmındaki beyinde bulunmasıdır. Akıl aynı zamanda insanın düşünmesini sağlayıp acele hareket etmesini engellediği için köstek olarak nitelenir. Bu durum Tanrı'nın merhametli oluşundan kaynaklanmaktadır. Tanrı, yarattığına merhamet eder ve seçtiği kulunun dilini akıl ile köstekler. Akılsız insan ölüye; akıllı insan diriye benzemektedir. Akıllı insan düşünür, üretir, çözüm yolu bulur. Bu özellikler onun beyninin işlevselliğini gösterir. Nasıl ki yaşayan insan hareket eder; akıllı insanın da beynini kullanması hareket olarak nitelendirilir. Aynı zamanda yaşayanın insana ve insanlığa faydası vardır. Akılsız insan ise ölü gibi faydasızdır. Beynini, aklını kullanmadığı için ya kötü kararlar verip yanlış hareketlerde bulunur ya da kimseye faydası olmadan öylece köşesinde oturur. İnsan bedeni karanlık bir ev ise akıl o evin meşalesidir.⁸⁹

Eserde bilgi ile akıl beraber çokça zikredilmektedir. İnsan aklını kullanarak edindiği bilgilerle iyiyi seçip doğru yolu bulabilir.⁹⁰

2.1.4. Âkıbet

Eserde âkıbet kavramı, Odgurmış karakteri ile eşleşmektedir. Bu karakter kanaati temsil etmektedir. Odgurmış, bir zahittir ve halktan uzak bir yaşamı benimsemektedir. Eser hakan, Odgurmış'ı üç kez sarayına davet etmiştir. Fakat Odgurmış, halk arasına

⁸⁶ Akyol, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, 45.

⁸⁷ M. Arslan, *Kutadgu Bilig'deki Ahlak ve Siyaset Felsefesi*, 23-49.

⁸⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 152; b.1834.

⁸⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 152; b. 1836-1840.

⁹⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 153; b. 1841-1843

karışmanın onu kötü etkileyeceğini yaratıcısı ile arasına gireceğini düşünür ve ayrıca verilen işi hakkıyla yapamamaktan endişe duyar.

Eserde Odgurmış, dünyanın kusurlarından bahseder. İnsan dünyayı sevdikçe yanlış olan her şey doğru gelir. Hata olarak görülen şey belli bir zaman sonra kanıksandığı için normalleşir. Hatta insan o hatalardan zevk aldığı için; hatalar kendisi için güzel özelliklere ve erdeme dönüşmüştür.⁹¹ Ona göre dünya zindandan ve ceza verilen yerden başka bir şey değildir. Hz. Âdem cennetten kovulduktan sonra sürgüne dünyaya gelmiştir. Sürgüne gelinen yerde mutlu olmak, burası cennetmişçesine yaşamak akıllıca değildir. Zindanda dilek ve isteklerin yerine getirilmesini beklememek, isteklerin peşine koşmamak gerekmektedir. Çünkü burası cennet olmadığı için bu istekler de yerine getirilmeyecektir. Ancak dilekler cennette kabul olacaktır.⁹² Âdem için dünya arınma yeridir. Yusuf Has Hacib, eserinde Odgurmış karakteri ile dünya-ahiret ilişkisi kurmuştur. Kurduğu bu ilişkideki amaç, insanlara ahireti hatırlatıp onları her türlü aşırılıktan sakındırmaktır. Bu beyitlerde ifade edilenler eserin yazım amacını tam olarak ifade etmemektedir. Eserde dünya ve ahiret mutluluğu esas alınmaktadır. Ve dünya mutluluğu sağlanabilmesi için bazı erdem ve meziyetlere başvurulması bazı meziyetsizlilerden uzak durulması gerekmektedir. Netice olarak mutluluğa eriştirecek bir yol mümkündür. Yusuf Has Hacib, dünyayı elinin tersiyle iten bir anlayışa sahip değildir. Aksine dünyadaki yaşamı düzene sokmak ve mutlu bir yaşam sürmek için yapılacaklar üzerine düşünmüştür. Gerekenler yapıldıktan sonra dünya da mutluluk mümkündür. Beyitlerde kastedilen mutluluk ile onun ulaşmaya çalıştığı mutluluk arasında farklar vardır. Başka bir bakış açısı ise Yusuf Has Hacib, bu beyitlerle eserin tamamında sağlamaya çalıştığı dünya ve ahiret mutluluğunda dünya ve ahiret için verilen çabayı dengelemek istemektedir. Bu şekilde eserde sıklıkla dünya düzeni için devlet kademesindekilere ve halka yönlendirmelerde bulunmuştur. Odgurmış karakteri ve onun verdiği öğütler ile dünya-ahiret dengesinin sağlanması amaçlanmıştır.

Eserde bedenin tutsağı olmamak gerektiği söylenir.⁹³ Bedenin her istediğini yapmak insanı dininden çıkarır. İnsan bedeninin keyif aldığı yasaklı ve yanlış filleri yaparken önce çekinir. Belli bir süre geçtikten ve bu filleri yapmaya devam ettikten sonra

⁹¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 268; b. 3514.

⁹² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 269; b. 3520-3522

⁹³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 277; b. 1640.

insana bu fiiller normal gelmeye başlar. İnsan bedeninin istediği fiilleri yaptıkça yapar. Sonunda da artık yaşadığı gibi bir inanç geliştirmeye, oluşturmaya başlar. İnancı bedeninin isteklerine dönüştür. En sonunda da hak olan dinini kaybetmiş olur.

2.2. KUTADGU BİLİĞ’DE MUTLULUĞA GÖTÜREN MEZİYETLER

Düşünce tarihinde birçok eserde insanı mutluluğa götürmenin yolları aranmıştır ve yazarların kendince bulduğu sonuçlar eserlerini oluşturmuştur. Kutadgu Bilig de bu eserlerden biridir. O, dünya ve ahiret mutluluğunu ön plana çıkarmış, bunun için de insanda bulunması ve bulunmaması gereken değerleri ele almıştır. Bu sebeple Kutadgu Bilig eser olarak birçok etik değeri içinde barındırır. Eserdeki meziyetler ; erdemli olmak, bilgili olmak, doğruluk ve adalet, iyilik yapmak, vefalı olmak, merhametli ve bağışlayıcı olmak, sabırlı ve sakin olmak, alçak gönüllü olmak, kanaatkâr olmak, cömert olmak, cesaretli olmak, utanmak, sevgi ve saygı, arkadaşlık ve dostluktur. Eserde mutluluğa giden yolda engelleyici bazı dil ile alakalı kötü huylara ve meziyetsizliklere de yer verilmiştir. Bu bölümde mutluluğa götüren meziyetleri Kutadgu Bilig çerçevesinde inceleyeceğiz.

2.2.1. Erdemli Olmak

Erdem, kelime anlamı olarak her zaman iyi ve doğru olanı yapmaya yatkınlık olarak ifade edilmektedir.⁹⁴ Erdemli insan, ilk çağdan günümüze kadar çeşitli din ve inanışlarda üst düzey vasfa sahip insan olarak tanımlanmaktadır. Bu tanıma uygun insan olmak ve bu tanıma uygun insan yetiştirmek tüm inanış ve dinler için ortak olmuştur. Antik Çağ’daki Yedi Bilgeler de insanlara erdemli olmanın gerekçelerini öğretmişlerdir. Bir diğer örnek Çinli bilge Konfüçyüs de Doğu dünyasına erdeme ulaşmanın yollarını anlatmaya çalışmıştır. İlk Çağ’da Yunan filozof Sokrates, erdem hakkında tanımlamada bulunmuştur. Ona göre bilgi, erdemdir ve erdem de “neyin iyi neyin kötü olduğunu anlamaktır”.⁹⁵ Sokrates’te erdem yani bilgi, bilmediğini kabul etmekle başlar. Daha sonra kişi kendi ruhunu tanıyarak tutkularını öğrenir. Bu tutkularından kişiyi aklın yolundan

⁹⁴ Cevizci, Felsefe Sözlüğü, 189.

⁹⁵ H. Ömer Özden, *Yusuf Has Hacib’de Erdem ve Vefa, Doğu Esintileri*, s.11, 2019, 133-144.

alıkoayanları, kendinden def eder ya da onları dizginler. Sokrates'e göre özgürlük, kendini kısıtlayan tutkuları mahkûm etmekle başlar.⁹⁶

Platon'a göre ideal devlette dört erdemden bahsedilir. Bu dört erdem işçilerde çalışmak ve itaat etmek, bekçilerde cesur olmak, yöneticinin de hikmetli olması ile açıklanırken asıl erdemin adalet olduğu da vurgulanır. Ona göre adaleti de ancak devlet sağlayabilir.⁹⁷ Aristoteles'e göre mutluluk her ortamda vuku bulmaz. Mutluluğun gerçekleşmesi için ortamların bazı düzen içerisinde olması gerekir. Bunların başında da toplumsal ve siyasal düzen gelmektedir. Aristoteles'e göre, akıllı kullanarak erdeme göre hareket etmek mutluluğu tanımlar.⁹⁸

Yusuf Has Hacib de erdem konusunda İlk Çağ düşünürlerine benzer değerlendirmeler yapmıştır. Erdem birçok ahlaki kavramı kapsar. Bir bakıma erdemli olmak, bu kavramlara bilinçli bir şekilde sahip olmak demektir. Kutadgu Bilig'de de yöneticiye bilgi ve erdemin gerekli olduğu söylenmektedir. Bu faziletlerle sahip kişilerin şehirlere atanmaları ve kişileri yönetmeleri gerekir.⁹⁹

Kutadgu Bilig'de Ögdilmiş, bilgi ve aklın bir diğer adının erdem olduğunu söyler.¹⁰⁰ İnsanın yüzünün ağarması için erdeme ve bilgilerin tümüne sahip olması gerekir.¹⁰¹ Erdemli insanların isimleri toplumda hızla yayılır. Eğer erdemli değilse sıradan biri olarak yaş alır.¹⁰² Eğer yönetici ya da insan bütün erdemlere sahip olursa etrafında tüm istediği şeylerin toplandığını görür. Dünyaya sahip olmak için erdem gereklidir.¹⁰³

Erdem ahlakın temelini oluşturur. İnsan erdem sayesinde birçok yetiyi kazanacak ve bilinçli olarak bir şeyleri yapma ya da yapmama gayretinde bulunacaktır. Bu da insanın akleden bir varlık olmasını bize hatırlatır. Aklettiğiyle bilerek seçtiği durumdan sorumlu olacaktır. Tam anlamıyla bilen ve uygulayan insan doğru tercihler yapabilecektir. İnsan

⁹⁶ Eflatun, *Theaitetos*, (Çev: Macit Gökberk), MEB Yayınları, İstanbul 1997, s.34; Bedia Akarsu, Mutluluk Ahlakı, 42.

⁹⁷ Özden, *Yusuf Has Hacib'de Erdem ve Vefa*, 135.

⁹⁸ Ahmet Cevizci, Kasım Küçükakalp, *Batı Düşüncesi/Felsefî Temeller*, 74; Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, 203.

⁹⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 175; b. 2164-2165.

¹⁰⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 141; b. 1679.

¹⁰¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 197; b. 2483.

¹⁰² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 208; b. 2645.

¹⁰³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 233; b. 3008-3009.

doğruyu seçme sonucunda dünyada da ahirette de mutlulukla taçlandırılacaktır. Bu eserin de amacı hem dünya hem ahiret mutluluğunu yakalamaktır.

2.2.2. Bilgili Olmak

Eski zamanlardan bu yana bilgi, felsefede hep tartışılan ve konuşulan bir konu olmuştur. Filozoflar bilgi ile ilgili pek çok tasvir/betimleme yapmışlardır.

Sokrates'e göre, soru sormak önemlidir. Olayları, kişileri, hayatları sormak, sorgulamak mühimdir. Hatta hayatın yaşanmaya değer olması için bu sorgulamaların yapılması gerekir. Buradan hareketle o, bilmenin sorgulamadan geçtiğini belirtir. Bilgi, insanda mevcuttur yani doğuştan vardır. Yalnızca ona ulaşmak için gereken sorgu yöntemini kullanmak lazımdır. Aynı şekilde erdemler de insanda doğuştan mevcuttur. Bunları da ortaya çıkarmak insan için mühimdir. Bilgili olmak Sokrates'e göre en üst erdemdir. Bilen insan kötülük yapmaz. Kötülüğün kaynağı ve sebebi bilmemektir. Bilmek için de felsefe kullanılmalıdır. Felsefenin görevi ve amacı da budur. Ahlak felsefesi de mutluluğa ulaştırmaya çalışır. Düşünür ve filozoflar mutluluğa ulaşmayı hedeflemişlerdir. Fakat filozofların, mutluluğa ulaşma yolları birbirinden farklılık göstermektedir. Sokrates'e göre mutluluk iyi olmaktır. Bu iyi kavramı yalnızca iyi denip geçilen tek bir kavram olarak düşünülemez. İyi içerisinde birçok erdemi de barındırmaktadır. İyi olmak için birçok erdeme sahip olmak gerekir. Erdemlere sahip olmak iyiliğe; iyilik de insanı mutluluğa götürür. Erdeme sahip olan bilgilidir, mutludur. Bunun tam tersi olan erdem eksikliği de cehalettir, bilgisizliktir. Bunlar da insanı mutsuzluğa götürür.¹⁰⁴ Buradan çıkarılan sonuca göre erdem kavramı bilgi kavramıyla eşleşmekte; erdemsizlik de bilgisizlik ile eşleşmektedir.¹⁰⁵

Platon, bilgiyi ideal toplumunun yapıtaşı olarak kabul etmektedir. Ona göre ideal devleti oluşturacak temel dinamik adalettir. Adaletin sağlayacak ise bilgili erdemli bir yöneticidir. Bilgi olmadan adaletin sağlanması söz konusu olamaz.

¹⁰⁴ Akarsu, *Ahlak Öğretileri 1- Mutluluk Ahlakı*, 25-27.

¹⁰⁵ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 3, Aristoteles*, c.2, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, 260.

İslam filozoflarından Fârâbî de Platon ile aynı doğrultuda düşüncelere sahiptir. Ona göre de devlet reisi bilgili olur ve bilgisini erdemleriyle birlikte doğru kullanırsa devlet de erdemli ve iyi olur.¹⁰⁶

Yusuf Has Hacib açısından da bilgi, erdemle doğru orantılı olarak ele alınabilecek bir değerdir. İlk Çağ filozoflarının bilgi anlayışı ve mutluluk kavramı ile olan ilişkisi Yusuf Has Hacib'in konuya bakış açısı ile benzerlik göstermektedir.¹⁰⁷ Ona göre mutluluğa erişmenin yolu her şeyi tam manasıyla bilmektir. Bu, insanı mutluluğa ulaştırır. Zaten tüm eserdeki amaç da budur: Mutluluğa ulaşmak. İnsan bilgiyle mutluluğa ulaşır. Her ne kadar sıradan biri de olsa bilgiyle yücelir.¹⁰⁸

Sokrates'in bilgi ve erdem ilişkisine Elmalı ve Özden açıklık getirmişlerdir. Sokrates'in 'bilgi erdemdir' ve 'hiç kimse bilerek kötülük işlemez' önermelerini baz alarak buradaki iki önermeden birinin diğerinin mantıki sonucu olduğu belirtilmiştir. Erdem bilgi ise erdemsizlik bilgiden kaynaklı bir hatadan ibarettir. Kimse bilerek hata yapmaz, hata bilmeden yapılır. Kötülük yapan da hata yapmıştır. Onun hatası yanılmasıdır. Gerçek değerlerin yerine başka ve sahte değerler koyan kişi yanılır ve kötülük yapar. Onların hakikatlerinin yerine sahte değerler geçmiştir. Kişi değerlerin asıl anlamlarını bildiklerinde gerçek ve sahte ayrımını yapabilirler. Bu durum da onu kötülükten alıkoyar. Kişiyi erdemli kılan aklını doğru kullanıp değerleri yerli yerinde kullanmasıdır.¹⁰⁹

Yusuf Has Hacib de Sokrates gibi bütün iyiliklerin kaynağının bilgi olduğunu ifade eder. İnsan bilmeden iyilik yapamaz. Yapsa da niyet olarak asıl ulaşılması gereken iyiliğe ulaşamaz. Bilmeden yaptığı iyilik şans eseri belki de bir işe yarar fakat bunu tekrarlamak ve alışkanlık haline getirmek gerekir. Bunun için de bir şeyleri sorgulamayı mantık düzleminde sürekli hale getirmek gerekmektedir. Bir durumun sebebini, sonucunu bilmek sonra da bilerek iyiliğe yönelmek gerekir. Bilgi uzak ve zor görünen birçok şeyi ve yeri yakınlaştırır. Mesela gök tarih boyunca insanlara her zaman gizemli ve derin gelmiştir. İnsanlar için bu kavram, gizemli ve derin olduğu gibi korkutucu da bulunmaktadır. İnsan doğal olarak bilmediğinden korkar. Kendine bir zarar gelebileceğinden endişe eder. Ya

¹⁰⁶ M. Arslan, *Kutadgu Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı*, 12.

¹⁰⁷ Çalık, *Türk Ahlak Felsefesi (Kutadgu Bilig, Atabetü'l-Hakayık, Dîvanu Lugâti't Türk) İncelemeleri*, 43.

¹⁰⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 151; b. 1813-1814.

¹⁰⁹ Osman Elmalı, H.Ömer Özden, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2011, 102.

da hiç karşılaşmadığı şeylerle karşılaşmak onun zihnini yorgunluğa ve bilinmezliğe sokar. Tam da burada önemli bir noktaya değinilmiştir. İnsan zor, korkunç veyahut uzak gelen şeyleri bilerek öğrenerek bilgiyle kolay, sevimli ve yakın hale getirebilir.¹¹⁰

Dünyada bir işin sonucunda bir tepki koymak ya da birine fiili karşılık verilecekse bile bu bilgiyle olur. Bir konu hakkında bilgiye sahip olunmadan kimse hakkıyla yargılanamaz ve gereken cezası verilemez. O an güç ve zor gelen şey, o şeyin bilgisine sahip olunduktan sonra o kadar da zor gelmez. Çünkü bir kere o durum, o şey bilgiyle kavranmıştır. Bilgisine sahip olunan durum insana ağırlık vermez. Yalnızca uğraştırıcıdır fakat imkânsız değildir. Bilginin yanında anlayış da olmalıdır. Hem anlayış hem bilgi var olursa halk hakkıyla yönetilebilir. İnsanın kamil olması için bilgi ve anlayış şarttır. Dünyevi istekleri yerine getirmek isteyen bu özellikleri bulundurmalıdır. Hem dünya hem ahireti isteyen de iyilik yapmalıdır. İyilikle insan mutluluğa ulaşabilir. Kötülük yaparak mutluluğa ulaşmak iç huzur sağlamak, dünya ve ahiret mutluluğuna kavuşmak mümkün değildir. İnsan iyinin ne olduğunu bilmelidir. Kötüden ayırt edecek bilgiye sahip olmalıdır. Mutluluğa götürecek iyiliği yapmayı sağlayacak anahtar kelime bilgidir. Bilgi olmadan nihai olarak mutluluğa erişme imkânı yoktur. İnsan ölümlüdür ve geriye yalnızca adı kalacaktır. Adı kalanlar ise iyilikle anılanlardır. Yine iyilik yapmak için bilgiye ulaşmak gerekmektedir.¹¹¹

Esere göre bilgiyi ve onun kıymetini anlayanlar yine bilgili insanlardır. Bilgili olmayan kişi bilginin kıymetini anlayamaz, yaptığı iyilikleri ve faydaları görebileceği bilgi birikimine sahip değildir. Bilgiyi kavrayıp anlamayan akli dengesi yerinde olsa da deli kabul edilir. Bilgili kişi, bilginin peşine düşer, onu her yerden arar, bulur ve alır.¹¹²

Kıymetli olan işler zor yapılır. Detayları ve meşakkatli yanları vardır. Bir insan bilgisizce bu işlere vakıf olamaz. Onların inceliklerini yerine getiremez. Ancak o iş ile ilgili detaylı bilgiye sahipse hakkıyla o kıymetli işi yerine getirebilir. Rastgele bir düzen mümkün değildir. Olsa bile bazı şeyler tekrarlanamayacak şekilde bir araya gelir. Bilgisine mazhar olamadığımız her şey ve her iş bizim boyumuzu aşar.¹¹³

¹¹⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 37; b. 208-209.

¹¹¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 39; b. 220-229.

¹¹² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 56; b. 472.

¹¹³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 87; b. 906.

Eserde birçok yerde akıl ile bilgi kavramları ya aynı beyitte ya da birbirilerinin arkalarından gelirler. İnsan aklıyla iyiliğe meyleder ve bilgiyle donanırsa seçkin birine dönüşür. Bu şekilde normal insanlıktan yüksek mertebede bir insana dönüşür ve bunlarla doğru yola ulaşılmış olur. İnsanı hayvanlardan farklı kılan akıldır. Aklını kullanmayan hayvanla eş değer tutulur. Eğer insan, aklını kullanıp bilgi edinirse birçok yoldan geçebilir güzel sulardan içebilir.¹¹⁴ Yazar akıl ve bilgi ilişkisinde de İlk Çağ filozoflarıyla aynı doğrultuda görüş sergilemiştir.

Ögdilmiş hakana beyin nasıl olması gerektiğini açıklarken, bey sözcüğünün bilgi sözcüğüyle ilgisi olduğunu belirtir. Yani yöneten kişinin bilgiyle donanması gerekir. Aynı zamanda akıllı da olmalıdır. Düşmanlarına karşı tam donanım gerekmektedir. Bilgisiz birinin devleti tam anlamıyla yönetmesi mümkün değildir. Bilgisiz birinin başında durduğu devlet, zamanla dağılır, gider. Bilgili kişi devleti gereken ada ve üne kavuşturur. Gerçek manada bilgili olup halkı yöneten beyin de düşmanı çok olur. Çünkü bilgisi sayesinde halkının başında duran, halkına yön veren, devletin devamlılığını sağlayan bey kıskanılır.¹¹⁵ Yönetim için akıl ve bilgi gerekmektedir. Bilgili ve akıllı beyler her iki dünyada da yüksek mevkilerde olurlar. Her iki dünyayı elde eden kişi de mutluluğa erişmiştir.¹¹⁶ Platon ve Fârâbî de hükümdarın bilgili ve aklını kullanan kişiler olması gerektiğini savunur. Ancak böylelikle istenen erdemli topluma ve erdemli bireye ulaşılabilir. Bu vasıflara sahip toplum da mutlu olur.

Bilgisize kut, yöneticilik verildiğinde, bir şekilde devlet büyüse yine de devletin bekası sağlanamaz. Çünkü devletin bekasını bilgisizce sağlamak mümkün değildir. Bunlar için derin bilgi ve strateji gereklidir.

Aristoteles'e göre bilgi doğuştan değildir. Bilgiyi elde etmek için çaba gerekmektedir. Ancak mantık bilimi ve kurallarını kullanarak bilgiye ulaşılabilir.¹¹⁷ Kutadgu Bilig'de Hakan, Ögdilmiş'e insanların bilgiyi nasıl edindiğini sorduğunda Aristoteles'in fikri ile aynı doğrultuda bir cevap alındığı görülmektedir. Esere göre bu bilgiyi insan doğuştan getirmez. Bilgiyi sonradan edinir ve bu bilgiye çabalayarak ulaşır. Kişinin çaba göstermesi için de Tanrı insana, bu bilgiyi edinecek gönül, kavrayış

¹¹⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 153; b. 1841-1846.

¹¹⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 161; b. 1951-1954.

¹¹⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 162; b. 1972-1973.

¹¹⁷ Elmalı-Özden, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, 152.

bahşeder. Bunlar doğuştandır. Bu bahşedilenle, insan neyi öğrenmek isterse ona ulaşır, insan bilge olur. Bilge de bulunduğu yere, devlete, vilayete fayda sağlar. Fakat Tanrı bu bilgiyi edinecek gönül ve kavrayışı vermemiş olsaydı insanın bilgiye ulaşması mümkün olmazdı.¹¹⁸ Bilgi, erdem bunlar insan tarafından öğrenilen şeylerdir. Fakat akıl yaratılıştan yani doğuştan gelir.¹¹⁹

Bilgili insan yaptığı işi doğru sonuca ulaştırarak yapar. Yanılma ihtimali azdır. Devleti yönetenin bilgili olması gerektiği gibi ara basamakta çalışan insanların da bilgili olması gerekmektedir. Yalnızca beyin, yöneticinin bilgili olması yeterli değildir. Devlet bir düzen ve nizamla yönetilir ve ayakta kalır. Her ne kadar yönetici, bir kişi gibi gözüксе de yönetilenler de devletin bekasına, durumuna katkı sağlarlar. Yani devlet bir bütündür. En üstten en alta kadar herkes işini bilgiyle yapmalıdır. Beyin burada görevi, halkına, vatandaşına hali ve sözüyle örnek olmaktır. Bozuk olan, doğru yola ve davranışa girmeli, doğru olan da beyi kendine örnek alıp davranışlarını pekiştirmelidir. Bu sebeple bey işini yapanlar işe yarar olmak adına bilgili olmalıdırlar. Bilgisizler bir işe yaramazlar. Bilgisiz insanın var olmasıyla yok olması birdir. Ha diridir ha ölüdür. Kimseye faydası olmadığı gibi bulunduğu yeri işgal ederek yapılacak işlere de engel olmaktadır. Bilgili insan yaşıyor olduğu gibi adını da yaşatır. İnsanlara duyurur. İnsanı insandan üstün yapan bilgidir. Bilgili çalışan da insanlardan üstünlüğe doğru yol alır. Yaptığı her işte, o işin bilgisine sahip olduğu için, başarılı olur. Gök nasıl yüce ise bilgili insanın yüceliği göğü de aşar, arşa kadar uzanır.

Bilgisiz insanın kendisine, çevreye bir faydası olmadığı gibi yanlış fikirlerle ve davranışlarla insanlara ve tüm var olanlara zarar verebilme potansiyeline sahiptir. Bir insan iş yaparken bilgisiyle bilmeli, akıyla anlamalıdır. Bu şekilde mutluluğa erişebilir.¹²⁰

Kutadgu Bilig’de akıl oldukça fazla yer tutmaktadır. Bilgi için açtığımız bölümde de eserin bağlantısı hasebiyle akıldan bahsetmek oldukça doğaldır. Bilgiyle işe başlayan kişi akılla o işini sağlamlaştırır, onarır. Akıl, düşünme, kavrama, anlama yetisi demektir. Bir insan kavrama yetisine sahipken yapacağı işin bilgisine sahip olmazsa ona anlama, kavrama yetisi fayda vermez. Yani bilgisiz akıl fayda vermez. Bey, eğer devleti akıl ve

¹¹⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 151; b. 1818-1821.

¹¹⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 151; b. 1825.

¹²⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 207; b. 2624-2627.

bilgiyle yönetmezse, ili hasta kabul edilir. Nasıl ki hasta biri günlük yaşam faaliyetlerini bile zorla yerine getirir ve bazen de yerine getiremezse, beyin bu hastalığında da il hakkıyla yönetilemez. Hiçbir konuda muvaffakiyet sağlayamaz. Çünkü hasta biri hastalığını düşünmekten ya da hastalığının verdiği yorgunluktan aklı melekelerini gerektiği gibi kullanamaz. Bu sebeple yönetici tam anlamıyla ili yönetmek istiyorsa sağlıklı ve eksiksiz bir şekilde, hastalığını iyileştirecek ilaçlar olan bilgi ve aklı mutlaka kullanmalıdır. İyileşmeyen hastaların sonu ölümdür. Burada da devletin bekası söz konusudur. Bey iyileşmezse devletin sonunun gelmesi pek tabii mümkündür.¹²¹

Bilgili insanlar tam doğru insanlardır ve nerede olurlarsa olsunlar her yerde parlarlar ve yolları açık olur.¹²²

İnsanı hayvandan ayıran özelliği akıllı olmasıdır. İnsanı insandan ayıran da aklıyla bilgi edinmesidir. Bu durumun dışında kalan insanlar Kutadgu Bilig’de hayvan olarak adlandırılırlar. Yine bilgili ve akıllı kişiler insan olarak adlandırılır. Bir işi yaparken ancak onu akıllı bir insan bilebilir. İnsanın karşılaştığı tüm zorluklar bilgi ile çözülür. Hayatta bilmek, anlamak ve aklı hayatımızdan asla çıkarmamak gerekir. İş yaparken bilgiler doğrultusunda yapılmalıdır.¹²³

Kutadgu Bilig’de, Yusuf Has Hacib, ibadetten de bahseder. İbadetin nasıl yapılması gerektiğini dile getirir. Yerine getirilme sürecinde ibadetin bilgi başlığı altında incelenmesinin önemi büyüktür. Aslında İslam dininde vurgulanan bilmek, bilgili olmak, sonuna kadar anlamak, kavramak, yapılan davranışların bilinçli ve akıllıca yapılması önemsenmiştir. Her konuda olduğu gibi ibadette de bilgili olunmalı, ibadet etmeden önce ibadete dair bilgiler öğrenilmelidir. Bilgisiz yapılan ibadet faydasız görülmektedir.¹²⁴ Bilgiyle yapılan ibadet cehenneme girmeye engel olmaktadır. Tanrı’ya bilgili bir ibadet ile yaklaşırsa binlerce sevap alınırken bilgisiz ibadetin sevabı bulunmamaktadır.¹²⁵ Eserde dile getirilen husus, İslam inancındaki taklidi iman ve tahkiki imana benzemektedir. Taklidi iman çevreden duyumla inancın oluşması meselesidir. Tahkiki

¹²¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 162; b. 1967-1971.

¹²² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 218; b. 2788-2790.

¹²³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 244; b. 3165-3169.

¹²⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 248; b. 3216.

¹²⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 248; b. 3230-3225.

iman, hakiki iman, asıl olan ise o inanca dair tüm bilgilere sahip olup aklen, ruhen, kalben o inancın içinde olmak demektir. Asıl olan bilgili olarak iman etmektir.

Eserde bilgili ve bilgisiz insanların dünyada yaşantısından ve hissiyatlarından da bahsetmektedir. Bilgisiz insan için dünya bunalmadan erinçle yürüdüğü bir yoldur. Bilgisiz insan dünyada da bir nevi cennette yaşar. Akıllı insan için ise dünya meşakkatli bin bir türlü kötülükle ve zararlar dolu bir yoldur. Dünya zehirlidir ve ondan yiyip içemez. Daha önce belirtildiği gibi, bilgili ve akıllı kişiler insan olarak adlandırılır. Bilgisiz olanlar ise hayvan olarak nitelendirilmiştir.¹²⁶

2.2.3. Doğruluk ve Adalet

Adalet, toplumsal yaşam ortamında, birey ya da toplulukların hak ettiği şeyi, evrensel hukuk çerçevesinde güvence altına almayı sağlayan kurumsal düzen olarak tanımlanmaktadır.¹²⁷ Adalet, hak edene hak ettiğinin verilmesi durumuna denir. Bu karşılık ödül ya da ceza olabilir. Adalet en yüce, nesnel ve mutlak değer anlatımıdır. Bu anlatımda insan davranışı ahlaki olarak ölçülür, yargılanır, eleştirilir. Bu kavramda hakka ve doğruluğa saygı temeldir. Aslında adalet, doğruluk, dürüstlük, tarafsızlık, uygun ve doğru muameledir. Yani adalet kişilerin haklarının birbirleriyle uyum içinde bulunmak, hak ve hukuka uygun olmaktır. Burada kişinin veya devletin çıkarlarına ters düşse de doğru ve uygun olanı yapması söz konusudur.¹²⁸

Platon'a göre adalet dünyada tam anlamıyla hiçbir zaman sağlanamayacaktır. Çünkü adalet, idealar âleminde bulunan idealardan biridir. Tam anlamıyla, kendiliğiyle dünyaya yansıyamamaktadır. Adalet, her ne kadar tam anlamıyla dünyaya tezahür edemese de adalet ideasının manasına ulaşabilir. Bu mana ve bilgi ile dünyada ideadaki adalete en yakın adaleti oluşturacak düzen kurulabilir. Bu düzen için bilgelik ve bu bilgeliği kullanmayı sağlayacak siyasi güç gerekmektedir. Adil bir toplum oluşması için, her birey en yetenekli olduğu işte çalışmalıdır. Platon'a göre bir işe uygunluk çok önemlidir. Kişinin toplumdaki yeri becerisine göre verilmelidir. Yani kişinin yapacağı iş isteğine göre değil de yeteneğine göre verilmelidir. Bu durumda toplum mutluluğa erişebilir. İnsanlar başarılı ve yetenekli oldukları işleri yaptıklarında, ürettiklerinin ve

¹²⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 469; b. 63826-6384.

¹²⁷ Cemal Yıldırım, *Ansiklopedik Çağdaş Felsefe Sözlüğü*, Doruk Yayıncılık, Ankara 2004, 9.

¹²⁸ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 11.

başardıklarının farkında olup mutlu olacaklardır. Aynı zamanda yetenekli bireyler başarılarının sonuçlarında devlete fayda sağlayıp devletin genel mutluluğunu da sağlayacaklardır.¹²⁹

Mutluluğun şartı adalettir. Önce adalet sağlanmalıdır ki mutluluğa ulaşılabilsin. Bunun için de adaletin önünün açılması elzemdir. Adaletin önü ancak yönetici ve çevresinin, halkı özenle ve dikkatle yönetmesiyle olacaktır.¹³⁰

Yusuf Has Hacib halkın yönetiminin yalnızca adaletle sağlanması gerektiğini dile getirir. Denge düzen sağlanamazsa halk huzurla yaşayamaz. Halkın iç huzurunu yakalayabilmesi için başındaki yöneticinin adil bir şekilde onları yönetmesi gerekmektedir. Ancak böylelikle insanların kendilerine dönüp kendilerini gerçekleştirmelerine izin vermiş olurlar. Dış etkenler bittikten sonra iç düzene girilebilir. Adaletten emin olan halk bu sefer erdemlerini düzenlemeye fırsat bulacak ve kendine yönelecektir. Tüm erdemleri gerçekleştirme çabası içinde olanlar nihai mutluluğa ermek isteyenlerdir. Bu yola çok insan başvuracaktır. Bu da ancak insanın huzur ile yaşadığı, haklarından emin olduğu bir toplulukta mümkün olur.

Kutadgu Bilig’de Hakan Kün Togdı, Ay Toldı’ya adalet sıfatının nasıl olması gerektiğini söylerken, adalet kavramının ayrılmaz diğer yanı olan doğruluktan da sık sık söz etmiştir. Doğruluk, ahlakın temel ilkelerindendir. Çünkü ahlakı oluşturan tüm erdemlerin oluşmasında altyapıyı doğruluk oluşturur. Doğruluğun olduğu bir ailede büyüyen kişi, toplumda da doğru konuşur ve doğru davranışlarda bulunur. Toplumda doğrulukla beraber güven ortamı sağlanırsa, güven ve huzur içerisinde diğer güzel erdemler de insanda oluşmaya başlar. Bu erdemlerin varlığıyla insan devletine, toplumuna fayda sağlar. Ayrıca bunun tersi durumları da bertaraf etmiş olur. Mesela doğrulukla yetişmiş insanın bulunduğu toplumda, yalan, iftira, ayrılık, nifak ve huzursuzluk görülmez. Toplumun devamı ve dirliği için doğruluk şarttır. Tüm dinlerde de bu sebeple doğruluk çok önemlidir.¹³¹

¹²⁹ Sebile Başok Diz, “Platon Felsefesi’nde Adalet, Düzen ve Yasa”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 2020, 1013-1042

¹³⁰ H. Ömer Özden, “Yusuf Has Hacib’e Göre Adalet ve Mutluluk İlişkisi”, *Dördüncü Uluslararası Felsefe Kongresi*, Bursa 2016, 261-267.

¹³¹ Zehra Alkan Koyuncu, *Kitâb-ı Mukaddes ve Kur’ân’ı Kerîm’de Ortak İlkeler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara 2006, 59.

Yusuf Has Hacib'e göre, devlet için doğruluk olmazsa olmazdır. Ona göre bir doğrunun yok oluşu, tüm doğruların varlığını yokluğa sürükler.¹³² Yine eserde sosyal statülerin bir öneminin olmadığı adalet önünde insanların eşit oldukları ifade edilmiştir. Bey ile köylü, bürokrat ile sivil, tüm zıt ve ters konumdaki insanların aynı seviyede olduğu ve olması gerektiği vurgulanır. Eserde yine bir olayın neticesiz bırakılmadığı haklının hakkını aldığı, haksızın da cezalandırıldığı bir sistemden bahsedilmektedir. Her işin sonuca kavuşması adalet kavramı için oldukça önemlidir. Dünya adaletini sağlamak adil, doğru, bilgin beylerin işidir.¹³³

Yanlış ve yalan üzerine kurulan bir beylik köksüz demektir. Kökü olmayan bir bitki belli bir seviyede yükselse ve büyüse de yükü gövdesine ağır gelir ve yıkılır, gövdesi, yaprakları ve kökü olmadığı için topraktan su ve mineral temin edemez ve ölür. Doğruluk üzerine kurulmayan beylik de böyledir. Doğruluk temeli atılmadan kurulursa istediği seviyeye gelemeyebilir, bir yerde yıkılmaya mecburdur. Eğer tam tersi olur da beylik doğruluk, dürüstlük üzerine kurulursa o toplumda adalet de sağlanır, huzur da meydana gelir. Halk beyliğin, devletin doğru esaslar üzerine kurulduğunu gördükçe kendilerini güven içinde hisseder. Çünkü yasalar doğruluk esasına göre kurulmuştur ve beylik adaleti böyle sağlamaktadır. Haklı olan haksızdan ayrılır. Her kime cezası ne ise verilir. İnsanlar görevlere hakkıyla ayırt edilerek alınır. İltimas, kayırma söz konusu olmaz. Herkes çalıştığının, emeğinin, beceresinin karşılığını alır. Eğer bir kişi, hata işlediyse bunun cezasını istisnasız bir şekilde çeker. Kuralları doğruluk üzerine kurulan beylik adaletle beyliğini yaşattırır halk huzur ve güven içinde olur. Devlete olan bağlılığı artar. Beyine ve yasalarına uymak için özellikle çaba sarf eder. Bilir ki onun için en uygun yaşam yeri beyliğidir. Kendi huzurlu olur ve dünyanın da huzur ve mutluluğa ulaşmasına zemin hazırlanır.¹³⁴

Eserde Ay Toldı, hakana adının neden Kün Togdı olduğunu sorar. Hükümdar bunun üzerine kendini Güneş olarak nitelendirdiği için adının Kün Togdı olduğunu söyler. Güneş ile benzerlikleri ona bu adı koymaya yöneltmiştir. Güneş'in doğması onun halkının başında olmasıdır. Eğer halkının başındaysa Güneş'in her şeye eşit bir şekilde ısı ve ışık verdiği gibi o da halkına eşit doğrulukla yaklaşır. Hiçbirini kayırmaz. Birini diğerinden

¹³² Selma Erdoğan, *Yusuf Has Hacib' in Kutadgu Bilig'inde Din ve Ahlak*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi S.B.E. , Erzurum 2019.

¹³³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 80; b. 808-814.

¹³⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 81; b. 821-822.

ayırmadan doğruluk payını, adalet payını hepsine ulaştırır. Nasıl ki Güneş dünyayı ısıtıp ve ona çiçek açıtırıp yeşillendiriyorsa; adaletli bir bey de doğruluk ekseninde adaletiyle halkına can verir, hayat verir. Onları solmuş ya da boynu bükük bir ot ya da kurumaya yüz tutmuş bir dal gibi bırakmaz. Onun adaletinden pay alan hayata tutunur, ümit var olur. Güne açan çiçekler gibi etrafına şenlik katar. Tüm insanlar kimlikleri ve varlıklarıyla baharın rengârenk çiçekleri gibi Dünya'yı süsler. Bakım yapıldıkça hepsi daha çok rengini verir, hoş kokusunu salar. Yeteneklerini iç güzelliklerini ortaya çıkarırlar. Topluma ruh ve dirilik katarlar. Kara kışta bile tıpkı bir bahar gibi dimdik capcanlı dirayetli bahar ruhuyla yaşayan insanlara dönüşürler. Bilirler ki her ne kadar zor zaman da olsa başlarındaki idareci hiçbir zaman yok olmayacak, her zaman bir şekilde doğru olanı, adaletli davranışı sergileyecek yine baharlara ulaşacaklardır.

Kutadgu Bilig'de Ay Toldı oğlu Ögdilmiş'e verdiği öğütte iki dünyada da güneşinin parlaması, yüzünün aydınlanması için insanın doğru ve olumlu tavırda olması gerektiğini söyler. İki dünyada güneşinin parlamasından kasıt, akıbetinin güzel olmasıdır. Dünyada görevlerini hakkıyla yerine getirip hem burada aranan saadeti yakalaması hem de öldükten sonra ahiret mutluluğunu sağlamasıdır.¹³⁵

Yine dünya nimetlerini kazanmak için, zenginliğe ulaşmak için de doğrulukla yapılan işler sonuç verir. Doğrulukla yapılmayan işler kısa sürede fayda verir gibi gözükse de yasal yolla olmadığı için ya da yanlış yöntemlere başvurulduğu için sonu felaket ve yüz karalığı ile sonuçlanır. İstikrarlı, temiz bir zenginlik için doğruluk üzerine kurulmuş işlerle zenginliğe ulaşmak gerekmektedir.

Yusuf Has Hacib, adalet ve doğruluk kavramını birlikte anarken, doğrulukla iyilik kavramına özel bir anlam yüklemiştir. Doğruluk ve iyilik birbiri içerisinde karışıp tek bir gerçek oluşturur. Doğruluk, iyiliktir. İyilik de yaşamın kendisidir.¹³⁶

Kutadgu Bilig'de daha önceden belirtildiği gibi töre ve kut kavramları tüm eser boyunca ele alınmıştır. Töre ile yönetim sağlanırken, kuta yani yönetme sanatına, yönetme gücüne ulaşmak hedeflenir. Yönetme sanatını bilmek, hükümdarı ve halkı mutluluğa ulaştırır. Tüm esere yayılmış ve ana hedef olan dünya ve ahiret mutluluğuna ulaşmak tabii ki eserde anlatılan töreye yani yasalara uymakla mümkündür. Burada

¹³⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 114; b. 1289-1294.

¹³⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 435; b. 5921-5922.

zikredilen bilgili, doğru ve adaletli bir beyin kuta ulaşacağı ve halkını mutluluğa ulaştıracağıdır. Mutluluğa ulaştıran kut, kuta ulaştıran töre, töreyi sağlayan adalet ise doğrulukla gerçekleşir. Yani mutluluğa ulaştıracak yolda kaynak doğruluktur. O olmadığında adalet de yoktur. Adalet olmayınca töre de olmaz. Töre olmadığında da kuta sahip olunamaz. Kut olmadığında da mutluluğa ulaşılamaz. Yani gök yerinde duramaz.¹³⁷

Eserde adalet kavramı, könilik olarak geçmektedir. Könilik, adalet demektir. Yusuf Has Hacib'e göre könilik yasaları oluşturan esaslardan biridir. Yasalar boş temel üzerine kurulmaz. Altında mana yoğunluğu olan kavramlar vardır. Yasa oluştururken doğru, kimsenin hakkına girilmeden, güç elinde olduğu için mazlumu üzecek yoracak yasalar konulmamalıdır. Haklı olan neyse doğru olan neyse objektif bir şekilde ortaya konup ona göre yasalar düzenlenmelidir. Halk tarafından sevilmenin, sayılmanın, takdir edilmenin yolu; temeli doğruluk olan, düzgün yasalar konulmasını gerektirmektedir. Öldükten sonra rahmetle ve güzellikle anılmak için bunu yapmak şarttır. Eğer güçlü olan bey elindeki gücü kötülüğe ya da haksız, doğruluk üzerine kurulmayan yasaları koymaya kullanırsa yaşarken bile ölü sayılır. Ölü sayılması yok hükmünde olmasıdır. İnsanların gönlünde yoktur, gözünde yoktur. Sevilmez ve de sayılmaz. Baştan gitmesi için gün, ay sayılır. Ölümü beklenir. Yaşarken aslında insanlar için ölmüştür. Öldükten sonra kötü hatırlanır. Eğer iyi yasa yaparsa, yaşarken de sevilir sayılır ve bunu bilir, hisseder. Bu bir yönetici için onur ve gururdur. Öldükten sonra da hayır ile yâd edilir, güzel anılır.¹³⁸

Eserde törenin yani yasanın halka yansımasından bahsetmektedir. Halk töreden, yasadan doğru bir şekilde payını alırsa memnun olur. Hak ettiğinin fazlası ya da azı törenin doğru uygulanmaması demektir. Bu hatalı davranış halkın karakterinin de bozulmasına sebebiyet verir. Halkın devlete karşı karakterinin veya tutumunun bozulması, devletin temellerine konulmuş bir dinamit gibidir. Her an patlayabilir ve devlet paramparça olur. İkinci olarak da kolluk kuvvetlerine maddi imkânlar sunmaktır. Devlet zenginliğini halka, kolluk kuvvetlerine sunmak zorundadır. Halkın refahı arttıkça devlete olan bağlılığı artar. Halk devlet için canla başla çalışır. Çünkü devlet demek halk demektir. Halk yalnızca devletin başındakiler için çalışır ve kendisi hiçbir fayda görmezse bir süre sonra çalışmayı bırakır. Hatta yapılanı da bozmaya yeltenir. Hakkının gasp

¹³⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 264-265; b. 3460-3463.

¹³⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 126-127; b. 1456-1461.

edildiğini düşünür. Bu sebeple halk da rahat yaşamalıdır. Refahının devamını sağlamak için halk elinden geleni yapıp yasalara da uyacaktır.¹³⁹

Doğruluk insanı emeline ulaştıran bir yoldur. Allah'ın sevgisini kazanmak doğru olmaktan geçer. Doğru olanı Allah sever ve sevdiğine muamelesi farklı olur. Devleti yönetirken halkın azgın ve yanlış tavrı yüzünden bey sinirlenip halka öfkeli davranmamalıdır. Yani ne olursa olsun hükümdar, yasaları doğru kullanmalı hak edene hak ettiğini vermelidir. İnsanî özelliklerini ön plana alıp öfkesine, kızgınlığına yenilmemeli verilen yöneticilik görevini sakince hakkıyla yerine getirmelidir. Dünyanın, yaşamın devam etmesi doğru insanların ve doğru beylerin doğru yasaları uygulamalarıyla ilişkilendirilmiştir. Dünyanın sonu yalan ve yanlış yönetimle gelecektir. Doğruluğun yüzü suyu hürmetine yaşam devam etmektedir.

2.2.4. İyilik Yapmak

Genel ifade ile iyi kavramı kişinin durumları akıl süzgecinden geçirip, iradi gücünü kullanarak hiçbir çıkar gütmeksizin, yaptığı işe kötülük katmadan fiilini gerçekleştirmesidir.¹⁴⁰

İlk Çağ filozoflarına göre iyi kavramına bakılacak olursa; Sokrates'e göre insanın tek amacı mutluluğa ulaşmaktır. Mutluluk en yüksek iyyinin de kendisidir. Sokrates'e göre mutluluğa ulaştıracak ve mutluluğa ulaştırmada hizmet edecek her şey iyi olarak adlandırılır. Bunun zıttı olan, mutluluğu engelleyen her şey kötü olarak tanımlanır. Ona göre mutluluğa hizmet eden ve onun kaynağı olan bilgidir. Mutluluğun karşıtı, mutluluğa engel olan ise bilgisizliktir. Burada kastedilen bilgi insan doğasının, amacının, erdemin bilgisi, kısaca mutluluğun bilgisidir. Sokrates'in ünlü önermesi: Erdem bilgidir, erdemsizlik bilgisizliktir.¹⁴¹ Aristoteles'e göre iyyinin bazı şartları vardır. Bu şartlar, yerine getirilmesi gereken bazı özel durumlara bağlıdır. Buna göre bir baltadan beklenen balta oluşunun gereğini yerine getirmesidir. Balta, balta oluşuyla görevini ne kadar iyi yerine getiriyorsa o derece iyidir.¹⁴² Kutadgu Bilig'de de bir yöneticinin iyi ya da kötü oluşu

¹³⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 174; b. 2132-2137.

¹⁴⁰ Cenk Ayık, *Kutadgu Bilig ve Siyasetname'de Ahlak Siyaset İlişkisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2016, 67.

¹⁴¹ Uğur Köksal Odabaşı, "Eudaimonia'nın Sokratik Görünümü: Erdem Bilgidir ve Hiç Kimse Bilerek Kötülük Yapmaz", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 2019, 93-102.

¹⁴² Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 479.

aynı minvalde değerlendirilir. Yani bir yönetici, yönetici vasıflarını taşıyıp, topluma huzur ve mutluluk verebiliyorsa iyi bir yöneticidir. Eserde iyilik tanımı faydalı olmakla eş tutulmuştur. Yazara göre faydalı olan iyidir. Bu kısımda fedakârlık kavramı da devreye girer. İnsanın kendinden vermesi, başkasına yararlı işler yapması iyiliğin tanımını oluşturur. Ters kavram olan bencillik kötü görülür. İnsanlar iyilik yapmak isterse faydalı işler yapmalıdırlar. Yapılan iş başa kakılmamalıdır. Yapılan iyilikte çıkar gözetilmemeli ve bu işin sonunda karşılık beklenmemelidir.¹⁴³ Ahlakta temel amaç iyiyi gözetmektir. Eylem ve davranışlarda bu amaç dışında bir amaç söz konusu değildir. Kant'ın bu anlayışına "koşulsuz isteme" (kategorik imperatif) denmektedir. Ona göre iyi, bizzat iyi olduğu için iyidir. İyiyi isteme bizzat iynin kendisidir. Fârâbî de mutluluğun iyilik için yapılan iyilik olduğunu ifade eder. Ona göre, hiçbir zaman hayırdan başka bir şey istenmemelidir. Kant'ın "ödev ahlakı" Yusuf Has Hacib'i hatırlatmaktadır. Bunlara örnek olabilecek beyitler şunlardır: "Kim iyilik dilerse, iyilik eder; [...] iyilik dileyen insan ne der, dinle: Daima iyilik et; o senden ayrılmayan arkadaşın olsun". İyilik istenci, tüm iyiliklerin temelinde bulunan bir değerdir. İyilik istenci kendi başına iyidir.¹⁴⁴

Eserde Ay Toldı Hakan'a, iyiyi nasıl bulabileceğini sorduğunda aldığı cevap, iynin seçkin oluşudur. Hakana göre iyi olan, seçkin olandır. Seçkin ise benzerleri arasında üstün nitelikleriyle beliren, göze çarpan demektir. Onu diğerlerinden ayıran, kömürler arasında elmas olmasını sağlayan, niteliğidir. İyi aynı zamanda enderdir. Ender çok az bulunan, seyrek olan demektir. İyi olan hem seçkin hem enderdir. Bunlar iyiliğin sıfatlarıdır. Bu sıfatlara sahip olan da değerlidir. Değerli olana ulaşmak hemen kolay olmaz. Ona ulaşmak çaba gerektirir. İyiliğin zıttı kötülük ise ucuzdur. Kolay elde edilir, rahatlıkla ulaşılır. El uzatıldığında kolaylıkla dokunulabilir. Kötülük yerlerdedir her an temas edilebilir. Bu minvalde eserde iyilik Çin kumaşlarına benzetilmektedir. İyilik, değerlidir, alelaide her yerde dokunabilecek, ulaşabilecek bir şey değildir. Bu sebeple başköşede durur, baş tacı edilir. İyilik eserde aynı zamanda yokuşa benzetilir. Yokuş çıkmak insanın nefesini keser, güç gerektirir, yorar. Yokuşu aşmak için bedensel donanımına sahip olmak gerekir. Bedensel donanımına sahip olursa dahi bu iş yorucudur, efor sarf ettirir. Bu sebeple insanlar yokuş çıkmaya yanaşmayabilir. Bunu yapma gayretinde olanlar bilgili, bilinçli insanlardır. Yokuşun verdiği yorgunluğun içinde aslında huzur, güven, güzellik saklıdır.

¹⁴³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 83-84; b. 854-858.

¹⁴⁴ Taşdelen, *Kutadgu Bilig'in Felsefi Bağlamı*, 5-16.

Bunu herkes akıl edemez. Ancak bilgililer farkındadırlar ve buna yönelirler. Bilgisiz olanlar inişi tercih ederler. Bu da kötülüktür. Yokuş inmek kolay ve yorucu değildir tıpkı kötülüğe kolaylıkla ulaşılabilmesi gibi. Yokuş inerken minimum efor sarf edilir. Bedenen kuvvete de ihtiyaç yoktur.¹⁴⁵

Değerli şeylerin yapılması yalnızca bilgili ve değerli insanlara hastır. Bilgisizler bu değeri kavrayamadıkları için bu işi yapamazlar.

Düşünür akıl, anlayış ve bilgiyi beraber zikretmektedir. Bu üçlünün iyiliğe götüreceğini bildirir. Bu üç kavram arasında şöyle bir bağlantı bulunmaktadır: Allah insana akıl ve anlayış verir. Bu akıl ve anlayışla insan bilgi edinir. İnsan bu bilgilerini, davranışını güzel ve olumlu yapmak için kullanmalıdır. İnsan bu doğrultuda bir yol izlediğinde istediği her şeye ulaşması mümkündür. Bulunduğu yerde parlar ve ışık saçar. Davranışını bu şekilde yola sokan insan iyiliklerin artmasına vesile olur. İyilikten iyi davranışlar türer. Sonuç itibarıyla de mutluluğa ulaşılır.¹⁴⁶

İnsan her ne kadar sınırlı bir ömre sahip olsa da yaptıkları ve ettikleri ile anılır. İyi işler yapanlar sonsuza kadar hatırlanır. Nitekim insanlığın faydası için icat yapan bilim insanları, insanlığa yol gösteren bilim insanları, toplumlara yol gösteren devlet başkanları kendilerinden sonra çığır açmışlar ve asla unutulmamışlardır. İnsanlık tarihi devam ettikçe iyilik yapan bu insanlar güzel anılacaklardır. Adları kötülerle anılmayıp kötülüğe karışmayacaklardır. Bu sebeple yazar, iyi anılmak, sonsuzluğa güzel bir şöhrat bırakmak adına iyilik yapmayı tavsiye etmektedir.¹⁴⁷

İyilik bu beyitlerde de dertlere deva olmak ile anlatılır. Yaraları saracak, derdi hafifletecek davranışlar iyidir. Kendi kendine yapılan insana faydası olmayan iş iyi sayılmamaktadır.¹⁴⁸

Yusuf Has Hacib, devlet yöneticisinin halka faydalı işler yaparak iyi olacağını söyler. Bir vatandaş eğer iyi olmak isterse önce yöneticisinin iyiliğini istemelidir. Vatandaşın iyiliği bireyseldir ve kendinedir. Sadece kendine olmasa bile en fazla çevresindekilere biraz faydası dokunur. Fakat bu durum huzurlu bir toplum için yeterli olmayacaktır. Tüm toplumun faydasına olacak işlerin meydana gelmesi için devletin

¹⁴⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 86-87; b. 899-908.

¹⁴⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 112; b. 1253-1255.

¹⁴⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 139; b. 1639-1640.

¹⁴⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 297; b. 3934-3935.

başındakinin iyi olması gerekir.¹⁴⁹ Yasayı koyacak, uygulayacak yöneticidir. Yöneticinin iyi olması yasaları etkiler. Yasalar da halkı ilgilendirir. Halkının iyiliğini, faydasını düşünen bir beyin başta olması halkı kısa sürede iyi olmaya sürükleyecektir. Halkın faydasına işler yapılacak düzen kökten ve daha hızlı değişecektir. Beyi iyi olan toplum gün yüzü görür ve iyi olan faydalı olandır.¹⁵⁰

Eserde iyiliğin asaletle ilgili olduğu belirtilmiştir. İyi bir anne babanın, atanın soyundan gelen kişi iyi olur. İyi olan iyilik yapar ve yapılan bir iyiliğin karşılığı ondur. Bire on misilleme vardır.¹⁵¹

Yazar insanın iyilik ya da kötülük yapmada özgür iradesine dikkat çeker. İnsanın akıllı bir mahluk oluşu ve yapıp ettiklerinden sorumlu oluşu vurgulanmıştır. Seçimleri sonucunda karşılığını dünyada ve ahirette alacaktır. Eğer kötülüğü seçerse dünyada güçlü de olsa zamanla gücü azalır. İşleri belli noktada durur. Daha fazla ilerleyemezler. Dünyada bu karşılığı bulan kişi öldükten sonra da dünyada kalanlar tarafından kötü anılır. Ahirette ise yaptığı kötülük, ona ateş olarak geri döner. Elinde ne dünya ne de ahiret kalır. Dünyayı ve ahireti elinde tutanlar iyi olanlardır. Hem ahirette iyi olurlar, yaşarken de dünyanın hâkimi olurlar. Onların özellikleri bilgili olmalarıdır. Bilgili olanlar, o bilgileri dâhilinde düzgün töreler kurmuşlardır. Bu töreleri kurmaları onları iyi insan yapmaktadır.

2.2.5. Vefalı Olmak

Özden'e göre vefa, sevdiklerimizle, dostlarımızla geçmişte yaşadıklarımızı, hafızamızda bilerek ve isteyerek saklamamız, unutmamamız anlamına gelmektedir. Buna bir başka ifadeyle sadakat denebilir. Buna göre vefa, hafızamızın erdemi olarak düşünülebilir.¹⁵²

Her ne kadar insan, belli bir noktaya kadar eğitilebilir ve iyi ahlak sahibi yapılabilirse de bunda kişinin doğuştan getirdiği özellikler de önemlidir. Çocukta iyiye ve iyiliğe bir temayül varsa o çocuk ahlaki eğitimle doğru yola ulaştırılabilir; eğer çocuğun eğilimleri kötü yönde ise eğitimle bazı huy ve alışkanlıkları yön değiştirse bile

¹⁴⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 140; b. 1658-1664.

¹⁵⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 251; b. 3266-3271.

¹⁵¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 426; b. 5765-5767.

¹⁵² Özden, *Yusuf Has Hacib'de Erdem ve Vefa*, 136.

köklü bir sonuç alınamayabilir. Yusuf Has Hacib de “böyle çocuktan hiç vefa umulur mu? Onun yaratılışı kötü ve işi gücü cefadır” demekle bu anlayışa dikkat çekmektedir.¹⁵³

İnsan olmak vefalı olmayı gerektirir.¹⁵⁴ Vefa insanda var olması gereken erdemlerin başında gelmektedir. Yusuf Has Hacib vefayı, doğrulukla çok yakından ilişkilendirmiştir. Ona göre vefasız kişiler aynı zamanda yalancı kişilerdir. Doğruluğun var olduğu yerde vefasızlıktan bahsedilemez. İnsanı insan yapan ondaki vefadır.¹⁵⁵ Yalan sözden hayır gelmez. Yalan söyleyenden de vefa beklenmez.¹⁵⁶

Yazara göre kendine verilen değeri karşdakine de vermek vefadır. Eğer sana bir iyilik yapılırsa onu karşılıksız bırakmamak gerekir. İyilik yapana iyilikle karşılık vermek vefanın gereğidir. İnsan olan vefalı olur. Vefa bir nevi görevimizdir. Bu sebeple insanlara vefalı davranılmalıdır. Adının büyümesini isteyen kişi vefalı olmalıdır. Vefa insanın namını, adını yürütür. Vefasız insan kötü anılır.

Seçkin insanlardan akıllı ve vefalı olarak bahsedilirken akıl ve vefa aynı yerde zikredilmiştir. Akıllı insan vefalı olur. Aklını kullanarak kendine yapılanın karşılığını en güzeliyle vermesi gerektiğini idrak edebilir. Akıllı ve vefalı kişi rastgele, alelade her yerde bulunmaz, seçkindir. Bu kişi, başkalarına fedakârlık yaparak onlar için uğraş verir. Kıymetli olan zamanlarından ve her ne ise kıymetli olanı başkaları için feda eder. Bu davranış, onların özgeci insanlar oluşunu gösterir.¹⁵⁷

Ruhça temiz insanlar doğrudurlar. Doğruluk vefa ile direkt ilişkilidir. Vefasız insanlar doğruluktan uzak, yalancı kimselerdir. Söz verdiklerinde sözlerini tutmazlar.

Kutadgu Bilig’de vefalı insan sayısının çok azaldığından bahsedilmektedir. Vefalı insan güvenilir, inanılır insan demek olduğu için, vefanın yerini cefa aldıktan sonra hayatta inanacak, dayanacak çok az insan olduğundan bahsedilir. Bu da insanı huzursuz eden bir noktadır. Huzurlu bir ortam için doğru ve güvenilir insanlara ihtiyaç duyulur. Toplumda bu insanların azlığı toplumda huzursuzluğa, güvensizliğe sebep olur. Huzur ve güven ortamı sağlanmadığında kaygılı ve stresli bir toplum meydana gelir. Bu toplumdan da işlerini rahat yapmaları, üretici olmaları ve yeni fikirler ortaya koymaları beklenemez.

¹⁵³ Özden, *Yusuf Has Hacib’de Erdem ve Vefa*, 138.

¹⁵⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 166; b. 2039-2040.

¹⁵⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 166; b. 2039-2040.

¹⁵⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 166; b. 2042.

¹⁵⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 224; b. 2875-2876.

Çünkü iç dinginliği ve huzur sağlanmalıdır ki insan önce kendine daha sonra da topluma faydalı olsun. Vefalı yani güvenilir ve dürüst bir toplumda insan devleti ileriye taşır. Düşünecek kaygılanacak çok şeyi olmayan insan üretir. Üreten, insanlığa faydası olan insan mutlu ve huzurlu olur. Bu da topluma yansır.

Düşünür, vefalı insanın azlığına dikkat çekmiş ve vefalı insana özlem duymuştur. Vefalı insanı bulmak için bütün dünyayı dolaşması gerekeceğinden bahseder. Vefalı insan nerede bulunur bilemez. Düşünür, vefalı insanı bulduğunda da ona çok değer vereceğinden, sırtında taşıyacağından bahseder. Eğer vefalı insan bulamazsa; hayvanlarla bir arada yaşamayı vefasız insanlarla yaşamaya tercih eder. Vefasız insanlara denk gelmekten bunalan Yusuf Has Hacib, Allah’a yakarıшта bulunmaktadır. Ondan vefalı insan talep eder ve gerekirse onun için canını vereceğini dile getirir.¹⁵⁸

Eserde Ögdilmiş Hakan’a, beylere vezir olacak birinin nasıl olması gerektiğini söyler. Ona göre insanın soyu önemlidir. Özü saf, temiz olan, soylu insanlar yöneticiliğe, vezirliğe yakışır. Vefa, soydan gelir. Soysuz insanda vefa yoktur. Her ne kadar iyi bakılsa da işlense de soyu arı olmayandan vefa beklenemez. Burada nesillerden nesillere aktarılan asalet önemlidir.¹⁵⁹ Eserde evlatların vefasızlığından da bahsedilir. Kötü evlat annesini, babasını hatırlamaz, onları aramaz. İyi gün, kötü gün demeden büyüklerini aklına getirmez. Böyle evladın her attığı adım ebeveynine cefadır.¹⁶⁰ Kutadgu Bilig’de iyilik ve kötülük iki şekilde tanımlanmaktadır. İyilik ve kötülük ya “doğuştan” insanla beraber gelmiştir ya da sonradan edinilmiştir. Doğuştan gelenler için “fıtrat” kavramı kullanılır. Fıtrat insanın iyi ya da kötü olduğunu göstermemektedir. “Fıtrat” iyi ya da kötü olma potansiyeli olarak tanımlanabilir. Bu potansiyelin açığa çıkması, “sosyal çevre”, “kişisel tercihler” ve “taklit” yoluyla gerçekleşmektedir.¹⁶¹

Yusuf Has Hacib, dünyanın da vefasız olduğuna dikkat çekmiştir. Dünya için ne kadar çabalansa da onun cefa ile dolu oluşu ve dünyanın sonlu oluşu vefasızlık olarak nitelendirilir. Bu sebeple dünya namına çok beklentiye girilmemesi ifade edilmek istenir. Gönlü dünyaya bağlı olan üzüntüye gark olur. İnsan her yaptığıının karşılığını dünyada bulamaz. Yaptığının karşılığını vefa namına beklerken de umduğunu bulamayınca üzüntü

¹⁵⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 485; b. 6574.

¹⁵⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 177; b. 2194-2198.

¹⁶⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 260; b. 3389-3390.

¹⁶¹ Taşdelen, *Kutadgu Bilig’in Felsefi Bağlamı*, 9.

içine düşer. Bu sebeple dünyaya gönül bağlamamak tavsiye edilir.¹⁶² Bu öğütlerini de Odgurmış karakterindeki zâhitin sözleriyle dile getirir.

Yusuf Has Hacib on birinci asırda yaşamıştır. O zamandan bu zamana her konuda çokça değişiklik meydana gelmiştir. Herakleitos, “evrende her şey bir değişime tabidir; değişmeyen tek şey değişmenin kendisidir” demiş olsa da erdemler konusu değişmemiştir. Kutadgu Bilig döneminde insanları rahatsız ve huzursuz eden hangi davranışlar ve özellikler mevcut ise şu anın dünyasında da mevcuttur. İyi olan, faydalı olan erdemler de aynı şekilde bulunmaktadır. Vefalı olmak da bu erdemlerden biridir. Vefalı olmak o zamanda erdemli bir davranış olarak kabul görmekteyken, bugün de erdemli bir davranış olarak kabul edilmektedir. Yine vefasızlık da aynı şekilde erdemsizlik olarak nitelendirilmektedir.¹⁶³

2.2.6. Merhametli ve Bağışlayıcı Olmak

Türkçe sözlüklerde merhamet, zor ya da daha kötü durumda olan bir varlığa yönelik zarif bir duygu,¹⁶⁴şefkat ve gönül yufkalığı¹⁶⁵ gibi anlamlara gelmektedir.

Merhamet hayal edilen o erdemli birey ve toplumun ahlaki özelliklerinden biridir. Merhamet olmadan erdemli bir birey ve erdemli bir toplumdan söz edilememektedir. Merhametin yanı sıra sevgi, cömertlik, şefkat gibi kavramlar da olmalıdır. Aynı zamanda kişi bencillikten, maddecilikten ve şiddetten uzak olmalıdır.¹⁶⁶

Yaratılış itibarıyla insanın içinde merhamet duygusu mevcuttur. Yalnızca, bu potansiyel gücün ortaya çıkarılması gerekmektedir. Bu duyguyu insan çeşitli yollarla ve çeşitli sebeplerle ortaya çıkarabilmektedir. Fakat gerekli aile ortamının, çevrenin ve eğitimin sağlanması zorunludur. Bunlar sağlanmaz ise duygunun üstü tamamen örtülebilir. Tüm erdemlerin temelini, kaynağını oluşturan merhamet tüm canlıları kapsar. Bu anlamda merhamet, kuşatıcı ve evrenseldir.¹⁶⁷

¹⁶² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 392; b. 5297.

¹⁶³ Özden, *Yusuf Has Hacib'te Erdem ve Vefa*, 140.

¹⁶⁴ Yasemin Oğuz, Harun Tepe, Nüket Ö. Büken, Deniz K. Kucur, *Biyotetik Terimleri Sözlüğü*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara 2005, 172.

¹⁶⁵ D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Rehber Yayınları, Ankara 1990, 765.

¹⁶⁶ Yusuf Şen, “Hz. Peygamberin Merhamet Eğitim Metodu”, *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1-2), 2011, 28-29.

¹⁶⁷ Hayati Hökelekli, “Merhamet”, *Dem Dergisi*, Sayı: 4, Ankara 2008, 80.

Eserde Ödgülmüş, Ay Toldı'ya yani babasına bağışlayıcı, merhametli olduğunu söylemektedir. Tanrı'nın ise babasından, daha bağışlayıcı olduğunu ifade eder. Burada vurgulanmak istenen şey ebeveynlerin çocuklarına karşı merhametinden yola çıkılarak sunulmak istenmiştir. Aralarında özel bir bağ olması sebebiyle, her baba çocuğuna merhamet duyar. Burada diğer insanlar arasında olandan farklı ve fazla bir yoğunluk söz konusudur. Fakat Tanrı'nın merhameti babanın merhametinden, bağışlayıcılığından çok daha fazladır. Merhamet insanlara Tanrı'dan gelen bir özelliktir. İnsan, O'nun kulu olduğunu göstermelidir ve Tanrı'nın bağışlayıcılığından örnek almalıdır. En üst kademedен en alt kademeye kadar tüm insanlar birbirlerine merhamet ile bakmalıdırlar. Merhametten sevgi hâsıl olur. Toplum içinde oluşan sevgi insanları birbirine bağlar. Birlikteliği sıkı olan toplumların ömrü uzun olur. Onu yıpratmak, yıkmak oldukça zorlaşır.¹⁶⁸

Düşünre göre bir ülke hakkıyla yönetilmek istenirse yöneticinin zorba olmaması gerekir. Zorba bir yönetici kısa vadede istediğine ulaşsa da hiçbir zaman tam anlamıyla o ülkeye, yönettiği topluma hâkim olamaz. En ufak boşlukta halk ona karşı bir topluluk oluşturur. Bulduğu ilk fırsatta da onu yerinden eder. Zorlukla, zorbalıkla sistem kurulup, halk yönetilemez. Yöneticinin halkın kalbinde yer edinmesi için yumuşak kalpli, merhametli olması gerekir. Merhametli yönetici, halkı yanına aldığı anda ülkeyi istediği kurallarla yönetebilir. Bu muameleye karşılık olarak halk, tüm kurallara gönülden uymak ister. Halk ile hükümdarın bir olduğu bu devleti içten yıkacak hiçbir şey mümkün olamaz. Tam tersi ile yaklaşım zorbalık olarak adlandırılmaktadır. Zorbalık ateşe benzetilmiştir. Sıçradığı yeri içindeki tüm faydalı faydasız şeylerle yok eder. Merhametle kurulmuş töre ise suya benzetilir. Su toprağı yeşertir. Yerden tüm canlıların faydalanacağı nimetler çıkartır.¹⁶⁹

İyilik kavramını daha önce başka kavramlarla birlikte zikreden düşünür, merhamet kavramından bahsederken de iyilik kavramını dile getirir. Ona göre iyi olmak için gerekli şartlardan biri de merhametli olmaktır. Bir yönetici iyi bir hükümdar olmak istiyorsa halkına merhametli olmalıdır. İyiliğe giden yol merhametli olmaktan geçmektedir.¹⁷⁰ İnsanlar arasında gösterilen merhametin, yönetici ve halk arasında da sağlanması

¹⁶⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 111; b. 1243.

¹⁶⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 166; b. 2030-2031.

¹⁷⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 251; b. 3272.

gerekmektedir. Yönetici, halka merhametle yaklaşmalı, onları affetmeli, yanlışlarını düzeltmek için fırsat vermelidir. Törenin uzun ve sağlıklı yaşatılması isteniyorsa yönetimde merhamet şarttır. Bahsedilen merhamet yönetim zafiyeti olarak adlandırılmamalıdır. Fesatla bozulacak bir topluma ikinci şansı vermek onları topluma kazandırmak büyük bir yıkımı engeller. Çünkü affedilen halk yaptıklarının mahcubiyetiyle eskisinden daha iyi olmak için çaba gösterir. Uzun vadede halkın ve yöneticinin yararına olan budur. Yazara göre, vasıflı bir yöneticinin yapması gereken de bu olur.¹⁷¹

Düşünür merhametten bahsederken onun sınırlarını da dile getirir. Herkese her koşulda merhamet edilmemelidir. Yumuşak başlı ve yola gelecek olan insanlara merhamet gösterilmeli; fitne çıkaracak, kötülük yayacaklara karşı ise sert olunmalıdır. Yumuşak başlılar gösterilen merhamete karşı kötülük yapmak vefasızlığında bulunmazlar. Kötüler de korkularından bir zarar veremezler.¹⁷²

Merhametli olmak sadece kendi çıkarını düşünmek değildir. Merhamet etmek aslında başkalarının iyiliğini istemektir. Kendini ve devletini korumak hükümdarın görevidir fakat önce halkını tek tek birey olarak düşünüp onların iyiliğini, mutluluğunu, yanlıştan dönüp doğru yolu buluşunu istemesi asıl merhamettir. Burada hükümdar önce bir insanın iyiliğini ister.¹⁷³

Kutadgu Bilig’de yalnız insanlara değil, tüm canlılara merhamet edilmesi gerektiği belirtilmektedir. İnsanların birbirilerine merhametli olması, yöneticinin halkına merhametli olması istendiği gibi diğer canlılara da merhametli olunması istenir. Eserde Allah’a ibadet hatırlatılmış, yaratıcının varlığının zikredilmesi merhamete yakın davranılmasının gerekliliğinin üzerinde durulmuştur. En merhametli olan yüce yaratıcıya ibadet edilmeli, gönül ve dil bir doğru olmalıdır. Onun ibadetini yaparken huzuruna güzel erdem ve ahlakla varılmalıdır. İbadetin yanında zikredilen maksimler merhamet ve doğruluktur.¹⁷⁴

Kutadgu Bilig’de merhamet kavramıyla beraber kullanılan kavramlardan biri de adalet kavramı olmaktadır. Topçu da adalet ve merhamet kavramını beraber kullanmıştır.

¹⁷¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 166; b. 2160-2163.

¹⁷² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 184; b. 2299.

¹⁷³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 297; b. 3933.

¹⁷⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 448; b. 6089.

Ona göre, merhamet başkasının iyiliğini isteyip, onun yardımına koşmaktır. Merhamet, adaletin kaynağıdır. Merhamet ruhumuzdaki içsel düzen iken adalet gerçek, fiziki dünyada kurulan düzendir. Adalet merhametten gücünü alır ve doğru bir şekilde işleyebilir. İki erdem birlikte çalışarak ancak tam olabilmektedir.¹⁷⁵ Kutadgu Bilig’de de bu yönde hükümdar tüm halka merhamet göstermelidir. Merhamet gösterirken büyük küçük demeden yasalara uygun ve doğrulukla davranmalıdır. Merhametin yanı sıra halktan bazılarının isyankâr ve densiz tavırlarına göz yumulmamalıdır. Kısa zaman içerisinde bu bozgunculara cevapları verilmelidir ki insanlara kötülük için açık kapı bırakılmasın. Burada merhametten bahsederken bir yandan da bozgunculara yapılması gerekenlerden bahsedilmesi önemli bir konuya vurgu yapılmıştır. O da, herkese her koşulda merhamet gösterilemeyeceğidir. Hak edene hak ettiği gibi davranmak gerçek bir hükümdarın vasıfları arasındadır. Hükümdarlık bir dengedir ve o dengeyi tutturmak için önemli bir nokta tespit edilip önerilmiştir.¹⁷⁶

2.2.7. Sabırlı ve Sakin Olmak

Sabır, kişinin istenmeyen durumlar karşısında aceleci olmadan, bilinçli ve farkındalığı yüksek olarak beklemesidir. Sabır diğer erdemlerin üstünde temel bir etik değerdir. Bu sebeptendir ki metanet, azim, sebat gibi erdemler içinde sabır erdemini de taşırken; umut, hoşgörü, şükür ve alçakgönüllülük gibi erdemler de sabır temelli, sabırla ilişkili erdemler olmuştur.¹⁷⁷

Sabır, kişiye akıl ve iradeyi gerekli şekilde yerli yerince kullanma yetisini kazandırır. Sabır erdemiyle beraber kişi karamsarlığa düşmez. Nefsâni isteklerinde ısrarcı olmaz. Kötü davranış ve isteklerinden sabır sayesinde uzaklaşır.¹⁷⁸ Başka bir tanımda ise sabır bazı dinlerde acı çekmenin panzehri olarak kullanılmaktadır.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Topçu, *Ahlâk*, 97.

¹⁷⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 386; b. 5197.

¹⁷⁷ Mustafa Koç, “Bir Aktivist Olarak Hasan Basri Çantay’ın Düşüncesinde Pratik Ahlak Temaları: Din ve Ahlak Psikolojisi Perspektifinden Semantik Analizler”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 2015, 107-156.

¹⁷⁸ Ayşe Ateş, “Aile İçi İletişimde Sabır”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(15), 2019, 61-90.

¹⁷⁹ Mebrure Doğan, “Dinlerde ve İslam Kültüründe Sabır”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(5), 2014, 93-130.

Yusuf Has Hacib'e göre yöneticinin iyi olarak adlandırılabilmesi için sabır meziyetini şahsiyetinde bulundurması gerekir. Oluşan durumlarda, zorluklarda ve kendini kışkırtan hadiselerde kişi sabırlı olmalı, sakinlik ve serinkanlılıkla karar vermelidir. Kişi ancak bu şekilde doğru kararlar verebilir. Adaletle ve doğru yönetim için bu erdemler farz hükmündedir.¹⁸⁰ Eserde de buna paralel olarak beyin birçok özelliği olduğu, bunlardan birinin de sabır ve sakinlik olduğu vurgulanmaktadır. Bu özellikler beyde olursa onun görkemi, ihtişamı artar. Beyliğin şanı da, şartı da budur.¹⁸¹

Ay Toldı, oğlu Ögdilmiş'e öğüdünde acele etmekten uzak durmasını söylemektedir. Sakinlik, serinkanlılık insanı hatadan korur. Halk arasında dolaşan tabir ile acele işe şeytan karışır. Sakinlikle yapılmayan işin hata payı yüksektir. Birçok iş detaylara sahiptir ve insan o detayları bilip uygulayarak o işi başarabilir. Acele eden insan bu detayları pek tabi unutabilir, atlayabilir. Böylelikle işini başarıyla sonlandıramaz. Bu sebeple arzu edilen şeye ulaşmak için detaylar kaçırılmadan sakince iş yapılmalıdır.¹⁸² Ay Toldı yine oğluna öğüdünde, öfkelenildiğinde sakin olması gerektiğini söyler. Düşünüre göre bir iş bozulmuş olsa dahi sabırla yoluna sokulabilir. Sabreden kişi sonunda muradına erer. Zamanında çok üzülen, yorulan, kaygılanan kişi sabrı sayesinde tekrar sevincine kavuşur. Devlet bir insana yüz çevirse bile insan yılmadan sabrederek beklemelidir. Sabırla tüm işleri yoluna koyulur. Sabreden insan imkânsız gibi gözüken işleri bile yapar. Göğe ulaşmak ne kadar zor olsa da sabrederek çalışan kişi göğe bile ulaşır.¹⁸³ Atalarımız, Kutadgu Bilig'deki bu beyitleri destekler şekilde "sabırla koruk helva olur, dut yaprağı atlas" demişlerdir.¹⁸⁴

Eserde düşmana karşı sabırdan da bahsedilmektedir. Düşman her ne kadar yorucu, kuvvetli, caydırıcı olursa olsun sabırla onu yarıp geçmek gerekmektedir. Tereddüt etmeden, usanmadan, yılmadan, sabırla beklenmeli, taktiklerle düşman alt edilmelidir. Sabrın sonu selamettir. Bey sabrederse, er de sabreder; er sabrederse bey de sabreder. Beyin sabrının yanı sıra kararlı olması gerekir. Kafasına koyduğunu gerçekleştirmek için aklını ve tüm imkânlarını kullanıp erleri coşturmalıdır. Nice komutanlar vardır ki askerini

¹⁸⁰ Mustafa Sarıtaş, "Yönetimde Kişilik Faktörü", *Eğitim Yönetimi Dergisi*, Sayı: 4, 1997, 527-548.

¹⁸¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 163; b. 1988.

¹⁸² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 115; b. 1310.

¹⁸³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 116; b. 1317-1322.

¹⁸⁴ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1 Atasözleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1971, 340.

cesaret vererek onları sabra davet ederek, yenilecekleri savaşta başarılı olmuşlardır. Tarih bunun örnekleri ile doludur.¹⁸⁵

Beyin tavrı sakin olmalıdır. Burada akıllı insanın tavrı dingin ve sakin olmakla ilişkilendirilmiştir. Bunun tersi de acele ve hararet ile akılsızca yapılan işlerdir. Birinden bir şey isterken acele etmeden sakince istenmeli, sonucu sabırla beklenmelidir.

Acele iş pişmanlık verir. En karmaşık konudan en basit konuya kadar her konuda sakinlik gerekmektedir. Acele etmek en basit işi bile yolundan çıkarıp bozulmasına sebep olmaktadır. Beyler de yapacakları işleri serinkanlılıkla yapmalıdırlar. Sakinlik, kişinin bey olma yolunda ona yüklenmesi gereken özelliklerden biridir. Sakin olan kişi bey olmaya adaydır. Beylik yolundadır.¹⁸⁶ Hükümdara küstahlık, acelecilik ve gururlanmak yaraşmaz. Bu özellikler sıradan insanlarda bulunabilecek özelliklerdir. Bunlar hükümdarda var olursa halk hükümdardan uzaklaşır. Hükümdarın bu tavrını görenler onun seçkin, hikmetli bir bey olmadığıнын farkında olurlar. Halk alelade olanı başında istemez. Halk başında böyle kişi de olsa ondan uzak durur, hükümdarın emirlerini çok önemsemez.¹⁸⁷

Bununla beraber hükümdar seçkin özelliklere sahip olurken bunun farkında olarak gurur ve kibre girmeden halkla arasına mesafe koymalıdır. Halk da beyiyle arasındaki mesafeyi bilmeli gereksiz samimiyete girmemelidir. Bu seviyede denge tutturulmalıdır. Ne hükümdar tarafından halka üstten bir bakış olmalı ne de halkla iç içe olunmalıdır. Hükümdar bu kuralı uygularsa kıymetli olur.

Düşünür eserde her konuda sakinliği tavsiye ederken yalnızca ibadette acele edilmesi gerektiği dile getirir.¹⁸⁸

Eserde daha çok beylerin sabrından bahsedilmektedir.

¹⁸⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 186; b. 2328.

¹⁸⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 64; b. 583-588.

¹⁸⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 169; b. 2078-2079.

¹⁸⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 164; b. 1999.

2.2.8. Alçak Gönüllü Olmak

Türkçe sözlükte alçak gönüllülük, büyüklük taslamayan, kendisini başkalarından üstün görmeyen, kibirlenmeyen, mütevazı, gösterişsiz, iddiasız, kasıntısız, kibirsiz, kendi halinde, yüzü yerde anlamlarına gelmektedir.¹⁸⁹

Kibir, alçak gönüllü olmanın zıttıdır. Bu kavramı tanımak alçak gönüllülüğü daha iyi kavramış olmayı sağlamaktadır. Kibirli kişi, hep kendinin en iyisini bildiğini düşünür. Bunun kaynağı da kendini diğer insanlardan üstün görmesidir.¹⁹⁰ Kendini üstün görmek ve en iyi bildiğini düşünmek toplum içinde kişinin barınamamasına sebep olur. Sosyalleşmeye karşı olan kibri yok edecek alçak gönüllüktür. Alçak gönüllü olan kişi sosyal eşitliğin olduğunu kavramış ve idrak etmiş, bilinçli biridir. Alçak gönüllü kişiye göre toplumda konum, görev ve yeri farklı olan insanlar sosyal hayatta bir ayrıma ve ayrıcalığa sahip değildir.

Eserde yönetim kadrosundan olan Ögdilmiş'ten bahsederken, onun konuşmalarının üstten ve kibirli olmadığından, muhatabını ezecek konuşmalar yapmadığından bahseder. Bu alçak gönlü ve tatlı dili sayesinde insanlarla iyi geçinip onların sevgisini kazanmıştır. Çevresinde birçok kişi onunla dost, arkadaş olmuştur. Esere göre, bir yönetici tam olarak halka bu şekilde yaklaşmalıdır. Kendine güç toplamak, yandaşlarını arttırmak isteyen bu hususa dikkat etmelidir. Arkadaşı, yandaşı çok olan sağlam bir kayaya yaslanmış gibidir. Onu yerinden kimse edemez. Bu yöneticilerin kutu da güçlü, sağlam ve köklü olur. Alçak gönüllülük ve dinginlik, kuta yakışan erdemlerdir. Bunu yapabilenler de bilgeler olur. Bilgeler neyi nerede yapacaklarını, hangi insani özellikleri nerede kullanacaklarını çok iyi bilirler. Çünkü bunun idrakini bilgileriyle kavramışlardır. Bunu önemserler ve bu konulara oldukça dikkat ederler. Devletin idamesi için halkı devlete bağlamak için yöneticinin alçak gönüllü olması gereklidir.

Akıllı birey alçak gönüllü olur. Kibir cahil insanların, akılsız insanların özelliğidir.¹⁹¹

¹⁸⁹ Yaşar Çağbayır, *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı, Büyük Türkçe Sözlük*, TİKA, c.1, İstanbul 2016, 197.

¹⁹⁰ Akif Aslan, "Kutadgu Bilig'de Dinleme ve Konuşma Becerisine İlişkin Sözler", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(7), 2012, 1-16.

¹⁹¹ Yusuf Has Hacıb, *Kutadgu Bilig*, 155; b. 1870-1871.

2.2.9. Kanaatkâr Olmak

Azla yetinme durumu, kanıklık, yetingenlik; kanaat sahibi,¹⁹² olanla yetinip tamahkârlık etmeyen¹⁹³ anlamlarına gelir.

Kanaat, verilene razı olmak ve elde olanla yetinmek demektir, kişinin elinden geleni yapıp, çalışıp, gayret gösterip sonrasında da ona gelen nimete razı olmasıdır. Kanaatkâr kişiyi, kendine gelen nimetin az ve çok oluşu etkilemez. O, kendine gelen her şeye razı olup huzur içinde olan kişidir.¹⁹⁴

Eserde yöneticilerin kanaatkâr olması gerektiğinden bahsedilmektedir. Yönetici basamaklarında bulunanların edepli, gözü tok ve güvenilir olması gerekir. Dünya malına aç bir yönetici mal hırsına düşerse, kendi çıkarı adına ülkeyi felakete sürükler. Açgözlü insan bu dünyada doyuma ulaşamaz. Ne kadar yerse yesin, hep daha fazlasını ister. Bu sebeple gözü tok insanlar yönetim kademesinde bulunmalıdırlar.¹⁹⁵ Kanaatkâr olan insan ahlaki özelliklerin çoğunu kendinde bulunduran insandır. Ona rüşvet verilse göz tokluğu sebebiyle bunu kabul etmez. Olacak işlerin yönünü ve sonucunu değiştiren rüşvet bu karakterli kişilikleri etkilememektedir. Devlet idaresini rüşvete göz yummayan sağlam karakterli yöneticilere vermek gerekmektedir.¹⁹⁶

Düşünürün zenginlik kıstası, para olarak, varlık olarak çokluk değildir. Zenginliğin gönülden ibaret olduğunu söyler. Kişi mal olarak zengin fakat kalp olarak fakirse fakir sayılır. Fakir olan da mal olarak fakir kalp olarak zenginse zengin sayılır.¹⁹⁷

Eserde Odgurmış karakteri, dört ana karakterden biridir ve kanaat ile özdeşleşmiştir. Kitapta onun kişiliğiyle dünya malına tamah etmeme, dünyaya yüz çevirme konuları işlenmiştir. Eserde dünya malının önemsizliğinden bahseder. Dünyadaki zengin, geçici olarak farklı nimetlerle kendini tatmin etse de günün sonunda zengin, fakire denktir. Zengin bir öğününü en güzel yemekle geçirse; fakir de bir arpayla doysa ertesi gün ikisi yola yine aç olarak devam edeceklerdir. Burada dünya nimetinin zevkinin kısa süreli olduğuna da değinilmiştir. Kısa süre sonra o nimeti tadanla tatmayan

¹⁹² Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Baskı, Ankara 2005, 1057.

¹⁹³ Celal Erdoğan, *Büyük Türk Sözlüğü*, Hayat Yayınları, İstanbul 1999, 654.

¹⁹⁴ Mansur Gökcan, "Tasavvufta Kanaat Anlayışı ve Bireysel- Sosyal Etkileri", *Çukurova Üniversitesi Dergisi*, 18(1), 2018, 95-129.

¹⁹⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 177; b. 2199-2200.

¹⁹⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 194; b. 2443-2444.

¹⁹⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 194; b. 2619-2620.

aynı durumda olacaktır. Düşünür, insanın öldükten sonrasında yanında iki bez parçasından başka bir şey götüremeyeceğinden bahsederek, herkesin her anlamda eşit olacağından bahsetmektedir.¹⁹⁸ Odgurmış karakteri de bu sebeplerden dolayı toplum içine karışmak istemez. Herkesten uzak bir tenhaya çekilip gece gündüz Allah'ı anmanın daha uygun olduğunu dile getirir. Ona göre, Allah'ı düşünmek dışındaki her şey boştur.

Eserde akıllı insanın dünya malına tamah etmeyeceğinden bahseder. Çünkü akıllı insan dünyanın geçici olduğunu bilir ve kendine sonsuzlukta fayda sağlayacak şeylere yönelir. Akıllı insan, ölümün varlığını bilerek duygularında ölçülü davranır. İnsan dünyada misafir olduğunu kabul etmelidir. Nasıl ki misafirlikte bulduğumuzla yetiniriz, bir şeyleri fazladan isteyip rahatsızlık vermeyiz. Dünyada misafir olduğunu bilen kişinin dünyadan bir beklentiye girmemesi gerekmektedir. Kendine düşen ne olursa olsun ona kanaat etmeli ve daha fazlasını istememelidir. Daha fazlası ona yürüyeceği yolda yüküdür. Akıllı kişinin o yükü taşıması uygun değildir.¹⁹⁹ Yusuf Has Hacib, beyitlerde verdiği öğütlerle açgözlülüğün önüne geçmeye çalışmıştır.

Eserde hakan, zahit olan Odgurmış'a normal insanların geri çeviremeyeceği teklifte bulunmaktadır. Hakan, Odgurmış'ı yanına yardımcısı olarak almak istemektedir. Buna karşılık da mevki, yiyecek, giyecek teminatında bulunma sözü vermektedir. Buna karşılık olarak Odgurmış'ın bu teklifi reddetmesi, eserde anlatılmak istenen önemli bir noktaya işaret etmektedir. Aslında halk içinde faydalı olmayı da uygun gören Odgurmış kendisinin bu konuda bilgi ve becerisinin yetersiz oluşunun kanaatindedir. Buna rağmen teklifi kabul ederse hak etmediği yerde olup, başaramayacağı işlerin başında olması söz konusu olabileceğinden endişe etmektedir. Bu konuda yeterli olmadığını düşündüğü için teklifi ısrarlara rağmen reddeder. Burada insanın, bilgisine sahip olduğu işlerin başında bulunması gerektiği vurgulanmaktadır. Yalnızca varsayımlarla, ümit ederek kişiler bir işe başlamamalı, gerçekten o işin altından kalkıp kalkamayacağını düşünmelidir. Odgurmış burada bir nevi ince eleyip sık dokumaktadır. İnsan layıkıyla yapacağı işler için ortaya çıkmalıdır. Bir işin bilgisine sahip olup daha sonra o işe girişmelidir.²⁰⁰ Yusuf Has Hacib, burada liyakatin önemine vurgu yapmaktadır.

¹⁹⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 275; b. 3611-3617.

¹⁹⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 271; b. 3558-3561.

²⁰⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 283; b. 3733-3738.

Eserde zâhit kendine verilen tüm nimetlerin Allah'tan geldiğini bilmektedir. Bunun için de doğrudan Allah ile irtibat kurmakta ve araya hiçbir insanın girişine müsaade etmemektedir. Allah'ın, rızkını temin edeceğinden emindir. Zâhit, dünya malından yüz çevirerek kendine hâkim olduğunu bu şekilde imanını koruduğundan bahsetmektedir. Zâhit kişiye elinde olanlar yeterlidir. Normalde insanlar mallarını artırmaya çalışır ve malları arttıkça mutlulukları da artarken; zâhit kişiye elindekinden daha fazlası yük gelmekte ve onu bu durum mutlu etmemektedir.²⁰¹ Dünya malının Allah'ın vergisi olduğunu bilmek gereksiz hırs ve açgözlülüktür insanı korur. İnsan var olanı kendi nasibi olarak görüp kabul etmelidir. Elindekini de cimrilik edip saklamamalıdır.

2.2.10. Cömert Olmak

Cömertlik, kişinin imkânlarını hiçbir karşılık beklemeden başkasının menfaati için vermesidir. Bu herhangi bir zorlama olmadan gerçekleşir. Kişi kendi hür iradesiyle kendi malını başkasının hayrına sunar. Cömertlik sadece maddi imkânlarla yapılan bir eylem değildir. Cömertlik kavramı ile ben kavramı taban tabana zıt kavramlardır. Cömert bir insan benmerkezci değildir aksine kendinden daha çok başkasını düşünür. Hatta cömert, kendi ihtiyacını öteleyip başkasına yardım eder.²⁰²

Aristoteles'e göre cömertlik kavramı doğrudan iyilik kavramı ile ilişkilidir. İçinde hiçbir çıkar barındırmadan saf olarak, öz olarak iyilik barındırmaktadır. Cömertlik, aynı zamanda erdemli bir davranıştır. Çünkü sadece içten geldiği için yapılır. Cömertliğin yerinde bir cömertlik olabilmesi için, doğru zamanda doğru yerde ihtiyaç sahibine yardımın ulaştırılması gerekir. Cömertlik erdemi yasal ve uygun yolla elde edilen para ile yerine getirilir. Aksi yollarla elde edilen para ile cömertlik erdemi yapılmış sayılmamaktadır. Cömert insan kendine asgari oranda pay ayırırken, başkasına verdiği payın sınırı yoktur.²⁰³

Cömert insanların ruh hali sevgi ve muhabbete dayanır. Kendilerindeki bu erdem onların insanlarla bağlarını kuvvetlendirir. Bu insanların, empati yeteneklerinin yüksek oluşu, sosyal ortamda kabul görülmelerini sağlamaktadır. Bu vesileyle yalnızlıktan kurtulmuş olurlar. Empati yapmak, kendinden çok başkasını düşünmek merhamet

²⁰¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 284; b. 3741-3743.

²⁰² Hayati Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, Dem Yayınları, İstanbul 2013, 255.

²⁰³ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, (Çev., Zeki Özcan), Sentez Yayıncılık, Bursa 2014, 176.

duygularını son safhada yaşamayı gerektirdiği için, merhamet erdeminin de insanda yoğun bir şekilde bulunmasını sağlamaktadır. Cömertlikle merhamet, şefkat, sevgi erdemleri de beraberinde gelir.²⁰⁴ Kutadgu Bilig’de de cömertlikten bahsedilirken, cömertliğin içindeki erdemlerden de bahsedilir. Esere göre de cömertlik, iyi insanın özelliklerinden biridir. İyi olan cömerttir, cömert olan iyidir. Cömertlik kavramının içinde insanlık, yarar ve iyilik erdemleri bulunur.²⁰⁵

Eserde, iyi hükümdarın özelliklerinden bahsedilirken de cömertlikten bahsedilir. Hükümdarın özellikleri arasında cimrilik yoktur. Cimrilik seçkin olmayan sıradan insanların özelliklerindendir. Hükümdar halkına karşı cömert ve eli açık olmalıdır, sonra halkından bağlılık beklemelidir. Halk kendine verilenlerden tatmin olursa devleti adına çalışmak için çaba sarf eder. Canla başla hükümdarı ve devletin bekası için uğraşır. Cömert hükümdar ölse bile adı bu sıfatıyla anılır.²⁰⁶ Bey adının iyi anılmasını istiyorsa eli açık, cömert olmalıdır. Cimri beylerin adı, halk arasında kötüye çıkar ve toplumda kötü bir bey olarak yayılır.²⁰⁷

Hakan, işçi ve kolluk kuvvetlerine bağış yapmada gönlü zengin olmalı, eli açık davranmalıdır. Halkına nimet dağıtırken güler yüzlü olmalı, yüzünü ekşitememelidir. Hükümdarın elinde bulundurduğu zenginlik aynı zamanda halkındır. Hükümdar bunun bilincinde olmalı, halkını aç, ihtiyaç sahibi ve zor durumda bırakmamalıdır. Bu öğütleri dinleyen hükümdarın etrafı halk ve askerlerle dolup taşar. Asker gücü olan hükümdar mal kazanma konusunda daha başarılı olur. Ordu savaşıyla halka tekrardan mal mülk oluşturur. Yani verilen çoğalarak geri gelir. Hem halk hem de hükümdar mutlu olur. Devletin kimliği cömertlikle yoğurulduğundan, burada yaşayanların bağlılıkları daha fazla olur. Yazar, insan olmanın şartını kendinden geçip başkasını düşünmek olarak ifade eder. İnsan olmak, kendi çıkarından vazgeçip ya da kendi çıkarını görmezden gelip başkasının çıkarını düşünmek demektir. Burada fedakârlık söz konusudur. İslam kültüründeki îsar kavramı bu tanıma karşılık gelmektedir. Malını paylaşmak cömertlik olarak nitelendirilmemekte, asıl cömertliğin canını ve malını tam anlamıyla feda etmek olduğu belirtilmektedir.²⁰⁸

²⁰⁴ Nevzat Tarhan, *Duyguların Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, 164.

²⁰⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 89; b. 934-935.

²⁰⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 122; b. 1402

²⁰⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 387; b. 5220.

²⁰⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 297; b. 3931-3932.

Eserde insani ilişkilerin artışında cömertlik önemli rol almaktadır. Bir insanı kendine yaklaştırmak isteyen cömert davranmalıdır. O insan kendisine yapılan cömertlik sebebiyle vefakâr davranır kendinden o kişiye kötülük gelmez. Cömertliğe karşılık olarak samimiyet ve sevgisini verir. Bir diğer sonuç da kişi kendine yapılan iyiliği bir çıkar olarak görür, bu çıkar kapısını kaybetmemek için, iyiliği yapanın yanında yakınında durur, onun himayesine girer. Her durumda cömertçe davranan kişi kendi yararına davranmış olmaktadır.²⁰⁹

Yusuf Has Hacib, hükümdarın elindekilerinin Allah tarafından emanet olarak verildiğini söylemektedir. Tüm mal, mülk emanettir ve emanetler yerine ulaştırılmalıdır. Bu emanetlerin yeri halktır. Hükümdar, halka payını cömertlikle dağıtmalıdır. Dağıtma işlemi beyitlerde, hakanla Güneş'i eş tutarak anlatılmıştır. Nasıl ki Güneş yeryüzündeki her canlıya cömert ve eşit bir şekilde ısı ve ışığını yayıyorsa; hükümdar da aynı şekilde halkını ayırt etmeden herkese malından pay etmelidir. Bu iş Allah katından verilen bir görevdir. Görev yerine layığıyla getirilmediği takdirde Allah tarafından hesabı sorulacağı belirtilmektedir. Beyitte küçük bir ikaz, hatırlatma da mevcuttur.²¹⁰ Eserde cömertlikle alakalı önemli bir nokta bulunmaktadır. Cömertlikten bahsedilirken iki farklı cömertlik öne çıkmaktadır. Birincisi halkın cömertliği, ikincisi ise hükümdarın cömertliğidir. Halk sonuna kadar cömert olmalıdır, bu sebeple kendinde güzel erdemler ve huylar gelişir. Toplumda iyi bir insan olur. Aynı zamanda bu gelişim topluma faydalı olup, halkın birlik ve beraberlik içinde olmasını sağlar. Toplumda kardeşlik, dostluk kavramları da yayılır ve artar. Cömertlik, halkın huzurunu kaçırıcı, toplumu parçalayıcı fesatlıklara da izin vermez. Hükümdarın cömertliği ise belli ölçüde olmalıdır. Hükümdar, halkına ve askerine kendisine tam bağlılık sağlamaları için cömert davranmalıdır. Fakat hükümdar, cömertlikte sınırını aşmamalıdır. Hükümdar hesap yapmalı, halkının ve devletin bekasını düşündüğü için çok eli açık davranmamalıdır. Cimrilik ile savurganlık arasında bir denge kuralıdır.

Yusuf Has Hacib, cimri insanlara tutumun nasıl olması gerektiğini de eserinde kaleme almıştır. Cimri insan ve yaptığı halk arasında normal karşılanmamalı yaptığı kötü davranış yerilmelidir. Destek bulup övülürse cimriliğe özenen insanlar türer. Aksine

²⁰⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 341; b. 4555-4556.

²¹⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 396; b. 5357-5360.

cömertlik övülmeli, cömertliğin iyi bir meziyet olduğu dile getirilmelidir. İnsanlar cömertliğe özendirilirse, bu huyu örnek alıp uygulayanlar artacaktır.²¹¹

2.2.11. Cesaretli Olmak

Ahlak felsefesinde cesaret, kişiye bir tehlikeyi, söz konusu olabilecek korku tarafından alt edilmeksizin göğüsleme imkânı veren zihin hâli ya da eylem tarzı olarak tanımlanır. Sözlükte kelime manası olarak yüreklilik, yiğitlik anlamına gelir. İlk Çağ Yunan felsefesinde cesaret kavramı temel erdemlerden biri olarak kabul edilmiştir. Buradaki cesaret korkusuz olmak değil de, korkuyu kontrol edebilmek, korkulacak bir şey olsa dahî bunun üstesinden gelebilmek olarak tanımlanır.²¹²

Cesaret refleksten ibaret değildir. Cesaretin arkasında bir düşünce, kararlı bir tutum vardır. Cesaretli olmak aynı zamanda korkusuz olmak demek de değildir. Cesaret, korkulması, uzak durulması gereken durumları bilip, görüp ona rağmen bu durumla mücadele etme yollarını aramak demektir.²¹³

En yüksek erdem olan akıldan sonra Platon, diğer bir erdem olarak cesareti öncelikle etimolojik bir incelemeye tabi tutar. Platon'a göre erdemın bir parçası olan cesaret, korkulacak ve korkulmayacak, iyilikler ve kötülükler hakkında aklın itidalli bir şekilde verdiği hükümdür. Cesaret erdemi insanın, ruhundaki öfke ve şehvete hâkim olarak haz ve acıya karşı koymasını mümkün kılar. Nelerden korkulması gerektiğine dair doğru bir anlayış, herhangi bir zamanda, genel olarak nelerden korkulması gerektiğini ya da korkulmayacağını anlamayı gerektirir ve genel olarak nelerin korkmaya değer olduğunu bilmek, genel olarak neyin değerli olduğunu bilmekle aynı anlama gelir. Bu tür bir anlayışta, cesaretin genellikle kabul edildiği gibi, erdemın yalnızca bir yönü olduğu uygun görülmemekte, bütün olarak erdem anlamı kabul edilmektedir.

Cesaret bir tehlike ile karşılaşıldığında kişinin korkusuzca atılğan davranmasına sebep olan ruhsal bir kuvvedir. Bu açıdan bakıldığında, cesaretin bireysel ve toplumsal yönü vardır. Cesaret eğitim kanalıyla elde edilen bir erdemdir. Etik ve politik bağlamda ele alınmasını mümkün kılan da budur. Platon eylemi fiziksel gerçekliği doğrultusunda

²¹¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 145; b. 1731-1732

²¹² Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 106.

²¹³ Metin Bal, "Caydırmaya Karşı Platon'un Lakhes Diyaloğunda ve Aldous Huxley'in Cesur Yeni Dünya Romanında Cesaret Felsefesi", *Mavi Atlas Dergisi*, 6(1), 2018, 90-130.

değil, eylemin, kişinin bireysel hedefi ve toplumsal düzeyde bu hedefine yaptığı katkı çerçevesinde değerlendirmektedir. Başka bir ifade ile cesaret yalnızca askerlik alanına ait olmayıp birey- toplum ilişkisinde de karşımıza çıkmaktadır.²¹⁴

Eserde daha çok hükümdarın cesur oluşundan bahsedilse de cesur olmak günlük hayatımızda da önemli yer kaplayan bir özelliğimizdir. Bir işe cesaret edip başlamak o işi yapmaktan meşakkatlidir. Eğer insan cesaret erdemini toplayacak olsa çok güzel işler başaracaktır. Beyitte bahsedilen hükümdarın cesareti halka da yansır. Kişi, büyük işleri başarmış hükümdar olmak istiyorsa kişi cesur olmalıdır.²¹⁵

Cesaretin varlığı hükümdarlığı meydana getirir. Yürekli bir komutan askerini de yüreklendirir ve düşmana karşı iyi işler başarırlar.²¹⁶ Bir topluma yön veren hükümdardır. Hükümdar korkak olursa halkı da korkak olur.²¹⁷ Cesur hükümdarını örnek alan erler, cesur birer savaşçıya dönüşürler. Cesur erlerin karşısına hangi azılı düşman çıkarsa çıksın, erlere yenilmeye mahkûm olurlar.²¹⁸

Cesur olan kişi aynı zamanda onurludur. Kendini korkarak saklayan, düşmandan çekinen kişi onurlu kabul edilmez. Onurlu olan kişi hedefleri ve koruduğu değerler için canını verecek kadar cesur olan kişidir.²¹⁹

2.2.12. Utanmak

Kutadgu Bilig’de bireysel ve toplumsal olarak ahlaki bir yaşamın nasıl sağlanması gerektiği üzerinde durulmuştur. Eserde, kişiler arasındaki ilişkiler, birey ve toplum, hükümdar ve halk arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bu ilişkilerin sağlıklı ve doğru olmasının gereklilikleri bazı ahlaki kural ve yasalarla dile getirilmiştir. Kadim Türk düşüncesinde ahlak kavramından önce adap kavramı kullanılmıştır. Adap kavramı kökü itibariyle çağrı, davet anlamlarına gelmektedir. Aynı zamanda gerekli görülen davranışlar, aklın iyi saydığı tüm söz ve eylemleri ifade etmektedir. İnsanın övgüye layık olan vasıflarına edep denmektedir. Adap kelimesi edep kelimesinin çoğuludur.

²¹⁴ Ufuk Bircan, “Platon’un Ahlak Anlayışında Ruh ve Erdem İlişkisi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(85), 2022, 314-327.

²¹⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 161; b. 276-284.

²¹⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 161; b. 1961.

²¹⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 167; b. 2043-2048.

²¹⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 235; b. 3041.

²¹⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 184; b. 2293.

Hayâ, “insanın kendisini bir irade eğitiminden geçirdikten sonra inandıkları din ve yaşadıkları toplum tarafından ahlaki ve gayri ahlaki diye nitelendirilen davranışlar karşısında aldığı tavidir.”²²⁰

Hayâ, nefsin kötü isteklerinden rahatsızlık duymaktır. Bu rahatsızlıktan sonra o eylemi bırakmak ve bu eylemden utanç duymak manasına gelmektedir. Hayâ tanımında sadece kötü bir işten vazgeçmekten bahsedilmez. Aynı zamanda yapılacak iyi bir işten vazgeçmekten kaynaklı sıkıntı olarak da değerlendirilir.²²¹

Edep, takdir edilecek davranışları gerçekleştirmek olarak da tanımlanır. Edep insanı küçük düşürücü davranışlardan sakındıran melekelerdir.²²²

Eserde dünyanın ölümlü oluşu bu sebeple de yararlı işlerle ilgilenilmesi gerektiğinden bahsedilir. Yararlı olan eylemler iyilik yapmak, edepli olmak ve doğru olmaktır. Yazar bu üç değeri beraber zikretmiştir. Bu üç değer insanda var olursa kuta erişmek mümkündür. Tavrı iyi olan kişi halkın sevgisini ve ilgisini toplar. Toplumda başköşede bulunur.

Bir kişide edep varsa diğer tüm densiz hareketlere edebi engel olur. Kişi edebi sayesinde neyi ne zaman nasıl yapacağını bilir. Görgülü ve bilgili davranır. İnsan bunların yanında bir de doğru, dürüst olmalıdır. Bu üç özellik sayesinde mutluluğa erişilir.

Hayâ, edep seçkin insanın özelliklerindendir. İnsanların başı, önde gelenleri edebe sahip olanlardır. Bir işi birine emanet ederken edepli olup olmadığına bakmak gerekir. Eğer edepli biriye o iş o kimseye gönül rahatlığıyla teslim edilebilir. Edep, küstahlığa ve küstahlık yapana da engel olan bir ahlaki erdemdir. İnsanın utanma duygusu yoksa onun alçalmasının sınırı olmaz. Edepli insan yalan söylemez. Yalan söylerken onu alıkoyan bir içsel dürtüsü vardır. Bu dürtüsü olmayandan her türlü kötü iş beklenir. Yalan söyler, iftira atar ve birçok kötü olarak nitelendirdiğimiz iyi bir ruha yaraşmayan eylemlerde bulunur. Bu da dünya ve ahirette mutluluğa ulaşacak insan karakterine uymaz. Bazı erdemlere sahip olmadan dünyada ve ahirette huzura erilmez. Edepsiz de bunlara ulaşmak mümkün değildir. İnsanda bulunan manevi özellikler maddi suretine de yansır. Güzel ahlaka sahip

²²⁰ Çalık, *Türk Ahlak Felsefesi (Kutadgu Bilig, Atabetü'l-Hakayık, Dîvanu Lugâti't Türk) İncelemeleri*, 43.

²²¹ Mustafa Çağrı, “Hayâ”, T.D.V. *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, XVI, 554-555.

554.

²²² Çağrı, “Edep”, 413.

insanın yüzü parlar. Tam tersi olarak, kötü özelliklere sahip insanın kötü ruhu da bedenine yansır.²²³

Eserde devlet kademesindeki tüm yöneticilerin edepli olması gerekliliği vurgusu yapılmıştır. Hazinedardan, vezire, vezirden hükümdara kadar her kademe edepli olmalıdır ki edep birçok kötü davranıştan insanı alıkoyar. Hazinedar edepli olmanın yanında tedbirli ve dikkatli de olmalıdır. Hazinedar, mâli işlerle ilgilendiği için sorumluluğu büyüktür.

Beyliğin elçisi nazik, sakin ve edepli olmalıdır. Elçi kendi kişiliğinden daha da önemli olan hükümdarı temsil etmektedir. Haber götürdüğü yede halkını, hükümdarını simgeleyen elçi, kaba saba tavırlarla kötü bir izlenim oluşturmamalıdır. Edepli ve dürüst olarak kendine verilen görevi yerine getirmelidir. Bu şekilde işini layıkıyla yapmış olur.²²⁴

Vezir, hükümdara en yakın kişidir. Her kademedeki devlet yöneticilerin bazı özelliklere sahip olması gerektiği gibi vezirin de bazı özellikleri kendinde bulundurması gerekir. Hükümdarın yanına girip çıkan aynı zamanda halkla iletişimi olan vezir, büyüğünün yanında saygıdan ötürü, halkının yanında da örnek olacağını bilmesi sebebiyle edepli davranması uygun olur. Edep, onu birçok yanlış ve kötü davranıştan korur. Kişi, kendini ceza almaktan ya da insanlar tarafından dışlanıp kabul görmemekten korumak için edebe uygun davranışlar sergilemesi zorunludur. Sakin, nazik, ılımlı olmak edepli insan davranışıdır. Bunun yanı sıra edeple birlikte gözü tokluk ve güvenilir oluş zikredilmektedir. Dünya malına tamah etmemek ve doğru, dürüst, güvenilir olmak edepli insanda bulunacak ahlaki özelliklerdir.²²⁵

Eserde yazar, içki içmenin kötülüğünden bahseder. İçkinin edeple olan ilişkisi de şudur: İnsan her ne kadar edepli, ahlaklı, güzel meziyetli olsa da içki içtiğinde akli melekesi yerinde olmadığından bu özelliklerinin dışına taşabilir. İçki akli uyuşturan, akli melekeleri devreden çıkaran bir çeşit beyin uyuşturucusu olduğu için akılla olan tüm değer devre dışında kalır. İnsan iyi davranışları bilinçli olarak seçer ve yapar. Bu da ona bahsedilen akıl ve kavrayışla sağlanır, aklını kullanır ve kaba olmayı değil de nazik

²²³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 194; b. 2445.

²²⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 206; b. 2621-2622.

²²⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 177; b. 2199.

olmayı seçer, kibirli olmayı değil, alçak gönüllü olmayı seçer. İyi ve kötü yol ayrımında aklını ve bilgisini kullanan insan her ne kadar doğru olanı seçse de kendinde bu ahlak yer etse de içki içtiğinde aklını kullanamadığı için tüm ahlaki özellikleri o an yok olur. Bu sebeple edebın düşmanı içkidir. İçki varsa edep orayı terk eder.²²⁶

2.2.13. Sevgi ve Saygı

Sevgi, hoşı giden bir eğilim anlamındadır. Sevgi, yoğunlaşarak tutkuya kadar dönüşebilmektedir. Sevginin türleri mevcuttur. Bunlar karşı cinse duyulan sevgi, çocuk sevgisi, nedensiz olarak bir duyguda birleşmenin sonucunda oluşan sevgi, tabiata vb. duyulan sevgi olarak sayılabilir. Sevgi evrende birleştirici rol oynamaktadır. Bu sebeple Eski Yunan felsefesi sevgiyi ayrı bir yerde konumlandırmaktadır. Platon'a göre güzel olana duyulan sevgi kişiyi idealara götürmektedir. Max Scheler'e göre de sevgi temel kavramdır. İnsan kendi içine kapanıp sadece kendini düşünen, toplumdan ayrılmış kişi değil, dünyada var olanlara ve insanlara sevgi ile yaklaşandır.²²⁷

Yazar, öncelikle Allah ve peygamber sevgisini bolca dile getirmektedir.²²⁸ Yusuf Has Hacib gerçek sevginin Allah sevgisi olduğunu söylemektedir. Gerçek sevgiye ulaşmanın yolu da gönülden dünya sevgisini çıkarmakla mümkün olur. Bunun için de Odgurmış karakteri ile eserde dünyanın geçiciliği, dünya malının değersiz oluşu aktarılmaya çalışılmıştır.

Düşünüre göre sevgi, Allah tarafından insanların kalplerine yerleştirilir. Kişi sevdiğinin ayıbını, kusurunu görmez, kusurunu görse bile onu büyütüp dikkate almaz. Sevdiğiyle anlaşma yoluna gider. Kişinin sevmediği biri ise ne yaparsa yapsın yaranamaz. Güzel bir şey yapsa bile göze hoş gelmez. Bu sebeple kalpte sevgi oluşturmak için Allah'tan sevgi istenmeli, sevginin oluşması için çaba gösterilmelidir. Bu çaba eserde de bahsedildiği gibi bir selam vererek olabilir, güzel huylar sergileyip, insanlara karşı alçak gönüllü olarak, ılımlı yaklaşım sergileyerek olabilir.²²⁹

Saygı bir kimseye veya bir şeye kutsallığı, değeri, üstünlüğü, faydası gibi sebeplerle dikkatli davranmak ve özen ile yaklaşmaktır. Saygı çok boyutlu bir erdemdir, kişinin

²²⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 209; b. 2653-2654.

²²⁷ Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 154.

²²⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 26; b. 46-48; 358; b. 4808.

²²⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 60; b. 533-537.

kendi sınırını bilip başkasının sınırını tanımasıdır. Kişi kendi sınırını geçip başkasının sınırını ihlal etmez. Kendi çıkarına da olsa buna dikkat eder.²³⁰ Eserde sevgi ile beraber kullanılan bir erdem de saygıdır. Saygı, bir kişiye, bir düşünüşe, bir eyleme, bir başarıya yüksek değer vermekten doğan özel bir duygu anlamına gelmektedir. Bu duygu ahlak felsefesinde, Kant ile ivme yakalayıp dikkati çekmiştir. Kant'ın ahlak felsefesinin temeli burada yatar.²³¹

Kutadgu Bilig'de saygı değeri beyitlerde bolca geçmektedir. Bu beyitlerin yanı sıra eserde var edilmiş karakterlerin tavırları, hal ve hareketleri de saygı zeminine oturtulmuştur. Özellikle baba-oğul arasında geçen karşılıklı konuşmalarda, oğlun babaya düşüncelerini aktarırken saygılı konuşması, Ögdilmiş, Odgurmuş'ın yanına giderken attan erken inip yürüyerek devam etmesi gibi durumlarda saygı değeri ön planda tutulmuştur.²³² Kutadgu Bilig'de yaşlıların sözleri, deneyimleri önemlidir. Onları dinlemek yaşamadan tecrübe edinmek demektir. Bazı acı olaylardan ve zor şartlardan geçmeden onların sonuçları yaşlıların öğüt ve sözleriyle tecrübe edilebilir veya bazı güzellikler için gidilecek yolu arayıp bulmaya gerek kalmadan, yollar onlardan öğrenilebilir. Kısa sürede olgunlaşmak büyük sözü dinlemekle mümkün olabilir. Gözü açık bir birey olunmak isteniyorsa büyük sözü dinlenmelidir. Yusuf Has Hacib, zihnen saygı duyulmanın yanı sıra fiziksel ve görünüşte de saygıya önem vermektedir. O beyitlerinde, büyükler bir ortama girince küçüklerin ayağa kalkmalarının gerekli olduğunu vurgular. Ortamda bulunan küçükler bu davranışı örnek alırlar ve saygı nesilden nesle yayılır.²³³

Eserde saygı ile beraber sıkça kullanılan diğer erdem de bilgidir. Saygı duymak ve duyulmaktan bahsedilirken bilgi konusuna muhakkak değinilmektedir. Bilginin saygıyla yakından bir ilişkisi vardır. Bir insanın saygı görmesi için gerekli bazı donanımlar mevcuttur. Bunlardan biri de kişinin bilgili olmasıdır. Saygı bilgili kişiye, o nerede olursa olsun, gelir. Toplumda bulunduğu ortam, mekân önemli değildir. Bulunduğu yer onun bu birikimine, bilgisine göre şekillenir. Bilgili insanlara tüm insanlar saygı gösterir ve bilgili

²³⁰ Gülay Özdemir, *Kant Ahlakı'nda Saygı Kavramı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, 123.

²³¹ Akarsu, *Felsefi Terimler Sözlüğü*, 152.

²³² Tuğba Şimşek, "Değerler Eğitimi Bağlamında Kutadgu Bilig", *Kesit Akademi Dergisi*, 7(27), 2021, 327-341.

²³³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 312; b. 4150-4154.

kişiyi başköşeye oturturlar. Bilgili kişiye saygı gösterilir.²³⁴ Bilgili kişinin etrafı nerede olursa olsun dolu olur. İnsanlar ondan öğrenip hayatlarında bu bilgileri kullanmak isterler. Bilgi ile akıl beraber kullanıldığında bir sonuca ulaşılır. Bahşedilen akılla bilgi edinilir. Bu sebeple akıl ve bilgiyi ayrılmaz bir ikili olarak görmek doğru olacaktır. Akıl meşaledir, bilgi de meşaledeki o ışıktır. Saygın insanın özelliklerinde akıllı ve bilgili olması da vardır.²³⁵

Saygı gören insanın bir diğer özelliği de merhametli olmasıdır. Merhamet etmek, merhamet eden kişinin kalbini yumuşatır.²³⁶ Merhamet edilen kişi ise bu merhamet sebebiyle merhamet gösteren kişiye karşı farklı ve derin bir bağlılık duyar. Buna karşılık olarak zihinlerde ve gönüllerde saygı meydana gelir. Merhamet eden insan saygı görür.

Eserde Yusuf Has Hacib, büyüklere saygı ve hürmetten bahsetmektedir. Türk kültüründe atalar, babalar, büyükler hep örnek ve önder olarak ailenin başında bulunmuşlardır. Bu sebeple onlara büyük bir hayranlık ve saygı duyulmaktadır. Erkek olsun kadın olsun büyüklere yaşları ve deneyimleri sebebiyle saygı gösterilmelidir. Küçüklere ise tatlı dille yaklaşıp sevgi tohumlarını kalplerine yerleştirmek gerekmektedir. O tohumlar çeşitli beraberliklerle yeşerecektir. Küçükler büyük olduğunda atalarına bu atılan tohumların hürmetine saygı duyacak, onları seveceklerdir.²³⁷

Eserde çalışanların beylerine karşı takınması gereken tavırlara da değinilmiştir. Çalışanlar, beylerine son derece saygılı olmalıdırlar. Onlara ve bulundukları konuma yakışan bu tavidir. Bu tavır onlara, saygın birey olarak toplumda yer kazandırır. Beyinin hoşnutluğunu kazanan çalışanlar saygınlığı da kazanırlar.²³⁸

Sevimli olan, sevilen alçak gönüllü kişilerdir. Ne kadar alçak gönüllü olurlarsa hem maddi hem de manevi olarak o kadar da yüksek mevkileri olur. Büyüklük taslayan, kibirli insanlar günden güne saygınlığını kaybederler. Kut saygı ve sevgiyi hak eden kişilere yakışır. O kişilerin varoluşuyla özdeşleşir.²³⁹

²³⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 41; b. 263-264.

²³⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 43; b. 287-289.

²³⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 448; b.6102.

²³⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 73; b. 706.

²³⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 83; b. 845.

²³⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 143; b. 1705-1707.

İslam dininde ölen kişiye saygı duyulur. Onun bedenine zarar vermeden yıkanır, temizlenir, örtülür ve toprağa konur. Bedeni öldükten sonra onu değersizleştirici ve yıpratıcı davranışlardan kaçınılır. Kişi yaşıyormuşçasına özen ve ihtimam gösterilir. Eserde de buna paralel olarak her ne şekilde ölürsün ölsün ölen kişinin cenazesi saygıyla kaldırılmalıdır. Geride kalanlara geçimlerini sağlamaları için yardım edilmelidir.²⁴⁰

İnsan emeğiyle yaptığı işi sever. Yapılan işe emek verilmeli, zaman ve kaynak harcanmalıdır. Emek verilen her konuya insan sıkı sıkıya bağlı kalır. Bağlılık da sevgiyi doğurur.²⁴¹

Saygı görmek isteyen insan karşısındakine saygı göstermelidir. İnsanlar birer aynadırlar. Yapıp ettikleri, bir şekilde kendilerine geri dönmektedir. Hak edene hak ettiği verilmelidir. Yüksek mertebede ve yüksek ruhta olanlara saygı gösterilmelidir. Onlara gösterilen saygı sebebiyle zamanla kişi ululuk kutuna erişir.

Eserde eşe saygı gösterilmesi gerektiği konusuna da değinilmiştir. Hanıma saygı duyulmalı istediği her şeyi ona vermek için çaba gösterilmelidir.²⁴²

2.2.14. Arkadaşlık ve Dostluk

Dostluk erdemi insanlar için bağlılık, güven duyma, sosyalleşme gibi temel ihtiyaçlar açısından önemlidir. İnsan mutlu olduğunu sosyal ilişkilerinde sevildiğinde, bu ilişkilerinde güvenilir bir bağ kurduğunda hisseder.²⁴³ Çünkü insan çevresinden etkilenen bir varlıktır. Cansız varlıkların enerjisinden etkilenen insanın, başka bir insandan etkilenmemesi mümkün değildir. Zorunlu olarak bulunulan ortamlar dışında arkadaşlıklar kişinin kendi iradesiyle seçtiği ilişkileri meydana getirir. Hür iradeyle seçilen bu arkadaşlıklar kişiye sorumluluk yüklemektedir. Eserde arkadaşlık ve dostluğun öneminden bahsedilir. Arkadaş kişinin karakterinin şekillenmesinde etkili olduğu için faydalı özelliğe sahip arkadaşlar edinilmelidir. Yararlı arkadaşın yararı zamanla belli olur. İnsan akrabası dahi olsa faydası olmayan kişilere mesafeli olmalıdır.²⁴⁴

²⁴⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 191; b. 2403.

²⁴¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 221; b. 2838-2840.

²⁴² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 338; b. 4520.

²⁴³ Alfred Adler, *Bireysel Psikoloji* (Çev.: Ali Kılıçoğlu), Say Yayınları, İstanbul 2012, 13.

²⁴⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 203; b. 2575.

Düşünüre göre, arkadaş kalınacağını belirleyen bir takım sınavlar gerçekleştirilmelidir. İyi ve kötü günde bazı denemelerle arkadaşın iyi mi kötü mü olduğu belirlenmelidir. İyi ise o kişiyle yola devam edilmeli, kötü ise o kişi geride bırakılmalıdır. Zor koşullarda yalnız bırakmayan arkadaş ölene kadar bırakmamak gerekir. Bir diğer kriter iyi gün ve kötü günde, başarı ve başarısızlıkta arkadaşlarımızın tepkisini ölçmektir. Sevinç ve üzüntüde yanında olabilen kişi arkadaşır. Sevinçte yanında olan kişi kıskanç değildir. Arkadaşının başarısını, malını, mülkünü kıskanmaz. Kıskançlığı olan kişi uzak durulması gereken tehlike arz eden bir insandır. Aynı zamanda zorlukta ve yoklukta yanında olan kişi o sıkıntılı zamanları kendinin dahi olmasa kendininmiş gibi geçirendir. Zamanını, aklını, arkadaşının zorluğunu düşünerek ve ona faydalı olmak için çaba göstererek fedakâr ve vefalı olduğunu kanıtlamıştır.²⁴⁵

Sınavlardan biri de arkadaşına kaba konuşulduğunda verdiği tepkiyle kişiye nasıl biri olduğu ispat etmiş olur. Aynı şekilde yormadan konuşmaya çalışan arkadaş, kişinin ruhsal dalgalanmasını dikkate alarak temkinli yaklaşan arkadaş, bu sınavı geçer kabul edilir. Çünkü arkadaşlığın temelinde sevgi de vardır. Sevgi gönül bağıdır. Kişi gönül bağı olanın hatasını görmezden gelebilir. Onu tek seferde silip atmaz. Vefasından ötürü iyi günlerin hürmetine arkadaşını kalbinde taşımaya devam eder.

Yine arkadaşını sınamak isteyen biri ondan sevdiği bir şeyini isteyebilir. İsteddiği o şeyi arkadaşına veren kişi gerçek dosttur. Burada kişinin malını paylaşmayı bilen, cömert kişi olduğu görülür. Bir yandan da kendini öteleyip arkadaşını öncelemesi onun fedakâr yapısını gösterir.

Arkadaşlığın yapı taşlarından biri vefadır. Vefalı olmak bölümünde belirtildiği gibi vefalı insan yeryüzünde çok az rastlanan kıymetli bir taştır. Bu kıymetli olan taşı bulunca elden kaçırmamak gerekir.²⁴⁶

²⁴⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 317; b. 4218.

²⁴⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 484; b. 6568.

2.3. KUTADGU BİLİĞ'DE MUTSUZLUĞA GÖTÜREN MEZİYETSİZLİKLER

2.3.1. Dil ile Alakalı Kötü Huylar ve Meziyetsizlikler

Allah'ın verdiği akıllı kullanarak edindiğimiz bilgileri dil ile somutlaştırırız. Bu somutlaştırma işlemi çok önemlidir. Çünkü bu durum içeride çalışan bir fabrikanın ürün ortaya koyması gibidir. Bu fabrika dil olmazsa çalışmasına çalışır, emek, zaman, ham madde kullanır fakat ürün ortaya koymaz. Bu ise hem çalışan için yorucu, sonuçsuz olması bakımından yıpratıcı olur hem de bu emek ve çaba sonrasında oluşan bu üründen ve ürünün sağladığı yarardan mahrum kalmış olur. Bu sebeple dil, diğer zihinlere, beyinlere ulaşım yoludur. Dil bu kadar kıymetli iken dilin kıymeti bilinmelidir.

Dil kişiyi sarf ettikleri sonucunda yüceltir, seçkinleştirir. Kişiler arasında baş tacı edilmeyi sağlar. Fakat bunun tam tersi de söz konusudur. Yanlış yerde yanlış söz söylenince söz kişiyi dışlanmaya, yok sayılmaya hatta yok olmaya itebilir. Bu doğrultu dili kullanmak çok önemlidir. Dil, ileriye gidip insanın ölümüne de sebep olabilir. Tarihte bunun örnekleri çokça bulunmaktadır.

Yusuf Has Hacib eserinde gümüş, altın herhangi bir mal varlığı miras olarak kalsa da bitip tükenecek varlıklar olduğunu söyler. Fakat kişinin verdiği öğüt nesilden nesle sonsuza kadar aktarılır. Ayrıca insan, mal varlığının devamlılığını sağlamak için yapılacak olanları da öğütlerle öğrenebilir. Eğer öğütleri dinlerse kişinin, mal varlığı da artar. Sonuç olarak yine de insana asıl yararı olan öğüttür, sözdür. Muhatap, bunu dikkate almalı ve kıymetini bilmelidir.²⁴⁷

2.3.1.1. Yalan Söylemek

Yalan, "gerçeği konuşmak, söz, düşünce ve eylemlerde dürüstlük, hileden uzak oluş gibi anlamlara gelen doğrunun ve doğruluğun zıddıdır".²⁴⁸

Yalan, kişiye zarar verir. Kısa vadede bazı olayları yalanla atlatmaya çalışan insan uzun vadede bunun sonuçlarını acı bir şekilde görür. Eserde yalanın kişiye zarar verdiğinden bahsedilirken diğer husus olarak da kaygan sözlerin varlığına dikkat çeker.

²⁴⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 36; b. 187-190.

²⁴⁸ Ejder Okumuş, *Gösterişçi Dindarlık*, Özgü Yayınları, İstanbul 2005, 274.

Bir zemine oturtulmamış kaygan sözler, yalan kavramıyla aynı beyitlerde zikredilmiştir.

249

Dış görünüşleri ile söylediklerinin tutarsızlığı sebebiyle yalancı bireylere inanılmaz. Bu sebeple yalancı bireyler toplumda yer edinemezler. Onların anlattıkları hiçbir şey dikkate alınmaz.²⁵⁰ Yusuf Has Hacib, yalanı eserde insana yaramayan ve üzüntü veren şeyler arasında saymaktadır.²⁵¹

Yusuf Has Hacib, eserde yalanın insanı ucuz ve basit gösterdiğine değinmektedir. Beyitlerde kişinin ayağını yorganına göre uzatmasının yanı sıra, kendinden üst olanlara ya da kendinden daha aşağıda olanlara söz söylememesi gerektiğinden, bir yandan da yalanı alışkanlıklarından çıkarması gerektiğinden bahsetmektedir.²⁵²

Eserde doğruluk ve vefa ilişkilendirilmiştir. Bunun tam tersi de yalan vefasızlık olarak nitelendirilmektedir. Vefalı insanın özelliklerinden bahsederken doğru sözlü olması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Yalancı olan insan, vefasız insandır. Vefasız olana, insan denmemesi onun hayvan kategorisinde sayılması gerekmektedir. Yalan söyleyen kişi söyleyeceği sözün bir gün ortaya çıkacağını bilmelidir. Yalandan vefa beklenmemelidir. Bir gün cefası çekilmek üzere zamanını beklemektedir. Yazara göre, beklenmedik bir anda yalanın ortaya çıkması her zaman görülmüştür.²⁵³

Yusuf Has Hacib'e göre söz verilmişse eğer yerine getirilmesi şarttır. Söz verip sözünü tutmamak insanı insan yapan özelliklerden ayırır. Hükümdar da bu şekilde halkına vaatte bulunursa onu yerine getirmelidir. Verilen sözlerle insanlar hayal kurarlar. Kurulan hayallerin yıkılması insanın yapacağı bir iş değildir. Halkın ruhi dengesiyle ve umuduyla oynamak seçkin hükümdarların özelliklerinden değildir. Gerçek soylu hükümdar vaat ettiğini yapandır.²⁵⁴

²⁴⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 46; b. 337-338.

²⁵⁰ Emin Özdemir, *Güzel ve Etkili Konuşma Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2008, 24.

²⁵¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 141; b. 1667-1671.

²⁵² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 116-117; b. 1325-1326.

²⁵³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 167; b. 2041-2042.

²⁵⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 219; b. 2810-2812.

2.3.1.2. Sır Saklamamak

Sözlükte sır kimseye söylenmemesi gereken, gizli tutulan şey²⁵⁵ anlamına gelir.

Yusuf Has Hacib, eserde devlet kademelerindeki kişilerin sır tutma eylemini iyi yapmaları gerektiğinden bahsetmektedir. Hakanın yakınındaki kişi, iyi sır tutan biri olmalıdır. Hakanın verdiği tüm bilgiler devlet sırrı hükmündedir. Onun yanında diline sahip çıkabilen, sır tutan insanların olması gerekmektedir. Devlet sırrı, sıradan bir insanın sırrına benzememektedir. Sırrın açığa çıkması önce hakanı ve devleti daha sonra da halkı etkiler. Devletin varlığın devamı için her üçü de önemlidir. Bu sebeple sır tutma konusu çok hassastır, ihmale gelmez.²⁵⁶

Ay Toldı, Ögdilmiş'e verdiği öğütte insanlara karşı temkinli olması gerektiğini vurgular. Devlet kademesindeki yöneticilerin, ikiyüzlü ve dedikoducu insanlardan uzak durması gerekmektedir. İkiyüzlü ve dedikoducu insanlar dinledikleri kişinin sırrını alıp herkese yayarlar. Bu sır insanın özeli olabilir. Gönlünü yaralayan bir şeyi başka birinden duyan daha çok yaralanmış olur.²⁵⁷ Malla mülkle ilgili bir sırrın yayılması ise insanların nazarını üzerine çeker. İyi niyetli de olsa insanın enerjisi o kişiye geçer. Bu sır, kötü niyetli birine ulaştığında, sırrı sahibine kötülük için kullanabilir. Eğer sır devletle alakalı ise bu en tehlikelidir, devletin bekasını etkileyecek durumları üzerine çekebilir. Sırrın açığa kavuşmasının türlü türlü zararı vardır. Bu sebeple sırlar güvenilirliğinden emin olunan kişiye söylenmelidir.²⁵⁸ Karşıdaki insanın her sözü dinlenmeli fakat kişi o insana güvenip hemen kendi sırlarını açmamalıdır. Kişinin temkinli olması gerekir.

Eserde sır ile düşman olan bir kötü alışkanlık olarak içkiden bahsedilmektedir. İçki bütün kötülüklerin anası olduğu gibi aynı zamanda aklı melekeyi uyuşturup, dilin yerince kullanımına da engel olur. Akli kullanamayan kişi ağzından neyi çıkarıp çıkarmayacağını hesaplayamaz. Ona verilen sırları tek tek açığa vurur. Bu sebeple sır verirken kişinin bu özelliğine de dikkat etmek gerekir. Aynı şekilde içki tüketen kişi kendi sırlarını başkasına anlatmaması gerekse bile anlatır.²⁵⁹

²⁵⁵ Yaşar Çağbayır, Ötüken Türkçe Sözlük, *Orhun Yazıtlarında Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı*, Ötüken Yayıncılık, İstanbul 2007, 4209.

²⁵⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 58; b. 505.

²⁵⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 199; b. 2517.

²⁵⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 115; b. 1298-1301.

²⁵⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 209; b. 2658.

Yusuf Has Hacib, sırların kayıt altına alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Beyler bilgili olsa bile bilgilerini ve sırlarını yazması gereken bir yazıcının bulunması gerekir. Sırları yazan yazıcı dili sıkı, dini bütün olmalıdır. Dini bütün olan kişi ahlâken hükümdarın istediği gibi biridir. Allah dinde ahlaklı olmayı, dedikodu yapmamayı, iftira atmamayı, yalan söylememeyi, doğru olmayı ve birçok ahlaki değeri emreder. Yüce yaratıcısının koyduğu emirlere uyan, yaratıcısına sadık bu kişi hükümdarına ve onun sırrına da sadık olur. Bunun tam tersi ahlaka sahip bir yazıcı hem kendini yakar hem de beyliği. Yazıcının yanında vezire de bazı bilgiler verilir ve verilmelidir. Bu sebeple vezirin de aynı üstün niteliklere sahip olması gerekmektedir.²⁶⁰

Yönetimde sır tutmak yöneticilerin vasıflarındandır. Bu vasa sahip olmayan devlet işlerine bulaşmamalıdır. Devletin bekası söz konusu olduğu gibi bu kişi gevşekliği sebebiyle canından da olabilir. Devlet sırrının ayan olmasına sebep olanın affı yoktur. Kişi dili yüzünden ölüme bile gidebilir. Kişi, bunu bilmeli ya kendine çekidüzen vermeli ya da bu işe hiç baş koymamalıdır.²⁶¹

2.3.1.3. İftira Etmek ve Gammazlamak

Sözlükte “bir kimseye kasıtlı ve asılsız suç yükleme, kara çalma, bühtan” anlamlarına gelen “iftira” sözcüğü “fry” kökünden hüması olan “ifterâ” fiilinin mastarıdır.²⁶²

Hemen hemen her din ve inanışta iftira büyük kötülüklerden biridir. İyi bir insan iftira etmez. Bu doğrudan kötü insanın yapacağı bir şeydir. İftira atan kişiden her türlü kötülük beklenir. Bu yüzden bu kişiler bilinirse onlardan muhakkak uzak durulmalıdır. İftiraya sebep olacak açık kapı bırakmamak da bir insanın üstüne düşen görevdir.

Eserde iftira atmaktan ve iftira atan kişinin özelliklerinden bahsedildiği gibi, iftira atılması muhtemel kişilerin vasıflarına da değinilmiştir. Aymaz kişilerin iftiraya maruz kalma ihtimalinin normal bir insandan daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Aymaz insan etrafında ne olup bittiğinin farkında olamayan, olayları ayırt edemeyen insandır. Bu vasıftaki insan, kişileri de iyi kötü diye ayırt etmekte zorlanır. Niyetini ve özünü

²⁶⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 209; b. 2674-2679.

²⁶¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 211; b. 211.

²⁶² Hüseyin Algül, “İslam Tarihinden Örneklerle İftira Olayına Tahlili Bir Bakış”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(1), 2000, 113-121.

kavrayamadığı insanlardan bu kişiye kötülük gelebilir. Kişinin aymaz oluşunu kullanıp ona iftira atan insanlar olacaktır. Kişinin kendini bu durumdan koruması için aymaz olmamaya dikkat etmesi gerekecektir.²⁶³Yöneticilik için de seçkinlik vasfı gerekir. Seçkin yönetici bilgili, uyanık ve akıllıdır.²⁶⁴Seçkin insan vasfının içinde aymazlık yoktur. Seçkin olmayan, aymaz yönetici de iftiraya uğrayacaktır.²⁶⁵

Yusuf Has Hacib iftiraya uğramamak için beyin, bilgili akıllı ve uyanık olması gerektiğini söyler. Etrafında bulunan kişileri iyi seçmeli ve onları iyi tanımalıdır. Yanılmamak için onlara testler uygulamalı, onların güvenilirliğini sorgulamalıdır. Bey, orduyu komuta edecek kumandan ve seçkin bir insandır. İhmalkârlığı yüzünden iftiraya maruz kalmaması gerekir. Kişiye yapılan iftirayı engellemek her ne kadar zor olsa da bunun için çok temkinli olmak gerekir. Kişi, temkinli olursa iftirayı tamamen yok edemese de iftiraların sayısını azaltabilir. Bu şekilde kendini korumuş olur.

Eserdeki beyitlerde iftira ile beraber kullanılan kötü huylardan biri gammazlıktır. Gammazlamak, birinin yaptığı işi, söylediği sözü yermek, kötülemek, birisini yerip çekiştirmek, kovalamak,²⁶⁶ söz ulaştırmak, münafıklık etmek²⁶⁷ anlamlarına gelmektedir.

Yusuf Has Hacib, eserde doğruluğu, seçkin şahısların sahip olduğu değer olarak nitelendirir. Erdem sahibi insana doğru olmayan alelade, sıradan insanlar gibi olmak yakışmaz. Doğru konuşmak, doğru olanı açıkça söylemek gerekir. Gammazlamak ise doğru bir davranış değildir. Beye, biri birini gammazladığı takdirde bey bunun doğruluğunu araştırıp ondan sonra cezasını vermelidir. Yargısız infaz olmamalıdır.²⁶⁸ Ögdilmiş'in, hakan ile konuşmasında da bu konu geçer. Beyitlerdeki çıkarıma göre biri birini gammazlarsa eğer, gammazlanan kişinin suçlu oluşu ya da masumiyeti sorgulanmalıdır.²⁶⁹ Gammazlanan kişi iftiraya da uğramış olabilir. İftiraya her zaman inanılacak diye bir şey yoktur. Fakat iftiraya uğrayan kişi bu düştüğü duruma öfkelenirse, öfkesinin sonucunda yanlış tepkiler verebilir. Bu duruma düşmemek için iftiralara karşı uyanık ve serinkanlı olmaya çalışmak önemlidir.²⁷⁰

²⁶³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 125; b. 1452.

²⁶⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 161; b. 1956-1957.

²⁶⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 182; b. 2273.

²⁶⁶ Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, 10 Baskı, Ankara 2005, 725.

²⁶⁷ Erdoğan, *Büyük Türk Sözlüğü*, 404.

²⁶⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 309; b. 4108.

²⁶⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 432; b. 5869-5874.

²⁷⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 431; b. 5863.

Eserde hayatın geçici oluşunun dikkate alınması, insanın özdenetimini sağlaması için önemlidir. Her canlı ölümlüdür ve insan bunu hakkıyla biliyor olursa iftira gibi ağır yükü yüklenmez. Sonlu bir yaşamı, başkasını mağdur etmenin vermiş olduğu buhranlarla geçirmez. Çünkü insan her ne kadar kötü olursa olsun, fitraten yaptığından ya pişmanlık duyar ya da huzursuz olur. Pişmanlık duymasa bile iç huzuru olmayan insan yaşıyor da sayılmaz. Dünya ve ahirette mutluluğu ve huzuru yakalamak için bu tür günahlardan, kötü davranışlardan uzak durmak gerekir.²⁷¹

2.3.1.4. Dedikodu ve Gıybet

Türkçe sözlükte dedikodu, başkalarını çekiştirmek ve kınamak üzere yapılan konuşma,²⁷² sağlam temele dayanmayan ve ağızdan ağıza yayılan söz²⁷³ demektir.

Dedikodu, insan tarihi boyunca var olmuş iletişim sürecinin bir parçasıdır. Dedikodu insan yaşamıyla iç içe bulunmaktadır. Bu sebeple hem psikolojik hem de sosyolojik bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Dedikodu ve gıybet çok yaygın bir davranış olduğu için insanın muhakkak bu kavramlarla doğrudan ilişkileri olmuştur ve olmaya da devam edecektir.²⁷⁴

Dedikodu ve gıybet toplumlar içerisinde her zaman var olan ve var olacak dil sorunudur. Başkası hakkında bilgi sahibi olmak ve onun hakkında konuşmak her devirde insanlara hoş ve tatlı gelmiştir. Yusuf Has Hacib eserinde bu konuyu kişinin felaketini getiren ona kötülük vasfı veren davranışlardan biri olarak değerlendirmiştir. Dedikodu yapan insan iyilikten ayrılır. Çünkü başkasının mahremini, özelini bir amaca hizmet etmeksizin açar ve değer. Ona verilen bahşedilen merak duygusunu boş şeylerle tatmin eder. Bu da bir tür nankörlüğe girer. Bu sebeple dedikodu yapan kişi hem dilini hem zihnini boş şeylerden koruyamayan, ona verilen nimetlerin nankörü olarak tanımlanabilir.

Faydasız işler ve kişilerin hayatı hakkında konuşan kişiler sığ kişilerdir. Ulaşılmaya çalışılan ahlak değerleriyle örtüşmez. Seçkin kişiler gıybet ve dedikoduya yönelmezler. Onların bu tür konuşmalara harcayacağı boş vakitleri yoktur. Dedikodu ve gıybet eserde

²⁷¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 473; b. 6441.

²⁷² Türk Dil Kurumu, 481.

²⁷³ Çağbayır, *Büyük Türkçe Sözlük*, 2007, 1389.

²⁷⁴ Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'da Gıybet Olgusu, Bir Davranım Bozukluğu Olarak Dedikodu ve Korunma Yolları", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(2), 2006, 51-70.

Odgurmuş'un, halk içine karışmayı istememesinin sebeplerindendir. Odgurmuş, dünya hevesine kapılan kişinin ibadetlerini yapamayacağını düşünür. Ona göre dünya ile ilişkisi çok olanın ahiretle bağlantısının kesilmesi söz konusudur. İbadet etse bile ibadetten tat almamak söz konusudur. Odgurmuş'un bu düşüncesini yansıtan Yusuf Has Hacib, eserin genelinde itidalli olmak gerektiğini, akıl ve mantığı kullanarak heves ve hevanın peşinden gitmeyip halk için Allah adına çalışmanın en doğru yol olduğunu dile getirir.²⁷⁵

Yusuf Has Hacib, dedikoducu ve gıybetçi insanları evin içine yaklaştırmamak gerektiğini söyler. Ev mahremdir ve mahremi herkesle paylaşmak uygun değildir. Dedikoducu kişiler başkasının mahremini yayarlar.²⁷⁶

İnsanın sözünün geçerliliği, doğruluğu ile orantılıdır. Eğer kişi, doğruluktan ayrılmayan bir insan olarak topluma kendini kabul ettirmişse, o toplumda saygınlık kazanıp, sevilen biri konumuna geçer. Bu kişi boş ve yalan söz söylemez. İnsanları arkalarından çekiştirmez. İftira, dedikodu, gammazlamak gibi kötü sözleri duymaz. Bunları söyleyenlerle aynı ortamda bulunmaz. Dedikodu, dedikodu yapılan kişinin kulağına giderse onu mutsuz, huzursuz eder. Onun gönlü yorulur. Gönlü yorulan kişi dedikodusunu yapan kişiye cephe alır. Onu düşmanı olarak görür. Düşmanına karşı her daim savaşmaya hazır olarak bekler. Kişinin etrafında bu insanların oluşmaması kendi hayrına olur, yıpranmaz, yorulmaz. Bu insanların oluşmaması da kişinin dedikodu, gıybet yapmamasına bağlıdır.²⁷⁷

Bilgili insan dedikodu yapmaz. Gerçek bilgi sahibi insan aklını kullanarak dedikodunun yanlış ve kötü bir davranış olduğunun bilgisine sahiptir. Fakat bu bilgiyi alması yeterli olmaz. Dedikodu yapmamayı tercih etmesi şarttır. Bu şekilde aklını kullanır, bilgiye ulaşır. Dedikodu yapmamayı seçmek bilge ve bilgisini kullanan insanın davranışdır.²⁷⁸

Dedikodu ve iftiracı kişiler insana zarar verirler. Bir tür düşmanlardır. İnsan düşmanı kendine yakın tutmak istemediği gibi dedikoducu ve iftiracı insanları da kendine yakın tutmamalıdır. Kendi huzuru ve mutluluğu adına bunu yapması şarttır.²⁷⁹

²⁷⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 256; b. 3340-3342.

²⁷⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 115; b. 1299.

²⁷⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 322; b. 4300-4302.

²⁷⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 326; b. 4351.

²⁷⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 393; b. 5303-5304.

2.3.1.5. Çok Konuşmak

İnsan yaratılış itibarıyla konuşma yetilerine sahip olarak doğar. Zamanla yetilerinin açığa çıkmaya hazır olduğunda ilk heceleri ve kelimeleri söylemeye başlar. Çevrenin etkisiyle hızlı bir şekilde kelime dağarcığını doldurur ve toplum içinde söz sahibi olmaya başlar. Kişinin konuşması, onun gerekli sonuca ulaştığı anlamına gelmez. Konuşmanın da bir yöntemi ve sınırları vardır. Karşıdaki insanı ne kadar etkilediği, o kişiyi sıkıp sıkmadığı, anlatılanı gerçekten düzgün bir şekilde aktarıp aktaramadığı oldukça önem taşımaktadır. Kişiler arası iletişimin sağlıklı ve rahat olması için kurallara uyulması şarttır. Toplum içinde yaşamak etkili ve güzel konuşmayı gerekli kılmıştır.²⁸⁰ Konuşma eğitiminin maddeleri aralarında çok konuşmanın hatalı bir davranış olduğundan bahsedilmektedir. Kutadgu Bilig’de buna paralel olarak konuşmanın ne kadar olması gerektiği bilgisi verilmiştir. İnsan ne çok konuşmalı ne de az konuşmalıdır. Yerinde ve kararında konuşmak uygun olandır. Söz ile insan yücelip mevki sahibi olur. Bu sebeple hiç konuşmamak da uygun bir davranış değildir. Çok konuşan geveze olarak nitelendirilir. Her söylediği de dikkate alınmaz.²⁸¹

İnsan öz denetim sahibi olmalıdır. Bu denetimin içinde diline sahip olmak da vardır. Diline sahip olmayan kişi söylenmemesi gereken sözü, söylenmemesi gereken yerde söylerse başı ağrır. Bu, onun ölümüne bile sebep olabilir. Dilinin ölçüsünü bilen kişi ise bu tehlikelerle karşı karşıya kalmaz.²⁸²

Gereksiz söz söyleyen kişi önce kendine zarar verir. Halk içinde itibarı zedelenir. Dikkate alınır bir konumu olmaz. Baş ağrıtır, yoruculuğu sebebiyle insanlarla ilişkileri zedelenir. Yanında huzur bulmak isteyen eş, dostu çok konuşması yüzünden ondaki yoruculuğu kendi üstlerinde hisseder. Hayatın bunca yoruculuğu karşısında ekstra bir yorgunluk istemeyenler bu geveze tavrı takınanlardan uzaklaşmayı tercih ederler. Çok konuşan kişi ilişkilerine zarar vermekle kalmaz kendi de bu durumdan rahatsız olur ve yıpranır. Ondan uzaklaşanlar rahat nefes alsa da, kişi gevezeliğiyle baş başa kaldığında bu durumu sorgular.²⁸³

²⁸⁰ Mehmet Kurdayıoğlu, “Konuşma Eğitimi ve Konuşma Becerisini Geliştirmeye Yönelik Etkinlikler”, *Türklük Birimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 13, 2003, 291.

²⁸¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 34; b. 171-174.

²⁸² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 35; b. 176.

²⁸³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 211; b. 2687.

Farklı bir bakış açısıyla incelendiğinde gereksiz ve kendini ilgilendirmeyen konuları dile getiren insan dedikodu ve yalandan nasibini alır. Bu bahsedilen dil zafiyeti insanın dünya ve ahiretteki sonunu getirmek için yeterlidir. Bu hasletlere sahip olanlar huzursuzluk ve tatminsizlik yaşarlar. İç huzuru yakalamak dünyadaki asli vazifedir. Bu haldeyken mutluluğa ulaşmak mümkün olamaz. İnsan ya toplumdan dışlanır, toplumda ayıplanır, yalnız kalır ya da başını, dili yüzünden daha büyük felaketlere sokar. Dil insanı ölüme kadar götürür.

Çok söz söyleyenin sözünün değeri, kıymeti kalmaz. Bilgili insan dilini kontrol edip az ve öz konuşur. Her düşündüğünü iletişim kanalından yani dilden yaymak bilgili kişinin işi olamaz. Dikkat ederek, ölçülü konuşmak gereklidir. Yusuf Has Hacib, çok konuşmanın sonunun pişmanlık olduğunu da vurgular. Ağızdan çıkan geri alınmaz. Unutulması için beyinden silinmez.²⁸⁴

2.3.2. Cehalet

Yusuf Has Hacib, eserin başından sonuna kadar bilginin kıymetinden bahsedip bilgisizliğin ise kötülüğünü dile getirir. Bilgisizlik cehaletle eşdeğerdir.

Bilgili insan az bulunur, bilgisiz ve anlayışsız insan sayısı fazladır. Bu sebeple bilgili insan kıymetlidir, seçkindir. Bilgisiz, bilgiden ve bilgili oluşun yüceliğinden bihaberdir, bilgiliye bilgisinden dolayı düşman kesilir. Her an savaş halindedir. İnsanlar arasındaki ayırıcı nitelik bilgidir. Her insan bilgisi dâhilinde yücedir. Birbirini anlamak için bilgilerin yakın olması şarttır. Bu yüzden bilgisiz o kadar boştur ki dolu olanı bile anlayamaz.²⁸⁵

Bilgisiz ve dilsiz insanlar aynı kefeye konulmuştur. İkisi de söz söyleyemezler. Biri doğuştan gelen bir özellik sebebiyle konuşamazken, diğeri kendini geliştirmedeği zihinsel birikimi sebebiyle konuşamaz. Lakin bilgisizinin farklı bir tehlikesi söz konusudur. O, bilmediği konuda söz ederse insanları yanıltabilir. İnsanlar yanılmayacak kadar bilgili iseler bilgisiz kendini küçük duruma düşürür. Bu sebeple bilgisiz dilini sıkı tutmalı, konuşmamalıdır. Bilgili ise konuşmaktan çekinmez. Ortamlarda konuşmasıyla dikkat

²⁸⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 211; b. 4332-4335.

²⁸⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 37; b. 199-203.

çeker. O konuştuğça çevresinde bulunanlar ondan faydalanır. Çevresindekilere yeni ufuklar açar.²⁸⁶

Bilginin sözü su gibidir. Çevresindekiler de kurak topraklardırlar. Söz toprağa ulaştığında, orayı yeşertir, cansız olana can verir. Bilgenin durumu sulak arazi gibidir. Ayağını dokundurduğu yerden su fışkırır. Bilgisizin gönlü kuma benzetilir. Ona ne verirsene ver, gönlü dolmaz. Kum olduğu için de orada bir ot dahi yeşermez.

Bilgili insanın bir özelliği de boş konuşmamasıdır. Konuştuğu her kelime öğüt, nasihat, ibret niteliğindedir. Onu alanlara faydası dokunur. Bilgisiz ise boş konuşur. Bilge kişiler, cahil kişileri hayvan olarak isimlendirir.²⁸⁷

Düşünre göre cehalet o kadar başa bela ve gereksiz görünür ki cahil kimselerin ölmeleri gerektiğini söyler. Fiilen zaten herkes ölecektir. Cahiller unutulup gidilecek gerçek manada ölümü tadacaklardır. Bilgeler ise bedenlen ölseler bile fikren yaşatılacaklardır.²⁸⁸

Düşünür, insana faydası dokunmayan ve onun mutluluğuna engel olan, üzüntü veren üç şeyden bahseder. Bunlar kötü huylu olmak, inatçılık ve yalan söylemektir. Bunların tamamının kökeni cehaletten gelir. Bilgili insan huyunu güzelleştirmeye çalışır, gereksiz inatlaşmaya girmez ve asla yalan söylemez. Bilgili, bunların kötü kişilik özellikleri olduğunu ve bunlarla dünya ahiret mutluluğuna ulaşamayacağını bilir, hepsini kendinden uzaklaştırıp erdemli bir insana dönüşmeyi hedefler.²⁸⁹

Düşünür bu üç şeyin yanında cimriliği de zikretmiştir. Cimrilik de cehaletten gelir. İnsan dünyada biriktirdiği malın ona ahirette faydası olmadığını algılasa, bilse cimrilik yapmaz. Tam anlamıyla yüce ahlakın özelliklerinin bilgisine erişmeyen cahil bunları uygulamak istemez.

Devletin başına bilgili bir hükümdar yakışır. Tabi her zaman bu vasıflarda bir hükümdar devletin başında olmayabilir. Bilgisiz hükümdar o beylik için tam bir felakettir. Beyliği nasıl yöneteceğinin bilgisine ve bilge hükümdar vasıflarına sahip olmayan

²⁸⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 91-92; b. 969-975.

²⁸⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 92-93; b. 984-985.

²⁸⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 130-131; b. 1539-1540.

²⁸⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 141; b. 1667-1670.

hükümdar halkının bozulmasına, devletinin yıkılmasına sebep olur. Kendisinin kalıcı bir kutu olmaz. Kısa süreli kutluk ile avunur.²⁹⁰

Düşünür, ibadete yaklaşırken bile bilgiyle yaklaşılması gerektiğini söyler. İbadetin bilgisine sahip olmayan kişinin ibadetinden sevap beklenmezken bilgiyle yapılan ibadetin sevabının çok olduğu dile getirilir. Hatta öyledir ki bilgili kişinin uykusu, bilgisizin ibadetinden daha sevaptır. Bilgiyle, idrak edilerek yapılan ibadet cehennem kapısına kilit vurdurur. Yusuf Has Hacib'in ibadet konusundaki bilgi anlayışı İslamiyet'teki iman çeşitleri konusuyla karşılık bulur. İslamiyet'te çevreden, anne-babadan öğrenilerek edilen imana taklidi iman denirken, kişinin her şeyi hakikati ile anlayıp, bilgi sahibi olup iman etmesine tahkiki iman denir. Tahkiki iman, taklidi imandan üstündür. Asıl olan tahkiki imana ulaşmaktır.²⁹¹

Düşünür, cahil kişiden uzak durulması gerektiğine, ondan cahilliği sebebiyle kişiye bilerek ya da bilmeyerek zarar dokunabileceğine değinir. Bilgisizden uzak durmak, kuta erişmek için önemlidir. İnsan çevresindekilerle bir toplumu oluşturur ve o toplumdan etkilenir. Kuta erişmek isteyen çevresine bilgili kişileri toplamalıdır. Çünkü bu kişiler kuta erişecek erdemlere sahip olanlardır.²⁹²

2.3.3. Düşmanlık

Eserde düşman kavramı çokça zikredilmiştir. Düşmana karşı kendini korumak öğütlenmiştir.

Bilgisiz insan, bilgiliye düşmandır. Çünkü insan tarih boyunca bilmediği şeyden korkmuş, ondan uzak durmuş ve ona düşman olmuştur Düşmanlıkla kalmayıp türlü kötü huylarıyla bilgiliye savaşımıştır. Bilgisizin, bilgiliye savaşmasının sonucunda bilgili insanın mağlup olması söz konusu değildir. Fakat bu tarz durumlarla uğraşmak bile bilgili için zaman kaybıdır. Bilgilerin savaşta bile olsa bilgisizle muhatap olması doğru değildir. Mecbur kalırsa savaşa dâhil olmak durumundadır. İnsan gerçek manasıyla birini tanısa ve bilse ondan zarar gelmeyeceğini bilir ve düşmanlık beslemez.²⁹³

²⁹⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 130-131; b. 1780-1781.

²⁹¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 248; b. 3223-3226.

²⁹² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 334; b. 4451-4453.

²⁹³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 37; b. 200.

Bilgisiz aynı zamanda bildiği ve yaptığı ile de kendine düşmanlık etmektedir.²⁹⁴ Kendine düşman olarak kendisi yeter. O kadar çaresiz bir girdabın içindedir ki bilgisizliğini bilecek bir durumda da değildir. Onun bu cehaleti başını belaya sokar. Bilgisizin yalan söylemek, dedikodu yapmak, açgözlü davranmak, cimri olmak, iftira atmak gibi birçok kötü vasıfları vardır. Cahile, bu vasıflar düşmanlık etmesi için yeter. Cahil, bu vasıflarla her an tehlikededir. Hele bilgili insanların, cahilin bu vasıfları sebebiyle ondan uzaklaşması ise en büyük zararı getirir. Bilgiden uzak kalmak, çevresinde gerçek bilgi sahibinden birini bulamamak onu kurtulamayacağı bir bataklığa saplar.²⁹⁵

Eserde hükümdarın cehalete bulaşmaması için bilgili olması gerektiği vurgulanmaktadır. Bilgili kişi kendisinde yüce değerleri barındırmaya çalışmaktadır. Yüce değerli insan aynı zamanda akıllıdır. Akıl ile bilgili olmayı başarmıştır. Her ne kadar bilgili insanı herkes anlamasa da bir gün ondaki bu yüce değerlerin farkına elbette varılacaktır. Ya kıskançlık ya da gerçek manada cehalet sebebiyle bilgili insanın düşmanı her zaman çoktur.

Eserde insanın en büyük düşmanının yine kendisi olduğu belirtilmektedir. Ona dışarıdan müdahaleyle yapılamayacak kötülükleri kişi kendi zihnine, bedenine yapar. Kişi aklını kullanmayıp bilgisiz biri gibi davranırsa bu durum, ona düşmanlık olarak her şeye bedel olur. Kişinin vasıflarını yüceltip dünya ahiret mutluluğuna ulaşmaya çalışmaması ona yapılacak düşmanlığın en büyüğüdür. Bunu ona ancak kendisi yapabilir.²⁹⁶

Düşünür, dünyayı, insanın kendi bedenini ve şeytanı düşman olarak nitelendirir. Yusuf Has Hacib bunların kötülüğünden Allah'a sığınır. Burada kötülüklerden korunmak için Allah inancına sığınmak gerektiği örneği verilmiştir. Allah tüm kötülükleri engelleyecek ulvi bir güce sahiptir. Bu korunmayı Allah'tan dilemek gerekmektedir.²⁹⁷

Dünya insana düşmandır çünkü tüm cazibesiyle insanın nefis ve hevesini kabartır. Dünya kendini güzel gösterir ve kişi bu güzelliğe aldanırsa dünya malına, ihtirasına kendini kaptırır ve ondan ayrılması oldukça zordur. İnsan bedeni ise en zor düşmandır.

²⁹⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 45; b. 318.

²⁹⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 45; b. 318.

²⁹⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 168; b. 2067.

²⁹⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 273; b. 3589-3992.

Bedenine sahip çıkmak onla savaşmak kişiye en ağır gelendir. İnsan dünyaya gözünü kapadığında onu görmeyebilir, şeytandan Allah'a sığındığında şeytan kaçır, gider. Fakat insan, her zaman kendisiyle baş başadır. İnsan nereye giderse gitsin, kendinde olan özelliklerle savaşmak durumundadır. Her an ve her olayda özdenetimini sağlamak insana en güç gelen savaştır.

Eserde hükümdarın düşman edinmemeye çalışması gerektiği belirtilmektedir. Mümkünse herkesin gönlü hoş tutulmalı, hükümdar herkesi kendi yanına çekmeye çalışmalıdır. Bunun çeşitli yolları vardır. Herkesin kalbine giden yol farklıdır. Bazen hoş bir sohbetle, bazen güler yüzle, bazen cömert olarak bazen de affederek, bağışlayarak insanın gönlüne girmek mümkündür. Hükümdar bu yolları deneyerek düşmanını azaltıp dostunu çoğaltmayı hedeflemelidir.²⁹⁸

Ne kadar az olursa olsun düşman düşmandır ve zararı çok olur. Düşmanın hiçbir zaman yararı dokunmadığı gibi bir tane dahi olsa zararı çoktur. Düşmanın, düşmanlığını çeşitli şekillerde yapması mümkündür. Yeri gelir iftira eder, yeri gelir yalan söyler, yeri gelir halk arasında bozgunculuk yapar. Samanlığa atılan bir kibrit çöpü samanlığı yok etmeye yeterlidir. Bu yüzden düşmanın azı da düşmandır. Dost ise ne kadar çok olursa o kadar iyidir. Dostun çoğu çok sayılmaz. Her zaman dosta ihtiyaç duyulur. Yusuf Has Hacib, düşmanla savaşmak yerine onu kazanmak yoluna başvurmanın doğru olacağını düşünmektedir. Eğer düşman dost olarak kazanılırsa insan rahat ve huzurlu olur. Düşmanlığın hiçbir faydası yoktur. Bilgili, seçkin insan faydasız işten uzak durur. Kendine düşman edinmek ise faydasız işten ziyade zararlıdır.²⁹⁹

2.3.4. Nefis ile Alakalı Kötü Huylar

Nefis her canlı için kullanıldığı gibi canlılara yön veren manevi güce de denmektedir. İnsan iki şeyden oluşmaktadır. Birincisi cisim, ikincisi ruhtur. İnsanı oluşturan kavramlardan ruha nefis denmektedir. Bedenin ihtiyaçlarının ortaya çıktığı nokta da nefistir. Nefsin normal arzuları insan hayatının devamlılığı için gerekli görülmüşken nefsin taşkın, sınır aşan istekleri ise anormal ve tehlikeli görülmektedir. Kur'an'ı Kerim'e göre de nefsin bütün istekleri kötü değildir. Nefis tabidir. Fakat nefsin

²⁹⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 315; b. 4187-4191.

²⁹⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 318; b. 4230-4231.

olumsuz yönünü taşıyan hevâ tehlikelidir. Ruh huzurlu bir yaşama hevânın isteklerinden uzak durarak ve hevanın tutsaklığından kurtularak ulaşabilir.³⁰⁰

Eserde nefsin pişmanlığa sebebiyet verdiği belirtilmektedir. Nefis önce gereksiz işleri gerekli işlerin önüne koydurur. Bu şekilde yapılması gerekenler zamanında yapılmadığı için insan, bazı şeyleri kaçıır ve zamanında yapmadığı şeyler için pişmanlık duyar.³⁰¹

Yusuf Has Hacib dünyanın geçici olduğunu, bunun bilincinde olarak bedenın istek ve arzularına boyun eğilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu dünyanın hükümdarı insandır ve insan dünyaya sırt çevirerek, nefsinı körelterek beyliğini herkese ispat eder. Dünya ölümlüdür. Bir gün herkesi yarı yolda bırakacak hiç ölmeyecekmiş gibi uğruna çabaladığı, arzu ettiğı her şey anlamsız kalacaktır. Dünya, kulu yarı yolda bırakmadan kul, dünyaya kulluk etmeyi bırakıp aslına dönmelidir.³⁰²

Eserde bedenın tutsağı olmamak gerektiğı vurgulanmaktadır. Bedenın tutsağı olan kişiler akılsız olarak değerlendirilmektedir. Çünkü akıllı insan geçici heveslere kapılmaz.³⁰³

Düşmanlık etmek akıllı insanın yapacağı bir davranış değildir. Bu nefsin kötü isteklerinden biridir. Kimseye düşman olacak kadar kin duyulmamalıdır. Düşmanlar af edilmelidir. Başı belaya sokmamak, kendini korumak için düşmanlığı bırakmak en doğru yoldur.³⁰⁴

Heves, arzu, dünya nimetlerine olan düşkünlüğü bırakmak gerekir. Bu sayılanlar vefasızlıkları ile tanınırlar. Onlar vefasızlık yapmadan teker teker onlardan ayrılmak onları yalnız bırakmak gerekir.³⁰⁵

³⁰⁰ Hasan Bulut, “Tasavvufi Bir Bakış Açısıyla Nefis”, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 2020.

³⁰¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 106; b. 1174.

³⁰² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 120; b. 1375.

³⁰³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 277; b. 3640-3644.

³⁰⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 318; b. 4230-4231.

³⁰⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 353; b. 4735-4738.

2.3.4.1. Açgözlülük

Açgözlü, az ile yetinmeyen, ihtiyacından çok fazlasını isteyen, doymaz, hırslı, muhteris, tamahkâr, anlamlarına gelmektedir.³⁰⁶

Eserde açgözlü insanların özelliklerinden biri toplayıcı olarak verilmiştir. Açgözlü insan hiç ölmeyecek ve geride bırakmayacak gibi dünya malını toplar. Dünyada zamanının sınırlı olduğunu bilmesine rağmen sonsuza kadar dünyada var olacağı inancına kapılır. Bu noktada ölümü hatırlamak, kendini bu düşünce ve eyleme kaptırmaması için yardımcı olur. Ölümü sık sık hatırlayan insan açgözlülük yapmanın bir faydası olmadığını aksine nefsinin kötü bir huyunun onu asıl olan güzel huylardan alıkoyduğunu bilir.³⁰⁷

İnsan her şeyin kıymetini zamanında bilmelidir. Zamanı geçtiğinde bilinen kıymetin de kıymeti yoktur. Yaşanılan süre boyunca insan uyanık ve bilinçli olmalıdır. Hayat boyunca sonuç değil de süreç odaklı yaşanması gerekir. Hayatının sonuna gelen kişi, birçok şeyi fark etse de bu ona fayda vermez. Pişmanlık zamanında değer bulur. Zamanında olunmayan pişmanlığın kişiye bir katkısı olmaz.³⁰⁸

Eserde, açgözlünün doyma konusunda bir sınırının olmadığı dile getirilmektedir. Açgözlü ne kadar yerse yesin, ne kadar mal toplarsa toplansın, bu mal ona yeterli gelmez ve bu öyle bir hastalıktır ki ne doktorlar ne şamanlar bu açgözlülük hastalığını iyileştiremez. Bu, ruhun çaresi bulunmaz olan kötü bir hastalıktır. Dünyadaki tüm açların açlığı, bir açgözlünün aç gözlülüğüne denk değildir. Tüm açlar yer doyar fakat bir açgözlü ne kadar yerse yesin ölürken aç gider.³⁰⁹

Yusuf Has Hacib, devlet yöneticilerinin özelliklerinden bahsederken, onların açgözlü olmamaları gerektiğini de vurgulamaktadır. Açgözlü insan bu makamlara uygun değildir. Çünkü bu kişi, açgözlülüğü sebebiyle devletin malını kendi çıkarına kullanabilir, malları kendi mülkiyetine geçirebilir. Hak, hukuk, adalet kavramlarını kendi çıkarına yönelik kullanabilir. Açgözlü insandan ahlaki davranışlar beklenemez. Çünkü o, heva ve hevesinin kulu olmuştur. Yetinmeyi bilmek ancak inançlı olan, Allah'ın yüceliğini bilen, O'ndan çekinen ve O'nun verdikleriyle yetinen kişilerde olur. Ahlaki davranışlara sahip

³⁰⁶ Çağbayır, 2007, 63.

³⁰⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 102; b. 1119.

³⁰⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 104; b. 1142-1143.

³⁰⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 164; b. 2001-2004.

olmayan devlet kademesindeki insan, önce hep kendi çıkarlarını düşündüğünden ve mala doymayan aç gözlülüklerinden halka ve devlete zararı dokunur.³¹⁰

Yine eserde Ögdilmiş Hakan'a devlet kademesindeki bir diğer çalışanın, yazıcının, ahlaki özelliklerinden bahsederken açgözlülüğe dikkat çeker. Yazıcı tok gözlü olmalıdır. Gözü tok kişi mal varlığı gördüğünde iç geçirmez ve ona öykünmez. Rüşvet ona işlemez. Mala karşı bir zafiyeti olmadığı için ona kimse bir şey teklif edip devleti zora sokacak işlere girmesine sebebiyet veremez. Bunun tam tersi özelliklere sahip ise yani açgözlüyse, kendini, halkı, devleti zora sokacak işleri kabul eder ve yapar. Bu da devlet için felakettir. Hakan, bu sebeple açgözlü insanı devlet kademelerinde barındırmamalıdır.³¹¹

Yazara göre asıl zengin kişi, gözü tok olandır. Açgözlü ne kadar mal toplarsa toplansın Yusuf Has Hacib'e göre zengin sayılmaz. O, ruhunun fakiridir. Açgözlü insanın bir özelliği de cimri oluşudur. Cimridir, var olanla doymaz ve var olan ona hiçbir zaman yetmediği için bunları paylaşamaz. Açgözlüyü ancak toprak kurtarır. Ölmeden önce bundan kurtulması mümkün değildir.

Yusuf Has Hacib, açgözlü insanın enerjisinden bahsetmektedir. Ona göre, insan gideceği yere kendisiyle beraber enerjisini de götürür. İnsan enerjilerden etkilendiği gibi kendi enerjisiyle de canlı cansız tüm varlıkları etkiler. Açgözlü insan her nereye girerse girsün oranın havasını bozar. Bulunduğu ortamın tadını kaçıırır. Yemeğe dokunsa yemek bozulur. Tavrının oturmamış, olgunlaşmamış oluşu onu ortamda kabul görülemez duruma sokar. İnsan olmanın gerekliliği ise nerde nasıl davranacağını bilmesi, nefsin kötü özelliklerine sahip olmaması, heva ve hevesine uymamasıdır. Olgun olmayan açgözlü insanda bu kötü özelliklerin hepsi bulunur.³¹²

2.3.4.2. Çıkarıcılık

Çıkarıcılıkta da aç gözlülükte olduğu gibi benmerkezcilik söz konusudur. İnsan önce ben der ve kendisinin faydasına olacak tüm olaylar onun için doğrudur. Doğru yanlış kavramını kendi yararına olana göre belirler. Toplum ve yasa onun için kural koyucu olsa da kendi çıkarı devreye girdiğinde, yasa ve toplumu gözünü kırpmadan çiğneyebilir.

³¹⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 206; b. 2611-2619.

³¹¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 213; b. 2723-2725

³¹² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 222; b. 2847-2848.

Yusuf Has Hacib'e göre iyi insan olup, o iyilik kavramının içindeki özelliklere ulaşip mutluluğa ermek mümkündür. İyilik kavramının içindeki özelliklerden biri de yararlı olmaktır; insana, topluma, devlete, hakana yararlı olmak. İnsan yararlı olduğu kadar var olduğunu insan olduğunu ve iyi olduğunu söyleyebilir. Gerçek iyilik başkasına yapılan yardımdır. İyilik, başkasına faydalı olmaktan geçer. İyi olanda çıkar kavramı yoktur. Çıkar kavramına sahip olan insanlar iyi insan kategorisinde olamaz.

Yusuf Has Hacib'e göre hakan, halkına yararlı işler yapmalıdır. Bu seçkin, yüce hakanın özelliklerindendir. Hakan, iyilik yapmalı, yaptığını başa kakmamalı ve yaptığı bu iyilikten bir çıkar beklememelidir. Halkına güzel davranışlarda bulunan hakan, çıkar beklentisi olmadan tutunduğu bu tavır ile halkını kendine bağlı kılacaktır.³¹³

Düşünür, çıkar konusunu açıklarken bu konudaki ince çizgiyi de beyitlerle ifade etmektedir. Ona göre çıkarsız yaşayan canlı yoktur. Herkes belli çıkarlar doğrultusunda hareket eder ve belli bir beklenti karşısında eylemlerini gerçekleştirir. Çıkar konusu da belli çizgilerde ihlal edilmemelidir. İnsan kendini elbette düşünür, hayatını devam ettirmesi buna bağlıdır. Fakat hayati meseleler dışında açgözlü bir şekilde hareket etmemeli ben merkezli olmamalıdır. İnsan etrafındakilerde her yönden etkilenir. Kişinin çevresi iyiye o kişi iyiye yönelir, çevresi kötüye kötüye yönelir. Kişi, çevresine, yakınına vasıflı insanları yaklaştırmalıdır. Düşünüre göre, bir kişi iyi değilse kardeş de olsa yanında bulundurulmamalıdır. İyiliği dokunan kişi, kan bağı olmasa da kardeş sayılmaktadır.³¹⁴

İnsanın insanlık vasfı, her zaman önce başkasını düşünmekle ortaya çıkmaktadır. Eserde kendi çıkarını düşünenler, insan kategorisinde sayılmamaktadır.³¹⁵

Arkadaşlık kavramı bu dünyada kendi tercihimizle kurduğumuz bağlardandır. Bu bağları kurmak tamamen kişinin tercihi ile olmaktadır. Bu sebeple ilişkilerin sorumluluğu kişiye yüklenir. Arkadaşlığın yapı taşları kişinin kendi manevi özelliklerine bağlı olarak değişir. Eserde nasıl bir arkadaşına sahip olunması gerektiği konusuna da değinilmiştir. Yusuf Has Hacib'e göre, insanlar iki tür arkadaşlık kurmaktadırlar. Birincisi Allah için bir arada bulunan, dünyada mutluluk ve üzüntüleri paylaşabildiği yoldaş arayanların

³¹³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 83-84; b. 856-858.

³¹⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 233; b. 3002-3004.

³¹⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 297; b. 3931.

kurdukları arkadaşlıktır. İkincisi, çıkarları için bir arada bulunan kişilerin oluşturduğu arkadaşlıktır. Çıkar üzerine kurulmayan arkadaşlık dünyanın tüm sıkıntılarına rağmen sona ermez, sonsuzluğa olan yolculuğunu dünyada da devam ettirir. Çıkar için kurulan arkadaşlık ise aradaki çıkar sona erdiğinde bitmeye mahkûmdur.³¹⁶ “Apdalın dostluğu köy görününceye kadardır” atasözü bu durumu çok güzel bir şekilde açıklamaktadır.³¹⁷ Çıkar için devam eden arkadaşlıkta, çıkar devam ederken kardeş gibi davranan taraflar çıkar bittiğinde düşman kesilmektedirler.³¹⁸

Çıkar insanı insana düşürür. Bencillik kaynaklı olan çıkar, eğer istenildiği şekilde alınamazsa ‘ben’ lerin savaşına dönüşür. Her ‘ben’ birbirinin düşmanıdır.³¹⁹

Eserde hakan, önce halkın çıkarını düşünmelidir, sıklıkla tekrar edilen iyilik, iyi olma hali insanın kendi çıkarını değil başkasının çıkarını düşünmekle olacaktır. Bir devlete baş olan hükümdarda bu özellik bulunmalıdır. Hükümdar önce halkın çıkarını düşünmelidir. Çıkarı düşünülen ve o çıkar sebebiyle rahatlayan halk, dolaylı olarak hakanı mutlu etmek adına çaba gösterecektir. Vatanına, devletine bağlı bir vatandaş olmayı gönülden talep edecektir. Devletin bekası, halkın bekası olduğu için halk bu sebeple durmadan, tüm gücüyle çalışıp hem kendini hem hakanını mutlu edecektir.³²⁰

2.3.4.3. Cimrilik

Cimrilik elde tutulmaması gereken malların, elde tutulmasıdır. Cimrilik denince akla maddiyat ile alakalı kavramlar gelir. Fakat cimrilik yalnızca maddiyatla ilgili değildir. Cimriliğin kaynağı maddiyat değildir. Bu düşünce, bu kaygı kaynağını farklı duygulardan almaktadır. Kişi kendini güvende hissetmek için cimri olarak davranmaktadır. Cimriliğin alt yapısında kendini güvence altına alma düşüncesi yatmaktadır.³²¹

Cimri, aynı zamanda bencildir. Cimri, bir başkasının arzu, istek ve ihtiyaçlarını düşünmez. O, kişilere merhamet etme ve yardım etme çabası içerisine girmez. O, sahip olduğu mülkü güvence altına almak ister. Malına düşkün olan bu tür insanlar sadece

³¹⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 316; b. 4203.

³¹⁷ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 104.

³¹⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 317; b. 4214-4215.

³¹⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 317; b. 4225-4227.

³²⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 396; b. 5353.

³²¹ Hüseyin Karaman, *Ebû Bekir Râzî'nin Ahlak Felsefesi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, 124.

maddiyat olarak cimri değillerdir, onlar aynı zamanda duygusal cimrilik de yaparlar. Severken sevgiyi kısıtlı verirler. Kendilerince yeni bir sevgi kavramı ve sevgi şekli oluştururlar.³²²

Eserde cimri insanlara hizmet edilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Cimri sahip olduğu malların kullanımında kendini bile fazlasıyla kısıtladığı için başkasına hiçbir faydası dokunmamaktadır. Malı kullanıldığında kıskanır, bitip tükenmesi onu canından parça kopmuşçasına rahatsız eder. Cimri kişiye edilen hizmet boşadır. Kişiye hiçbir yararı dokunmadığı gibi zararı dokunur. Cimri insanla insani ilişki kurulmaz. O, mal için insan kalbini kırmaktan çekinmez. Malını bile esirgeyenden canını feda etmesi beklenemez. Yönetimde de bu geçerlidir. Yönetimde ihtiyaç duyulan kişinin özelliği, fedakâr olmasıdır. İnsan zamanından, malından hatta gerektiğinde canından verebilmelidir.³²³

Hakan, halkına karşı cimri değil cömert olmalıdır. Askere, orduya gereken altın ve gümüşü dağıtmalıdır. Halk canı pahasına bir işe atılıyorsa elbette ki bu hakanına ve devletine olan bağlılıktan olmalıdır. Fakat asker dünyanın devamlılığını sağlayacak mala da ihtiyaç duymaktadır. İhtiyaçlarını karşılamak için onlardan gümüş ve altın esirgemeyen hakan, ordunun ve halkın saygısını ve güvenini kazanır. Refah içinde olan asker canı pahasını hakanını ve devletini korur. Rahata ermiş halk ise devletin düzeni için hakkıyla çalışıp hakanın yüzünü ağartmayı hedefler.³²⁴

Eserde Ögdilmiş, hakanla konuşmasında insana üzüntü veren ve insana yaramayan üç şeyden bahsetmektedir. Birincisi kötü huylu olmak ve inatçılık, ikincisi yalan söylemek, üçüncüsü de cimri olmaktır. Kötü huylu olmak çok kapsamlıdır. Eserde kötü huyla beraber kullanılan kelime inatçılıktır. İnat yeni bir şeye kapalı olmak, doğrusunu bilmek istememek, sonu ne olursa olsun bir fikir ve eylemde takılı kalmaktır. İnatçılık gereksiz ve insan zararına olacak durumda yapılırsa kişiyi felakete sürükler. Her insan aslında sonunun düzgün olacağı işler yapmak ister fakat inatçı insan bencilliği ve kibri yüzünden, ısrarı neticesinde kötü sona da razı olur. Bunu yapan kişi ancak akılsız olmalıdır ya da kibir ve bencillikten gözü dönmüş demektir. Diğer konu ise yalan söylemektir. Yalan söylemek başlığı altında uzunca işlediğimiz bu konuya kısaca değinilecek olursa, yalan insanın kötülüğünden kaynaklanan, henüz olgunlaşmamış akli

³²² Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 256.

³²³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 90; b.948-950.

³²⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 122; b. 1402-1403.

melekeleri yaratılış amacına uygun kullanamayan cahil insanların yapacağı eylemdir. Yalan mevcut düzeni ve güveni bozar ve insanların önce bireysel sonra toplumda güven ortamını yok edip onları huzursuzluğa mahkûm eden bir illettir. Bunlarla beraber zikredilen üçüncü istenmeyen vasıf cimriliktir. Cimrilik ruhun her türlü güzellikten ahlaken eksik oluşudur. İnsanın içindeki yetersiz güzel duyguların dışı vurumudur. Kişi cimri davranarak özündeki eksikliği maddi yaşantıda bir şeyleri biriktirerek kapatmaya çalışır. Maddi ve manevi dengesizliğin sebebi budur.³²⁵ Bu üç huyun temeli de bilgisizliğe dayanır. Bilgili insan bu huyların kişiyi felakete sürükleyen aslında konfor ve huzuru bozan durumlar olduğunu fark eder. Bunları yapan insanlar ne yazık ki bunu fark edecek kadar bilgiye sahip değillerdir.

Eserde cimrilik en kötü nitelik olarak dile getirilmektedir. Cimri, toplar ama yiyemez. Oysaki insan yemek ve paylaşmak için yaşamaktadır. Bunların hiçbirini yapmayan, yapamayan insan yaşıyor sayılamaz. Yaşadığı müddetçe doğru düzgün yemediği için, topladıkları hep kendinden sonraya kalır. Dünya malını yanında götüremez.³²⁶

Hükümdar vaat ettiği her şeyi halka vermelidir. Hükümdarın vaat ettiklerini yerine getirmemesi demek doğrudan onda doğruluk, fedakârlık, vefa gibi özelliklerin olmayışını gösterir. Bu vasıfları bulunmayan hükümdar gerçek hükümdar değildir. Hükümdarın kutu, uzun sürmeyecektir. İnsanlar, hükümdara olan bağlılığını zamanla yitireceklerdir. Bağlılık bittiği anda halk, hakan ve devlet için çalışmayı bırakacaktır. Bu durum da önce maddi kayba sebep olacak sonra da devletin bozulmasına kadar gidecektir.³²⁷

İnsan dünyasını karatmak istiyorsa cimrilik yapar. Cimrilik dünyanın nimetlerinden yararlanamamak, her an ve her durumda kendini kısıtlamak demektir. Belli bir zaman sonra bu durumdan pişman olunsa da iş işten geçmiş olacaktır.³²⁸

³²⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 141; b. 1667-1669.

³²⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 141; b. 1672-1673.

³²⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 219; b. 2810-2812.

³²⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 448; b. 6092.

2.3.4.4. Acelecilik

Acelecilik, Türkçe sözlüklerde bir işin yapılmasında, çabukluk gösteren, sabırsız,³²⁹ aceleci olma durumu, ivenesslik³³⁰ anlamlarına gelir. Acelecilik insanın zayıf yönlerinden biri olarak Kur'an'da da geçer. Geçen ayetlerde insanların bir iş için çabalayıp sonuç beklerken aceleci davranmayıp, ince eleyip sık dokuması gerektiği vurgulanır. Hayır görünen durumda, şer; şer görünen durumda hayır olabilir.³³¹ Hızlı olsun diye düşünülmeden bir konuda karar vermek tehlikelidir. Kişi istediğine ulaşmak için heyecanlanıp o durumdaki bazı negatif yönleri göremeyebilir. Doğruyu-yanlış, eksi-yi-artıyı gruplandırma yetisini o anlık kaybetmiştir. Yüzeysel düşünür ve derin düşünülmeden verilmiş kararın sonucu kişiye hayatında zarar ve yorgunluk olarak geri döner.³³² Toplumumuzda bu kavramla ilgili “acele giden ecele gider”, “acele işe şeytan karışır” biçiminde atasözleri kullanılmaktadır.

Yusuf Has Hacib, seçkin insanların özelliklerini tanımlarken sakin ve serinkanlılıktan da bahsetmektedir. Cimrilik seçkin insanın özelliklerinden değildir. İnsan aklının düşünmek, idrak edip muhakeme etmek için zamana ihtiyacı vardır. Bu zamanı oluşturmak insanın yapması gereken bir eylemdir. Bir işe atılırken düşünüp, beklemek gerekir. Acele edildiği takdirde her anlamıyla muhakeme edilmemiş konu olumsuz sonuçlar meydana getirir. Bir iş yapılırken idrak edilip, düşünülüp varsa bilge insanlara danışılıp istişare edilmeli sonrasında o iş fiile dökülmelidir. Acele edilen işin sonucu büyük ihtimalle istenilen sonuç olmayacaktır.³³³ Bu da işe tekrar başlanmasını gerektirir. Burada da zaman kaybı hâsıl olur. Zaman kaybetmek ömürden tüketir. Kısıtlı olan insan ömrünün acelecilik sebebiyle hızlıca tükenmesi söz konusu olacaktır. İnsan kendi yararına bir şeyler yapmak istiyorsa acele etmemelidir.³³⁴

Eserde yazar, sevmediği insan özelliklerinden bahsederken şu dört şeye dikkat çeker: Birincisi yalan söylemek, ikincisi gücünü kötüye kullanmak, üçüncüsü açgözlü

³²⁹ Çağbayır, *Büyük Türkçe Sözlük*, 2016, 53.

³³⁰ Türk Dil Kurumu, 5.

³³¹ Recep Önal, “Kur'an'da İmânî ve Ahlâkî Bir Tavr Olarak Sabır”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2), 2008, 439-466.

³³² Hacı Mehmet Soysaldı, Asuman Turgut, “Sosyal Barışı Bozan Acelecilik, Ön Yargı”, *Damgalama ve Ayrımcılığın Kur'an Perspektifinde Sosyo-Psikolojik Boyutu*, 2(2), 2022, 323-368.

³³³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 67; b. 631-634.

³³⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 64; b. 587-588.

olmak ve dördüncüsü de aceleci olmaktır. Bu dört tavır da bilgelikten uzaktır. İnsana fazlasıyla zarar veren niteliklerdir.³³⁵

Bir işin sonuna güzel bir şekilde ulaşmak isteyen acele etmemelidir. Bu arzuya kavuşmak isteyen bu kurallara uymalıdır.³³⁶

Yusuf Has Hacib, aceleciliğin sebebinin korku olduğunu belirtir. İnsan bilmediği bir şeyden korkar ve hızlıca o konuda karar verip korktuğu durumdan uzaklaşmak ister. Korkunun sebebi de bilgisizliktir. İnsan bilmediği durumdan korkar. Bir konuya vakıf olan o konudan ve işten her ne kadar çekinse, o konu karşısında tedirgin olup huzursuz olsa da bundan korkmaz. Çünkü konu ne kadar çetrefilli de olsa bir çözüm noktası vardır. Ortada bir sorun olması zorunluluğu da yoktur. İnsan sadece sorun çözerken aceleci değildir. Günlük hayatındaki herhangi bir konuda da aceleci davranabilir. Bu durumun altında yatan durum, kişinin her konuyu bir sorun ve düşman görmesi, onu çevresinden ve aklından hemen silip atmak istemesidir. Hâlbuki her şey bize düşman değildir ve her konu bize sorun çıkarmaz. Kişi bu durumda kendi içsel hayatına eğilmeli aceleciliğin sebebinin çözmelidir. Bu noktada da devreye bilgi girer. Bilgili olan insan bu sorunları kafasında çözer ve kendine zulmetmez. Yani aceleciliğin temel kaynağı bilgisizliğe dayanır.³³⁷

Eserde neredeyse her konuda sakin ve sabırlı davranılması öğütlenirken, kulluk konusunda acele edilmesi gerektiği öğütlenmiştir. İbadette acele edilmesinin sebebi kişinin zamanının kısıtlı olmasından kaynaklanmaktadır. Müslüman, kendine biçilen süreyi tahmin edemediği için Allah'a borçlu bir şekilde ölmemelidir. Ölüm konusu dışında kişi yaratıcısının huzuruna ermek için sevinç ve coşkulu olmalıdır. Bu coşku onu ibadete götürmelidir. Bu duruma dünyevi meseleler gibi sonuç odaklı bakılacak olursa, ibadet etmek için aceleci davranmanın sonucunda kimseyi üzen, yoran bir durum oluşmaz. Aksine kişi ibadetlerini yaptıkça yaratıcısını hatırlar, davranışlarına çeki düzen vermeye çalışır. Yusuf Has Hacib burada, kulun ibadetlerini yerine getirirken ona biçilen zamanın her an bitebileceğinin bilincinde olup yavaş ve gevşek davranmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre, insan ölüme her an hazırlıklı olmalıdır.³³⁸

³³⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 83; b. 848-849.

³³⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 115; b. 1310.

³³⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 164; b. 1996-1999

³³⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 382; b. 5150.

İbadete yönelmede acele edilmeli fakat ibadeti acele ile yerine getirmemelidir. İbadet ederken yaratıcı huzurunda uzun vakit kalıp dünyadan biraz bile olsa el etek çekilmelidir.³³⁹

2.3.4.5. Fesatlık

Fesat, bozukluk, karışıklık, kargaşalık, arabozculuk, herhangi bir konuda iyimser olmayan, kötü yorumlayan³⁴⁰ anlamlarına gelir.

Fesatlık eserde tek başına verilmekten ziyade bazı diğer kötü alışkanlıklarla beraber verilmiştir.³⁴¹ Yusuf Has Hacib'e göre insan içki içmemeli, zina etmemeli, fesatlık yapmamalıdır. Bunları yapan insan fâsık olur. Fesatlıkla yerilen diğer kötülöklere bakılarak fesatlığın da en az bunlar kadar kötü olduğu söylenebilir. Bahsedilen bu kötölöklere yanaşmak insanı kuttan uzaklaştırır.

Fesatlık birçok beyitte içki içmekle beraber kullanılmıştır. İçki içmek insanın aklını kullanmasına engel olduğu için aklını kullanamayan insan zararlı sonuçlar doğuracak fiillerde bulunur. Bu fillerin sonucunda kişi kendini, çevresini, halkını, beyini, her ne konumda olursa olsun, başkalarını istemeden de olsa zarara uğratar. Fesatlık da aynı şekilde halkı, devleti bozguna uğratar.³⁴²

Eserde beyin seçkin özelliklerinden bahsedilirken onun, fesatlıktan uzak olduğuna dikkat çekilmektedir. Fesatlık beye gelirse kut ondan uzaklaşır ve bir daha da o kutta sahip olmak imkânsız hale gelir. Bey birleştirici, bütünleştirici bir yapıya sahip olmalı, halkı bölücü fikir ve davranışlardan uzak tutmalıdır.³⁴³

Kişi saygınlığı arzu ediyorsa kötü özelliklerden olan fesattan uzak durmalıdır. Her şeyin aslını fesat bozar. Kuta erişilmiş olsa da fesat kutun kişiden uzaklaşmasına hatta ondan tamamen gitmesine sebep olur. Sönmüş ateşi tekrar alevlendiren fesattır. Kapanmış konuları tekrar açıp kişiye zarar veren de yine odur. Bilge olan kişi fesatlıktan uzak durur. Fesatlığın kokuşmuş bir düşünce, çürümüş bir tavır olduğunun farkındadır. Bunu bilecek yine bilgili kişidir. Fesatlık insanı ucuz gösterir. Akli olan fesat olandan uzak durur. Fesat

³³⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 448; b. 6090.

³⁴⁰ Erdoğan, *Büyük Türk Sözlüğü*, 692.

³⁴¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 448; b. 6090.

³⁴² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 124; b. 1434

³⁴³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 171; b. 2104.

her an herkese zarar verebilecek potansiyele sahiptir. Fesatlığın olduğu devlet yıkılmaya mahkûmdur ki bu yıkım çok hızlı gerçekleşir.³⁴⁴

Eserde bozulmuş toplumda fesat ve isyancıların sesleri insanların gece rahat uykuyu uyumalarını bile engellemektedir. Halk yatarken bile fesatların ortaya attığı konuları düşünür. İnsanın içine kurt düşürmeyi hedefleyen bu kişiler hedeflerine çok hızlı ulaşabilirler. Hele bir toplumda fesatlık yayıldıysa o toplumda Kur'an sesi duyulmaz. Bu önermenin tam tersi düşünülecek olursa Kur'an sesinin yüksek olduğu toplumlarda fesatlık olmaz. Kur'an iyi olmayı, iyi olmak için gerekli olan ahlaki özellikleri sayarken fesatlıktan uzak durulması gerektiğini söyler. Kur'an okuyan toplum, Kur'an'ı okumakla kalmayıp onu içselleştirip kendi hayatını Kur'an ışığında yaşamaya çalışırsa, ortada fesatlık denen bir özellik kalmaz.³⁴⁵

Eserde fesatlık bireysel bir olay gibi görülse de aslında daha çok toplumu etkileyen sonuçlarının olduğu beyan edilmektedir.

2.3.4.6. Çekememe ve Kıskançlık

Türkçe sözlüklerde çekememezlik, haset ve kıskançlık ile aynı anlamlarda kullanılmaktadır. Kutadgu Bilig'de de kelimelerin kullanımlarına göre aynı anlamlara geldiği söylenebilir. Aslında çoğunlukla kıskançlık ve çekememezlik durumları sonucu haset hissi ortaya çıkmaktadır.³⁴⁶

Kıskançlık patolojik bir durumdur. Bu durum zamanla kişinin ruh ve beden sağlığını gözle görülebilir şekilde olumsuz etkilemektedir.³⁴⁷

Kıskançlık gelişmemiş, ilkel ve eğitilmesi gerekli olan bir duygudur. Kıskançlık duygusuna sahip insanın olayları değerlendirme yetisi tam anlamıyla yoktur. Kıskanç kişi, olayları ve durumları değerlendirirken sahip olduğu kıskançlık duygusunun oluşturduğu sinir ve saldırganlık durumunu karar mekanizmasına da yansıtır. Sağlıklı ve tarafsız kararlar veremez. Böyle bir kişinin verdiği kararlar sorgulanmaya muhtaçtır.³⁴⁸

³⁴⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 331; b. 4410-4415.

³⁴⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 476; b. 6483.

³⁴⁶ Yeliz Polat, "Haset, İmrenme ve Kıskançlık Duygu Durumlarının Ayırıştırılması", *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi*, 3(2), 2017, 29-42.

³⁴⁷ Hamdullah Aktaş, *İnsanda Duygusal Yaşantı*, Palme Yayıncılık, Ankara 2004, 140-142.

³⁴⁸ Tarhan, *Duyguların Psikolojisi ve Duygusal Zekâ*, 180-183.

Eserde çekememezliğin daha çok beylerin evlerinde yani saray olarak nitelendirilen meskenlerinde olan kısmı değerlendirilmiştir. Ögdilmiş, Ogdurmuş'a verdiği öğütte bundan bahseder. Beylerin evlerinde çekememezlik çok olur. Devlet kademesinde insanlar ve onların aileleri bile olsa bu kişiler maalesef bu kötü özelliği taşıyabilirler ve makamın olduğu, emirlerin verildiği yerlerde çekememezlik daha fazladır. Büyükler, küçüğünü çekemez ve bu saygınlığın gitmesine sebep olur. Birbirine denk olanlar da çekememezlik yapabilirler, kişinin yaptığı iyilik bu sebeple görülmez. Küçükler de çekememezlik yapabilirler, buna binaen kişinin iyiliğini istemezler. Bu sayılanlar sebebiyle iki kişi karşı karşıya gelir ve biri birini öldürebilir.

Kişi kıskanmamak ve çekememezlik yapmamak için çaba sarf etmelidir. Bunun için doğruluktan ayrılmamak gerekir. Bu hastalığın tedavisi uzundur. Başlangıçta dışarıdan fark edilmeyen bu hastalık içten içe insanı kemirir. İnsana şeytani özellikler verir. Kıskanmak bu uğurda yalan söylemek, muhatabın ölümünü istemeye kadar gider. Bu hasletler içten içe devam ederken, dışarıya yansıması da olur. Bu düşüncelerden kişi hastalanır, zayıf düşer.

Başkasının sahip olduğu her şey Allah'tandır. Allah'ın verdiği malı, mülkü, güzelliği ve birçok nimeti insan kendi haddini bilip kişiye çok görmemelidir. İnsan, insan olmanın bilincinde ise kalbini bu tür hasletlerden korur. Bu, kendine yapabileceği en güzel iyiliklerdendir.

2.3.4.7. Öfkeye Yenik Düşme

Öfke doyurulmamış isteklere, istenmeyen sonuçlara ve karşılanmayan beklentilere verilen duygusal tepkidir. Öfke diğer duygular gibi doğal kabul edilmektedir. Fakat bu doğal kabul edilmenin şartları vardır. Eğer öfke sağlıklı ifade edilirse kişiler arasındaki ilişkiyi düzeltebilecek bir davranışa dönüşür ve doğal kabul edilebilmektedir. Öfke doğal olduğu kadar tehlike de arz etmektedir. Eğer bu doğallıktaki çizgi tutturulamazsa öfke, yıkıcı ve tahrip edici eylemlere dönüşebilir. Hem kişiyi hem de kişinin muhatabını maddi manevi zarara sokan davranışlara sebebiyet verir.³⁴⁹

³⁴⁹ Çiğdem Soykan, "Öfke ve Öfke Yönetimi", *Kriz Dergisi*, 11(2), 19-27.

Öfke ile yapılan hareket ve davranışların hiçbir yararı yoktur. Aksine karşı tarafla zıtlasmaya sebep olur. Bu zıtlasma sonucunda uzun vadede ilişki bozulup, ilişki düşmanlığa dönüşür. Öfke düşünülmeden tepkisel olarak dışarıya vurulduğunda kimseyi koruyamaz ve var olan olayı düzeltemez. Aksine iki taraf da gurur, merhamet ve onurları zedelenmiş olarak bu karşılaşmadan ayrılırlar. Öfke bu sebeple toparlayıcı, düzenleyici, onarıcı olmaktan öte yıkıcı sonuçlara sebep olur.³⁵⁰

Seçkin insanlarda olmayan bir diğer özellik de öfkedir. Öfke kişinin aklını tam kullanamamasından kaynaklı ortaya çıkan bir davranıştır. Bu sebeple akıllı kişi öfkeyi kendinden uzaklaştırır.³⁵¹ Akıllı insan öfkelendikten sonra olacak şeylerin bilgisine sahip olduğu için kendini yatıştırıp sinirlenmemeye çalışır. Bu kötü ahlaki özelliğin ayrıca diğer kötü özelliklerde olduğu gibi akıl ve bilgidir. Akıl ve bilgiyi iyi kullanan insan öfke ve diğer kötü özellikleri kendinden uzak tutar.

Hükümdar öfkesini kontrol eder ve akılla hareket ederse, iyi bir isimle anılır. O yaşıyorken ya da o öldükten sonra halk onu hep güzellikle ve kahramanca anar. Öfkeyle hareket eden insan öfkesi son bulduğunda ya da öfke sonucunda yaptığıının farkına vardığında yaptığıından pişmanlık duyar. Fakat iş işten geçmiş olur.³⁵²

Öfkeli insan diline sahip çıkamaz. Diline sahip çıkamayan insan etrafındaki insanları kendinden uzaklaştırır. Söylenen sözler de hemen unutulmaz. İnsanın içinde yara olarak kalır. Öfke sonucunda söylenen sözler, söylenen kişide yer eder ve kişi kötü özelliklere de sahipse intikam ateşiyle kavrulur. Öfkelenen kişinin, sözü eden kişiye zararı dokunması kuvvetle muhtemeldir.³⁵³

Eserde hükümdarın yüce kişiliğe sahip özellikleri olması gerektiğinden sıklıkla bahsedilmektedir. Fakat beyliğin başında her zaman yüce bir şahsiyet olmayabilir. Beyliğin başında seçkin kişi olsa bile onun bir kul, insan olduğu unutulmamalıdır. İşlerinin verdiği yoğunluk, çok insanla muhatap oluş, ağır bir yükü kaldırmaya çalışmak gibi sebeple hükümdar öfkelenebilir. Öfkeli bir beyin yanına yaklaşmamak gerekir. Öfke

³⁵⁰ Karla McLaren, *Duyguların Dili* (Çev.: Zeynep Yalçinkaya), Butik Yayınları, İstanbul 2011, 258.

³⁵¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 45; b. 322-324.

³⁵² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 46; b. 332.

³⁵³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 47; b. 342.

aklı tam anlamıyla kullanmaya engel olmaktadır. Öfkeyle verilen kararın zararlı sonucunu kişi ödeyebilir.³⁵⁴

Söylenen sözleri insan unutmaz. Bu sebeple söylenen kötü sözlerle insan aklında yer edilmemelidir. Bu durum onun kin tutmasına sebep olur. Kin sonucunda öç alma çabası kaçınılmazdır.³⁵⁵

Eserde Yusuf Has Hacib, insanın sözlere karşı toleranslı olması gerektiğini savunur. Kişi her söze alınıp, öfkelenip, kin gütmemelidir. Unutulmamalıdır ki insanı kızdıran, yüreğine dokunan bazı büyük sözlerin doğruluk payı vardır. Hatta çoğu doğru söz can sıkıcı ve hakikatli de olabilir.³⁵⁶

³⁵⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 478; b. 778-783.

³⁵⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 348; b. 4651.

³⁵⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 425; b. 5775.

SONUÇ

Eudaimonizm, insan eyleminin son ereği olarak mutluluğu gören anlayıştır. Eudaimonizm kavramının temelleri tespit edilmeye çalışılırken üzerine araştırılma yapılan toplumun töre, örf, adet ve dinini göz ardı etmek mümkün değildir. Türk İslam edebiyatında mutluluk ahlakı konusunu incelenmesi için de Karahanlı Devleti dönemine dönmek gerekmektedir. Tarihte Karahanlı Dönemi, Türk töresinin ve İslamiyetin buluşma noktasıdır. Bu döneme ait mutluluk ahlakının tespiti, bu dönemde yaşayan bazı filozofların eserlerini incelemekle mümkün olmaktadır. Bu çalışmamızda da Karahanlı Dönemi'nde yaşayan ve İslamiyet'i yeni kabul etmiş bir toplumun üyesi olan Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eserini mutluluk felsefesi bağlamında incelemiş bulunmaktayız.

Yusuf Has Hacib, eserinde dünyada bireysel ve toplumsal düzen ve iç huzuru ele almaktadır. Kutadgu Bilig, felsefi bağlamlar oluşturacak kadar kavramsal zenginliği ve düşünsel çağrışımları olan bir eserdir. Eserde sorun ortaya konulmuş, yeni kavramlar üretilmiş, derinlikli ve etraflı düşünülmüştür. Bu da onun felsefi yanı olduğunun ispatıdır. Eseri incelediğimizde içeriğinin sadece iyi bir yönetimin arzulanarak yazılmış bir eser olmadığı, onun bir siyasetnameden daha kapsamlı bir kitap olduğu tespit edilmiştir. Bu da onun bir ahlak kitabı olduğu çıkarımına varmamızı sağlamıştır. Bu bağlamda eserde yönetici ve halkın ahlakını iyileştirecek meziyetler beyitlerde detaylı bir şekilde ifade edilmiştir.

Yaptığımız çalışmada, ahlakın sağlanıp mutluluğa erişilmesi için nüfuz oluşturulurken siyasetten ve dinden destek alınmıştır. Dinin ahiret boyutundaki yaptırımını kullanarak siyasetin gücü artırılmak hedeflenmiş Dünya hayatındaki düzen, huzur ve mutluluk sağlanmak istenmiştir. Eserde Odgurmış karakteri ile olay örgüsüne dahil edilen zâhitin eser içindeki Dünya ve ahiret için verdiği öğütlerinin amacı da bu şekilde açıklanabilmektedir.

Çalışmamızda Yusuf Has Hacib'in İslamiyet öncesi Türk toplumlarındaki kut, töre kavramlarının ve ahlaki değerlerinin devamlılığını İslamiyet ile bağdaştırarak sağladığını görmektediriz.

Töre kavramı beyitler içerisinde sıkça vurgulanmıştır. Törenin olmazsa olmaz olarak adlandırılan temel esasları incelendiğinde, könilik, uzluk, tüzük ve kişilik, bu

temel esasların konulmasında bireysel ve toplumsal faydanın esas alındığı görülmektedir. İncelememizde, eserin fayda olarak mutluluk ekseninde yazılmış olduğu çıkarımında bulunmak uygun olacaktır.

Yazar, eserinde mutluluğa götürecek erdemlerden bahsederken özellikle bilgi ve akıl kavramları üzerinde sıklıkla durmaktadır. Yazara göre kişi aklını kullanarak bilgi edinmelidir. Yazar, akıl ve bilgi konusunu ele alırken irade kavramından da bahsetmektedir. Kişi yaptığı işi akıl ve bilgiyle kavrarken iradesi yönünde de seçimlerini yapar. Bu da İslamiyet'te kişinin iradesi sebebiyle sorumluluk sahibi olduğu görüşüyle paralel bir anlayışa sahip olduğunu göstermektedir. Yine eserde akıl konusuna sıklıkla değinilip, sorunlara akıl temelli çözümler üretilmiştir. Bu durum, yazarın Kutadgu Bilig'i yazarken varsayım ve duyguları değil, akli esas aldığını göstermektedir.

Çalışmamızda esere dair tespit ettiğimiz bir diğer konu ise Kutadgu Bilig'de bahsedilen mutluluğa götüren meziyet ve mutsuzluğa götüren meziyetsizliklerin ayrıntılı ve iç içe geçmiş şekilde verilmiş olmasıdır. Yazar meziyet ve meziyetsizliklerin kavranması için meziyet ve meziyetsizliklerin ilişkili olduğu kavramları detaylı olarak vererek kavrayış kolaylığı sağlamıştır. Öte yandan bağlantılı olduğu kavramlarla iç içe geçen bu meziyet ve meziyetsizliklerin, ayrı birer başlıkta toplanması zor olmuş, bu durum dikkat ve titizlik içeren bir çalışma gerektirmiştir.

Kutadgu Bilig hakkında yapılan çalışmaların çoğunda onun bir siyasetname olarak ele alındığını görmekteyiz. Çalışmamızda Kutadgu Bilig'in bir felsefe temelli bir ahlak kitabı olduğu vurgulamasını yapmıştık. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda da Kutadgu Bilig'in bir ahlak kitabı olarak ele alınıp araştırmaların bu şekilde yapılması kanaatimizce uygun olacaktır. Bununla beraber Kutadgu Bilig ve onun gibi Türklerin İslam öncesi hayatının ve İslam sonrası hayatının kesiştiği döneme ait eserler de ahlak felsefesi açısından incelenmelidir. Bu sayede Türklerin, İslamiyet'e geçiş dönemine dâir ahlak anlayışları daha iyi ortaya konulmuş olacaktır.

KAYNAKÇA

- Adler, Alfred, “*Bireysel Psikoloji*”, (Çev.: Ali Kılıçoğlu), Say Yayınları, İstanbul 2012.
- Akarsu, Bedia, *Ahlak Öğretileri I, Mutluluk Ahlakı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1965.
- Akarsu, Bedia, *Felsefi Terimler Sözlüğü* (3. Baskı), Savaş Yayınları, Ankara 1984.
- Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, I Atasözleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1971.
- Aktaş, Hamdullah *İnsanda Duygusal Yaşantı*, Palme Yayıncılık, Ankara 2004, 140-142.
- Aktaş, Zeki, “Epiküros’un Hazcılık Öğretisinde Erdem Kavramının Yeri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(2), 2024, 571-587.
- Akyol, Aygün, *Kutadgu Bilig’de Ahlak ve Siyaset*, Araştırma Yayınları, Ankara 2013.
- Algül, Hüseyin, “İslam Tarihinden Örneklerle İftira Olayına Tahlili Bir Bakış”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(1), 2000, 113-121.
- Alkan Koyuncu, Zehra, *Kitâb-ı Mukaddes ve Kur’ân’ı Kerîm’de Ortak İlkeler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara 2006.
- Altaş, Nurullah, “Felsefenin Temel Soruları Bağlamında Orta Öğretimde Felsefe ve Din Kültürü- Ahlak Bilgisi Öğretimi İlişkisi(Öğretim Programları ve Ders Kitapları Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, A44(1), 2003, 227-270.
- Aristoteles, “*Magna Moralia*”, (Çeviri,; Y. Gurur Sev), Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2016, 16.
- Aristoteles, “*Nikomakhos’a Etik*”, (Çev.: Zeki Özcan), Sentez Yayıncılık, Bursa 2014.
- Arıcı, Handan, “Mutluluk Tarihi”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, (9), 2020, 217-243.
- Arslan, Ahmet, *Felsefeye Giriş*, Adres Yayınları, Ankara 2015.
- Arslan, Ahmet, *İlkçağ Felsefe Tarihi 3, Aristoteles*, c.2, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008.

- Arslan, Mahmut, “Kutadgu Bilig'deki Ahlak ve Siyaset Felsefesi”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları*, (21), 1986, 23-49.
- Arslan, Mahmut, *Kutadgu Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987.
- Aslan, Akif, “Kutadgu Bilig’de Dinleme ve Konuşma Becerisine İlişkin Sözler”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(7), 2012, 1-16.
- Aydın, Metin, “John Stuart Mill’in Faydacı Ahlâkı”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (28), 2013, 143-167.
- Ayık, Cenk, *Kutadgu Bilig ve Siyasetnamede Ahlak Siyaset İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2016.
- Bal, Metin, “Caydırmaya Karşı Platon’un Lakhes Diyaloğunda ve Aldous Huxley’in Cesur Yeni Dünya Romanında Cesaret Felsefesi”, *Mavi Atlas Dergisi*, 6(1), 2018, 90-130.
- Başer, Sait, *Kutadgu Bilig’de Kut ve Töre*, Post Yayın Dağıtım, İstanbul 2019.
- Başok Diz, Sebile, “Bentham ve Mill’in Klasik Faydacılığı Bağlamında Mutluluk Problemi”, *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 7(7), 2017, 80-100.
- Başok Diz, Sebile, “Platon Felsefesi’nde Adalet, Düzen ve Yasa”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 2020, 1017-1046.
- Billington, Ray, *Felsefeyi Yaşamak*, (Çev; Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1997.
- Bircan, Ufuk, “Platon’un Ahlak Anlayışında Ruh ve Erdem İlişkisi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(85), 2022, 314-327.
- Büyükbaş, Hakkı-Vargün, Fahri, “Kutadgu Bilig’de Devlet Yönetimi, Hükümdar-Adalet İlişkisi”, *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (4), 2016, 27-33.
- Bulut Uslu, Nurefşan, “Farabî ve Aristoteles’te Mutluluk Ahlakı”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 2018, 469-480.

- Bulut, Hasan, “Tasavvufî Bir Bakış Açısıyla Nefis”, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 2020, 165-188.
- Cevizci, Ahmet, Küçükcalp, Kasım, *Batı Düşüncesi, Felsefî Temeller*, İsam Yayınları, 2009.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, (1. Basım) Ekin Yayınları, Ankara 1996.
- Çetin, Altan, *Kutadgu Bilig'in Kavram Dünyası, Türkistanlılığın Değer Zemini*, (1. Baskı), Post Yayınevi, İstanbul 2022, 67.
- Çağbayır, Yaşar, *Büyük Türkçe Sözlük, Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, 1.
- Çağbayır, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük, Orhun Yazıtlarında Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı*, Ötüken Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Çağrııcı, Mustafa, “Hayâ”, T.D.V. *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, XVI, 554-555.
- Çağrııcı, Mustafa, “Edep”, T.D.V. *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, X, 412-414.
- Çalık, Erdoğan Serdar, *Türk Ahlak Felsefesi (Kutadgu Bilig, Atabetü'l-Hakayık, Dîvanu Lugâti't Türk) İncelemeleri*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2023.
- Dilâçar, Agop, *900. Yıldönümü Dolayısıyla Kutadgu Bilig İncelemesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1972.
- Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Rehber Yay., Ankara 1990.
- Doğan, Mebrure, “Dinlerde ve İslam Kültüründe Sabır”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(5), 2014, 93-130.
- Eflatun, *Theaitetos*, (Çev: Macit Gökberk), MEB Yayınları, İstanbul 1997.
- Elmalı, Osman, *Bertrand Russell'da Ahlak Felsefesi*, Grius Yayıncılık, İstanbul 2021.
- Elmalı, Osman, *George Edward Moore 'da Etik*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2007.
- Elmalı, Osman-Özden, Hacı Ömer, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2011.
- Ercilasun, Ahmet B., “İlk Müslüman Türk Devletlerinde Dil ve Edebiyat”, *Türkler*, Ankara 2002, V, 769.

- Erdoğan Celal, *Büyük Türk Sözlüğü*, Hayat Yayınları, İstanbul 1999.
- Erdoğan, Selma, *Yusuf Has Hacib' in Kutadgu Bilig' inde Din ve Ahlak*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi S.B.E., Erzurum 2019.
- Gökcan, Mansur, “Tasavvufta Kanaat Anlayışı ve Bireysel- Sosyal Etkileri”, *Çukurova Üniversitesi Dergisi*, 18(1), 2018, 95-129.
- Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Çev.; Ayşegül Çakan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021.
- Hökelekli, Hayati, “Merhamet”, *Dem Dergisi*, Sayı: 4, 2008, 31-55.
- Hökelekli, Hayati, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, Dem Yayınları, İstanbul 2013.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1980.
- Kalaycı, Ayşenur, *Kutadgu Bilig' de Hükümdar, Vezir, Ordu Komutanı ve Sûfi Tipleri*, (Yüksek Lisans Tezi) Gazi Üniversitesi, Ankara 2020.
- Karaman, Hüseyin, *Ebû Bekir Râzî' nin Ahlak Felsefesi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, “Kur'an' da Gıybet Olgusu, Bir Davranım Bozukluğu Olarak Dedikodu ve Korunma Yolları”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(2), 2006, 51-70.
- Koç, Mustafa, “Bir Aktivist Olarak Hasan Basri Çantay' ın Düşüncesinde Pratik Ahlak Temaları: Din ve Ahlak Psikolojisi Perspektifinden Semantik Analizler”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 2015, 107-156.
- Külekçi, Numan, *Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig*, Toker Yayınları, İstanbul 1980, 11.
- Kurudayıoğlu, Mehmet, “Konuşma Eğitimi ve Konuşma Becerisini Geliştirmeye Yönelik Etkinlikler”, *Türklük Birimi Araştırmaları Dergisi*, 13, 2003, 291.
- Maraş, İbrahim, “Türk-İslâm Düşünce Tarihinde Ahlâk ve Örnek Metinler”, (Ed. Müfit Selim Saruhan), *İslâm Ahlâk Esasları ve Felsefesi*, Grafiker Yayınları, Ankara 2016.

- McLaren, Karla, “*Duyguların Dili*” (Çev.: Zeynep Yalçinkaya), Butik Yayınları, İstanbul 2011.
- Odabaşı, Uğur Köksal, “Eudaimonia’nın Sokratik Görünümü: Erdem Bilgidir ve Hiç Kimse Bilerek Kötülük Yapmaz”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 2019, 93-102.
- Oğuz, Yasemin, Tepe, Harun, Büken, Nüket Ö., Kucur, Deniz K., *Biyoetik Terimleri Sözlüğü*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara 2005, 172.
- Okumuş, Ejder, *Gösterişçi Dindarlık*, Özgü Yayınları, İstanbul 2005.
- Önal, Recep, “Kur’ân’da İmânî ve Ahlâkî Bir Tavrı Olarak Sabır”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2), 2008, 439-466.
- Önler, Zafer, *Kutadgu Bilig’te İktidar Kavramı ve Siyaset Anlayışı*, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, 5(28), Ankara 2015, 182.
- Önler, Zafer, “Kutadgu Bilig’de Yer Alan Deyimler”, *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, 9, 1999, 119- 186.
- Özdemir, Gülay, *Kant Ahlakı’nda Saygı Kavramı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Öztürk, Osman, “Ahlak Olgusunun Kaynağı Nedir?”, *Köprü Dergisi*(Hakemli Dergi), 95, İstanbul 2006, 7.
- Özdemir, Emin, *Güzel ve Etkili Konuşma Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2008..
- Özden, H. Ömer, *Türk Düşünce Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2023.
- Özden, H. Ömer, “Yusuf Has Hacib’de Erdem ve Vefa”, *Doğu Esintileri*, Sayı: 11, 2019, 133-144.
- Özden, H. Ömer, “Yusuf Has Hacib’e Göre Adalet ve Mutluluk İlişkisi”, *IV. Uluslararası Felsefe Kongresi Yoksulluk, Dayanışma, Adalet*, Bursa 2016, 261-267.
- Polat, Yeliz, “Haset, İmrenme ve Kıskançlık Duygu Durumlarının Ayırıştırılması”, *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi*, 3(2), 2017, 29-42.
- Sarıtaş, Mustafa, “Yönetimde Kişilik Faktörü”, *Eğitim Yönetimi Dergisi*, Sayı: 4, 1997, 527-548.

- Soykan, Çiğdem, “Öfke ve Öfke Yönetimi”, *Kriz Dergisi*, 11(2), 19-27.
- Soysaldı, Hacı Mehmet - Turgut, Asuman, “Sosyal Barışı Bozan Acelecilik, Ön Yargı, Damgalama ve Ayrımcılığın Kur’ân Perspektifinde Sosyo-Psikolojik Boyutu”, *İlsam Akademi Dergisi*, 2(2), 2022, 323-368.
- Şen, Yusuf, “Hz. Peygamberin Merhamet Eğitim Metodu”, *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1-2), 2011, 28-29.
- Şimşek, Tuğba, Değerler Eğitimi Bağlamında Kutadgu Bilig, *Kesit Akademi Dergisi*, 7(27), 2021, 327-341.
- Tarhan, Nevzat, *Duyguların Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.
- Taşdelen, Vefa, “Kutadgu Bilig’in Felsefi Bağlamı”, *Milli Folklor Dergisi*, 31(124), 2019, 5-16.
- Turan, Osman, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi* (14. Basım), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003.
- Tümay, Muazzez, “Anne Marle Pleper ile Çok Kültürlü ve Etnisiteli Toplumlarda Ahlak Üzerine”, *Sabah Ülkesi Dergisi*, 34, 2013, 37-44.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 10. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.
- Yavuz, Kemal, “Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 37(37), 2012, 137-180.
- Yıldırım, Cemal, *Ansiklopedik Çağdaş Felsefe Sözlüğü*, Doruk Yayıncılık, Ankara 2004, 9.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Rukiye SANCAR KOPARAN
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğretimi	
Y. Lisans Öğrenimi	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	